

Ivan Šibl, Zagrebačka oblast u narodno-oslobodilačkoj borbi. Izd. »Kulturoc«, Zagreb 1950, str. 78.

»Zagrebačka oblast« danas više ne postoji. Za vrijeme narodno-oslobodilačke borbe bila je to administrativno-teritorijalna oznaka za sjeverozapadni dio Hrvatske, nad čijim je tamošnjim narodno-oslobodilačkim odborima vršio nadzor, kao viši organ narodne vlasti. Zagrebački oblasni narodno-oslobodilački odbor, osnovan sredinom 1943. Sjedište toga NOO-a nije tada još moglo biti u Zagrebu, ali se kroz čitavu 1943. i 1944. godinu nalazilo neposredno u njegovoj blizini. Ovo je područje dobilo naziv odatle, što je Zagreb bio njegov geografski centar, i obuhvatalo je: Hrvatsko Zagorje, Prigorje, Međumurje, Moslavinu, jedan dio Podravine i Posavine, a imalo je (zajedno sa Zagrebom) oko 1.300.000 stanovnika. U razvitku narodno-oslobodilačke borbe ono je imalo značajnu ulogu od sredine 1943. a tome su osobito doprinijele brojne vojne akcije narodno-oslobodilačke vojske, koje opisuje radnja generala Šibla (prvotno izašla u »Socijalističkom frantku« 1949).

U uvodu pisac i sam ističe, da mu je cilj upoznati čitaoca s vojnim operacijama narodno-oslobodilačke vojske. Njegovo je dakle djelo posvećeno isključivo vojno-taktičkim akcijama NOV-e, a ne i razvitku NOO-a, narodne vlasti nopće. Mislimo, da je to jedan nedostatak ove radnje, koja uza sve to predstavlja vanredno zanimljiv i vrlo koristan doprinos za proučavanje i upoznavanje naše narodno-oslobodilačke borbe. Slika, koju nam ovdje pisac zaista uspješno predaje bila bi potpunija, da je uporedo s vojničkim akcijama, barem u glavnim linijama, naveo neke od značajnijih događaja u razvitku NOO-a.

Pisac donosi na prvome mjestu vrlo živu i uvjerljivu argumentaciju za tezu o zakonitosti, a ne stihijnosti razvitka narodno-oslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Opisujući Zagrebačku oblast upozorava na geografski smještaj i vojno-

strategijske okolnosti u vezi s njime, koje upravo ruše neke t. zv. geopolitičke teze o »presudnom utjecaju« geografskog položaja na razvitak naše narodno-oslobodilačke borbe. Pisac u tom pogledu s razlogom ističe, da su baš krajevi Zagrebačke oblasti bili nepodesni za vojničke operacije, i da se usprkos tome i ovdje narodno-oslobodilačka borba živo razbuknula i od sredine 1943. dalje veoma razvila. Dakle — geografski smještaj i toga kraja pokazuje apsurdnost pokušaja, da se razvoj NOB-e objasni tobože »povoljnim položajem Jugoslavije«. Ako su planinski krajevi u izvjesnom pogledu pogodovali početnim naporima NOB-e, kakvim će se »geopolitičkim« argumentima tada objasniti njezin razvoj u niskoj Vojvodini, Posavini, Podravini i drugdje?!

Pisac polazi sa stanovišta, da je naša narodno-oslobodilačka borba zavisila od mnogih subjektivnih i objektivnih faktora, no jedan od osnovnih faktora bilo je nesumnjivo djelovanje Komunističke partije. U tom pogledu ova je radnja vrlo lijep prinos naučnom objašnjenju razvitka narodno-oslobodilačke borbe uopće, a na području Zagrebačke oblasti napose.

Iako pisac ne govori o razvitku NOO-a, on s osobitom pažnjom prikazuje odjek, koji su pobjede NOV-e imale u narodnim masama ovih krajeva. On isto ističe i rad partijskih organizacija, koje su sa svoje strane mnogo doprinijele razvitku narodno-oslobodilačke borbe.

Operacije partizana u Zagrebačkoj oblasti započele su već prvih dana neprijateljske okupacije, ali se u punom smislu riječi javljaju jače istom od sredine 1942. Od početka 1942. postoje na području Kalnika tri partizanske čete, koje operiraju po čitavom Hrvatskom Zagorju i Podravini. Značajno je, da to uglavnom nisu odredili vojno-teritorijalnog karaktera, osnovani isključivo na obranu vlastitoga kraja; oni su već u početku imali i operativno-taktičke za-

datke, bili su pokretne jedinice, nevezane isključivo za svoje područje, u kojem su se ponajviše zadržavale.

Naročito je na razvitak NOB-e i čita-ovog oslobodilačkog pokreta djelovao dolazak XII. Slavonske divizije u Hrvatsko Zagorje, koja je u razdoblju od 27. VI. do 1. VIII. 1943. izvršila više značajnih vojnih akcija: one su osobito mnogo doprinijele proširivanju i jačanju narodno-oslobodilačkog pokreta među stanovništvom sjeverozapadnog dijela Hrvatske, u kojem je utjecaj radićevaca bio razmjerno jak. To je period, u kojem se u širokim narodnim masama silno razvija pokret za oslobođenje, gdje mase hrvatskog seljaštva pristupaju narodno-oslobodilačkom pokretu, a ustanak dobiva i u tim krajevima Hrvatske općenarodni karakter.

Akcije XXVIII. Slavonske divizije u Hrvatskoj, od septembra 1943. do početka februara 1944. s oslobođenjem Ludbrega (početkom oktobra 1943.), Zlatara (21. i 22. X. 1943), Koprivnice (6. XI. 1943) i Čazme (28. XI. 1943) pronijele su slavu i glas o nepobjedivosti narodno-oslobodilačke vojske, a to je dakako imalo osobit odjek i na sam razvitak NOO-a, na snažan porast NOP-a u čita-voj zemlji, a napose u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske.

Početkom 1944. (24. I.) formiran je Zagrebački X. korpus (u isto se vrijeme razvijaju i reorganizuju NOO-i na području Zagrebačke oblasti: v. str. 44 ovog djela!), koji dovršava djelo oslobođenja na tom području. On oslobađa sva veća naselja (Viroviticu, Đurđevac, Kloštar, Pitomaču), spaja se 6. XII. 1944. kod Virovitice s manjim odredima Crvene Armije, a zatim oslobađa Daruvar i Garešnicu), pa najzad 8. maja 1945. oslobađa i glavni grad Zagreb.

F. Čulinović

U vezi s prikazom operacija jedinica NOV-e u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, koji je general-major Ivan Šibl dao u izdanju Kulture (Zagreb) pod naslovom: *Zagrebačka oblast u narodnooslobodilačkoj borbi* (1950), valja napomenuti, da je ovaj prikaz bogatiji podacima od prethodnog prikaza, koji je pisac dao u oktobarskom broju *Socijalističkog fronta* 1949 (*Iz narodno-oslobodilačke borbe u oblasti sjeverozapadne Hrvatske*, str. 75—96).

Premda pisac upozorava, da »pojedine događaje, važne za tok i razvoj Narodnog ustanka, iznosi samo »historijski-informativno, bez dublje i detaljnije analize«, njegov prikaz, u kojem se po prvi put ocrtava cjeloviti tok operacija u »srecu Hrvatske«, pruža budućem historičaru ovog razdoblja dobru okosnicu. Njegova je vrijednost utoliko veća, što »za period 1941. do sredine 1943. godine ne postoje nikakvi pismeni dokumenti« s toga područja NOB-e, pa se razvoj događaja mogao dati »uglavnom prema sjećanju drugova koji su u to vrijeme direktno učestvovali u organizaciji NOB-e u ovim predjelima i samog ustanka«. Od sredine 1943. dalje sačuvalo se dosta pismene građe, ali ni ona ne predstavlja »jednu kontinuiranu cjelinu«.

Svoj prikaz u izdanju »Kulture« pisac je dopunio mnogo detaljnijim opisom »puta XII. slavonske divizije u Hrv. Zagorje 27. VI. — 1. VIII. 1943.« (str. 16—22), a izvornu vrijednost ima pogotovu njegov opis borbe X. korpusa »zagrebačkog« od februara 1944. do Oslobođenja (str. 45—78), koji se velikim dijelom sastoji od fragmenata iz privatnog dnevnika piščeva, koji je u to doba bio načelnik štaba X. korpusa.

Treba samo požaliti, što zanimljiv ilustrativni dio nije dopunjen s više detaljnijih karata, zbog čega čitač ne može pratiti tok operacija u svim pojedinostima.

J. S.

Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, str. 240.

Treba pozdraviti ovaj rad prof. Šnuderla, jer se time ispunjava velika praznina u našoj literaturi i daje znatna pomoć daljem naučno-istraživačkom radu, nastojanju da se znanstveno razradi naročito državno-pravna problematika, koju vidimo na području stvaranja nove jugoslavenske države pod uvjetima NOB-e.

Kao što i sam naslov kaže, knjiga obuhvaća uglavnom dokumente o razvitku narodne vlasti u Sloveniji. No tome je dodan i komentar prof. Šnuderla (str. 221—240). Njegove »pripombe« su zanimljive, i njihova je vrijednost utoliko veća, što je i on sam djelomično sudjelovao u događajima, koje ovdje do-

komentarno prikazuje. Kod takvih radova nikad se ne smije smetnuti s uma baš ova njihova strana, jer sami sudionici u stvaranju, odn. domošenju dokumenata iz toga razdoblja očividno najbolje mogu ukazati na ono, što su ti dokumenti u svoje vrijeme značili i kakvu su svrhu tada imali, te kakve su posljedice tada izazvali. I u tome pravcu rad prof. Snuderla predstavlja vrijedan prinos nauci.

Prof. Snuderl daje ovoj knjizi mnoštvo dokumenata o razvitku narodne vlasti LRS, od ustanovitve OF do začetka ljudske vstaje, dakle od aprilskih dana 1941. sve do Ukaza o imenovanju Narodne vlade Slovenije od 5. maja 1945.

Ovaj bogati materijal odnosi se uopće na sva područja djelatnosti narodne vlasti, itd. Materijal pruža obilje činjenica, koje podstiču na njihovu sistematsku obradu i rješavanje različitih problema, a tih ovdje ima dakako dosta.

Prigovoriti bih ipak raspodjeli ovog materijala. Prof. Snuderl slijedi uglavnom više kronološko mjerilo, a ne uzima dovoljno u obzir sam dijalektički razvitak narodne vlasti u Sloveniji. No ipak, iako je to svakako nedostatak, on ne umanjuje vrijednost zbirke.

Ovom prilikom moramo istaći činjenicu, da do danas nismo još u Hrvatskoj objelodanili niti one dokumente iz perioda NOB-e, koji i ne zahtijevaju nikakav naročiti napor oko njihova sakupljanja i sređivanja. U Hrvatskoj je rad ZAVNOH-a bio veoma obilan, te bi izdanje dokumenata o njegovu radu predstavljalo značajan prinos za izučavanje NOB-e. Mislimo, da bi zaista bilo vrijeme, da slijedimo ovaj primjer prof. Snuderla.

F. Čulinović

Istorijsko odjeljenje Centralnog komiteta KPJ pristupilo je s III. sveskom *Istorijskog arhiva Komunističke partije Jugoslavije* objavljivanju dokumentarne građe o povijesti radničkog i socijalističkog pokreta u pojedinim našim zemljama do osnutka Komunističke partije Jugoslavije 1919. Pri tom se redakcija u zboru građe ograničila na razdoblje koje je ispunjeno »organiziranjem i djelatnošću socijalne demokratije«, ne ulazeći u prethodno doba idejnih i organizacionih priprema.

Tom III. sadržava građu o »Socijalističkom pokretu u Srbiji 1900—1919«

(Beograd 1950, str. 547). Osim kongresnih materijala, koji su, prema predgovoru redakcije, sistematski odabrani, u njemu ima i nekoliko drugih dokumenata i članaka o odnosu stranke prema značajnijim pitanjima stranačke politike. Pri izboru dokumenata i materijala za ovu knjigu redakcija se rukovodila najvažnijim od njih imajući u vidu isključivo današnje preke potrebe naših partijskih i drugih škola, univerziteta i kurseva, na kojima se proučava Istorija KPJ. Uza sve to nedostaje osobito građa o unutrašnjim sukobima u stranci, zbog čega slika o razvoju pokreta ne može biti na osnovi ove građe potpuna.

Građa je poredana uglavnom prema vremenskom slijedu, u kojemu su se dokumenti pojavljivali u štampi, a originalan je tekst u cijelosti preštampan s ispravkama pravopisnih i tiskarskih pogrešaka.

U tomu IV. objelodanjena je građa za povijest »Socijalističkog pokreta, u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892—1919.« (Beograd 1950., str. 245). Građa počinje zapravo s jednim dokumentom iz 1895., a potječe uglavnom iz stranačkih organa »Slobode«, »Slobodne riječi«, »opet, »Slobode« (od 1917) na području Hrvatske, te »slučajne i takoreći nepotpune zbirke« dokumenata iz Dalmacije i Istre.

Prvu redakciju ove knjige izvršilo je Historijsko odjeljenje CK KPH, koje je gradilo i kraće uvode o razvoju radničkog i socijalističkog pokreta u Dalmaciji i Istri. Građa je odštampana bez ikakvih jezičnih ispravaka, ali je redakcija Arhiva izvesne materijale skratila zbog obimnosti i manjeg značaja pojedinih delova materijala.

U obje knjige ima različitih priloga, uglavnom faksimila, i bilježaka, a njihovu upotrebu olakšava registar.

Historijsko odjeljenje Centralnog komiteta KPH započelo je izdavanje »Dokumenata historije KPH« s preštampanim godištima ilegalnog organa partije »Srp i čekić« 1940 i 1941 (Zagreb 1951, str. 177). »Ranija godišta... Historijsko odjeljenje za sada nije u mogućnosti da objavi, jer na žalost ne raspolaze svim brojevima.«

»Srp i čekić« pokrenut je doduše već 1926, ali bez prekida je izlazio tek od rujna 1934 do lipnja 1941, u svega 400—500 primjeraka, umnoženih na ciklostilu.

J. Š.

Bibliografija časopisa i novina u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941.

Knjiga Đorda Pejanovića, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850—1941*, u izdanju sarajevske »Svjetlosti« 1949., predstavlja značajan pokušaj, da se bibliografski obrade listovi i časopisi, koji su izlazili na području Bosne i Hercegovine. Već prije rata Pejanović je u sarajevskom časopisu »Pregled« obrađivao razvoj bosansko-hercegovačke štampe, i ovaj je njegov rad rezultat dugogodišnjeg istraživanja. Moramo, međutim, odmah konstatirati, da smo unatoč golemom trudu, koji je uložio, i poslije Pejanovićeve knjige još uvijek daleko od toga, da bi mogli smatrati pitanje retrospektivne bibliografije bosansko-hercegovačke štampe potpuno riješenim.

Uz niz dobrih zapažanja o razvoju i karakteru b. h. štampe, autoru su se potkrali i neki propusti. Smatramo, među ostalim, znatnom manjkavošću uvoda, što nisu spomenuti postojeći prilozi o pojedinih listovima, štamparijama, pa i grafičkom pokretu u B. i H. Pisac sigurno posjeduje dosta takvih zabilježaka, i prava je šteta, da sve to nije naveo u svojoj knjizi.

Za političke odnose u Bosni i Hercegovini od interesa je ispitati i raširenost listova iz drugih naših zemalja prije svoga u tursko i austrijsko doba — pri čem je važno i to, kako je na pojedine listove, koji su pristizali iz Hrvatske, Srbije, Vojvodine i Dalmacije, reagirao turski i austrijski režim.

O štampi za turskog vremena pisac je ukratko dao već poznate podatke. Zasluguje da se spomene i neostvareni pokušaj Ante Starčevića poslije krinskoga rata, da se u Sarajevu osnuje štamparija i novine, o čemu je sam Starčević nešto nabacio u spisu »Na čemu smo« (1878; usp. Djela dra Ante Starčevića III, Znanstveno-političke rasprave, Zagreb 1897, strana 401). Kod razmatranja početaka b. h. štampe ne bi se smjeli mimoći ni važni memoarski podaci zaustanskog štampara Ignjata Soprona u »Semliner Wochenblatt« 1882. (br. 9).

Kod prikazivanja razvoja štampe za Austro-Ugarske, ne bismo se složili s autorom, da se prvi samostalni listovi kod muslimana javljaju tek 1906. s »Bosansko-hercegovačkim glasnikom« i »Musavatome«. Ne smije se ni u kom slučaju

propustiti, a da se vidno ne istakne pojava »Behara« 1900., koji je za muslimane sigurno od tolikog značaja koliko i pojava »Bosanske vile« za Srbe 1885. S »Beharom« i nešto kasnije s kulturno-prosvjetnim društvom »Gajret« obilježen je početak muslimanskoga kulturnog preporoda u smislu evropske preorijentacije. Ranija tri muslimanska lista »Vatan«, »Rehber« i »Bošnjak« — od kojih je samo posljednji izlazio na hrvatskom (srpskom) jeziku — bila su više izraz političke težnje, koji ih je i novčano pomagao.

Pejanović je inače upao u jednu pogrešku ne razlikujući dovoljno listove štampane turskim jezikom i listove štampane hrvatskim (srpskim) jezikom, ali arapsko-turskim pismom. Za list »Vatan« tvrdi, da je izlazio »na turskom i turskom i srpskom arabicom«, što je netočno, jer je taj list izlazio samo na turskom jeziku isto kao i nastavak tog lista »Rehber«, koji nije izlazio i na našem jeziku (o »Vatanu« i »Rehberu« pisao je Edhem Bulbulović u članku »Nekoliko fragmenata iz naše bliže prošlosti«, Jugoslavenski list, 1. I. 1941., kao i Mehmed Suljević u članku »Sadašnje novinstvo Hrvata muslimana Bosne i Hercegovine«, u ankerskom časopisu »Varlik« od 15. I. 1941.). S druge strane, netočno je, da su listovi »Tarik«, »Muallim« i »Misbah« izlazili na turskom jeziku. Karakteristika je tih listova, da su štampani arapskim pismom, a hrvatskim (srpskim) jezikom, kao što se na taj način štampalo još oko 40 knjiga i jedan kalendar.

U prikazu štampe u doba bivše Jugoslavije moglo bi se možda primijetiti to, da su mjestimično pogrešno razvrstani pojedini listovi. Tako na pr. među staleške listove ubraja službeno glasilo Islamske vjerske zajednice, dok staleško glasilo muslimanskih svećenika »El-hidajet« unosu u »listove za narodno prosvjedičvanje«, a izrazito klerikalni »Hakmet« također u »listove za narodno prosvjedičvanje« umjesto u »vjersko-prosvjetne listove«.

U najvažnijem dijelu knjige, bibliografiji štampe, Pejanović je opisao 405 bosansko-hercegovačkih novina i časopisa, koji su pokrenuti od 1850.—1941. u B. i H. i izvan nje. Autor se od literature služio uglavnom Novakovićevom srpskom bibliografijom i bibliografijom Srpskog novinarskog udruženja iz 1911. Što je mnogo važnije, autor je sam istraživao

godišta i pojedine brojeve novina i časopisa, odnosno prema njima notirao listove, do kojih nije mogao doći.

Prava je međutim šteta, da prilikom opisivanja pojedinih listova nije označivao već uobičajenim bibliografskim znakovima, što je neposredno saznao pregledajući listove, a što donosi na osnovi saznanja posrodnim putem. Iz Pejanovićevu bibliografije nije vidljivo, da li tekst, koji donosi kod opisa svakog lista, stoji doslovoce na dotičnom listu ili je to improvizirani Pejanovićev tekst, odnosno tekst uzet iz koje druge publikacije. Za naučnu bibliografiju to je svakako od prvorazredne važnosti.

Autor je dobro učinio, što je obuhvatio ne samo listove štampane u B. i H., već i listove štampane izvan B. i H. Svakako je naime od veće važnosti, gdje je pojedini list uređivan i kome je namijenjen, negoli momentat, gdje je štampan, što je često uvjetovano samo slučajnim tehničkim okolnostima.

Pejanović je obuhvatio i niz litografiranih listova, što uvećava vrijednost djela.

Opisujući b. h. listove pisac se uglavnom služio Prosvjetinom centralnom bibliotekom u Sarajevu, u kojoj je bio dugogodišnji upravitelj. Okolnost, da je najviše upotrebljavao Prosvjetinu biblioteku u Sarajevu, dala je u izvjesnom pravcu i Pejanovićevu bibliografiju obilježje, koje ima ta biblioteka. Letimičnom usporedbom mogli smo konstatirati, da je piscu izmaklo navesti najmanje 20 b. h. listova, a to su uglavnom upravo najviše listovi, koji nisu bili neposredno od interesa i na dohvat Prosvjetinoj centralnoj biblioteci u Sarajevu (izvjesni listovi iz Krajine, Posavine, neki izrazito stručni listovi, zatim jedan dio hrvatskih i muslimanskih listova). Upravo kod tih listova, kad ih i navodi, potkralo se najviše pogrešaka.

Navest ćemo ovdje abecednim redom listove, koje nije Pejanović spomenuo, ne upuštajući se u njihov detaljniji bibliografski opis:

La Alborada (Svitanje), tjednik na španjolskom jeziku, namijenjen Židovima. Od 28. XI. 1900. do 16. VIII. 1901., Sarajevo.

Glas Bosne, nezavisni nedjeljni politički list. Banja Luka 1927.—1928.

Glas Vrbaske Banovine, Banja Luka 1929.

Banjalučki glasnik, Banja Luka 1928.

Glasnik Lekarske komore Vrbaske Banovine, Banja Luka 1930.

Gradevinac, Sarajevo 1932.—1940.

Krin, ilustrovani skautski mjesečnik, Banja Luka 1924.

Financijska kontrola, vjesnik Saveza financijske kontrole, Sarajevo 1921.

Mir, zabavni nepolitički list za svakog, Sarajevo 1921.—1922.

Mladan, list oblasnog odbora Crvenog krsta, Sarajevo 1929.—1932.

Naša pravda, Banja Luka 1928.

Naša smotra, informativni privredni, kulturni i zabavni tjednik, Derventa 1931.

Prijedorski glasnik, nedjeljni list, Prijedor 1932.—1936. (s prekidima)

Radnička straža, list za zaštitu interesa radničke klase, Banja Luka 1932.

Službeni list državnih željeznica Krajevine SHS, Sarajevo 1921.—1927.

Službeni list oblasti tuzlanske, Tuzla 1929.

Spijet — Sedam dana, Sarajevo 1932. do 1934. i 1936.—1938.

Nova štampa, Banja Luka, 1930.—1931.

Vjesnik dekanije usorske, Teslić-Sarajevo 1935.—1940.

Propuštanje navođenja ovih listova ne može se uzeti za neki velik nedostatak Pejanovićeve knjige, jer je, poznavajući teškoće jednog ovakvog rada, gotovo teško i naći jednu kompletnu bibliografiju. I ovo upozoruje, da i dalje treba raditi na retrospektivnoj bibliografiji b. h. štampe, kako popunjavajući tako i ispravljajući Pejanovićevu knjigu.

U opisu pojedinih listova može se upozoriti na niz netočnih odnosno manjkavih navoda.

Netočno je na pr., da je »Biser« izlazio i 1919.—1920.; treće (posljednje) godište tog časopisa izlazilo je u toku 1918. Vlasnik je bio Muhamed Bekir Kalajdžić (iz Pejanovićeva opisa dobiva se dojam, kao da se radi o dvojici vlasnika, Muhamedu i Bekiru Kalajdžiću). Kod imena urednika »Glasnika Zemaljskog muzeja« pisac ne navodi urednike onim redom, kojim su oni tu dužnost vršili. Spominjući list »Đaka Šerijatske gimnazije u Sarajevu« »Budućnost« navodi kao glavnog i odgovornog urednika uz Bujkalića i A. H. Karabegovića, dok se u stvari po srpskom pjesniku A. H. Karabegoviću nazivalo literarno društvo đaka Šerijatske gimnazije, koje je list izdavalo.

Za listove »Mishah« i »Jeni Mishah« P. tvrdi, da su se štampali i na turskom jeziku; to nije tačno, jer su oni izlazili na

našem jeziku, samo što su se jedno vrijeme štampali i arabicom. Za list »Gostioničar« piše, da je izlazio 1915.—1914., dok je taj list izlazio i 1920.—1925. kao organ Saveza gostioničara i kavanara u Bosni i Hercegovini. »Vjesnik sokolske župe« u Tuzli nije izlazio samo 1925. do 1929., već i 1937. Za list »Zora« navodi, da je izlazila 1927. u Mostaru, dok je ona počela izlaziti 1926. kao literarno-pedagoški časopis mostarske srednjoškolske omladine. Za banjalučki list »Istinu« bilježi, da je izlazila 1927. (za vrijeme izbora), dok je taj list počeo izlaziti 1926. s podnaslovom »nedeljni vanpartijski list za nacionalnu politiku, trgovinu, ekonomiju i privredu«, a izlazio je do 1928. Za tuzlanski list »Hikmet« navodi da je izlazio 1931.—1935. umjesto 1929.—1936. »Dječji Novi Behar« nije nikakav dječji list, već dječji prilog »Novog Behara«. Časopis »Svijest« s podnaslovom »nezavisni omladinski mjesečnik« izlazio je od 1935. do 1937. (u početku urednik Grulich, a ne Grulić). »Muslimanski ilustrirani list« nije izlazio pod tim nazivom, već pod nazivom »Ilustrirani Islamski svijet«, što P. spominje kao dva posebna lista. List »El hidaje«, organ istoimenog muslimanskog svećeničkog društva, izlazio je od 1936., a ne od 1927. Niz listova kao »Novi Behar«, »Katolički tjednik«, »Muslimanska svijest«, »El-Hidaje«, »Napredak«, i t. d. izlazili su i za vrijeme okupacije, pa prema tome ne staj i tvrdnja, da su »okupacijom Bosne i Hercegovine u proljeće 1941. godine prestali svi listovi i časopisi što su dotada javno izlazili«.

U knjizi se potkrao i niz štamparskih pogrešaka, na što se moglo više pripaziti, naročito u publikaciji ovakve vrste.

M. Hadžijahić

V. Popović, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima.*

Posebna izdanja SAN CL, 1949.

Ovo posmartno objavljeno djelo Vasilja Popovića, primljeno za štampu još 1936., ujedno je i posljednje u nizu njegovih radova iz područja Istočnog pitanja, za koje je on bio vrstan stručnjak. Sadržaj je rada samo dio veoma opsežne tematike, koja već odavna stoji u središtu pažnje naših historičara i ekonomskih stručnjaka. Pa i danas agrarno pitanje, ne samo Bosne već i svih gotovo naših krajeva, stalno se raspravlja, a posebno se

uzima u obzir i ispituje sustav turskog feudalizma, jer je taj dosada najslabije ispitan. Dosadašnji radovi uglavnom su davali općenitu sliku agrarnih prilika kroz cijelo vrijeme turske uprave, dok se ovdje uzima u razmatranje samo jedan kratak vremenski period. Ali kako je to vrijeme provođenja nekih naprednijih reformama u turskom carstvu i pojave modernih oblika ekonomskog života, to je i ova knjiga od posebnog značaja. Osim Truhelkine »Historičke podloge agrarnoga pitanja u Bosni (Sarajevo 1915)«, za ovo su razdoblje bile osobito korisne po brojna podacima i knjige J. Jelčića, Kultura i bosanski Franjevci II. (Sarajevo 1915) te J. D. Božića, Bosansko-hercegovačko agrarno pitanje (Senj 1886).

Popovićev uvod o historijskom razvoju agrarnih odnosa u Bosni pod turskom vlasti pretrpjet će svakako prilične izmjene nakon novijih istraživanja B. Durđeva i drugih, koja nisu mogla biti iskorištena, jer je Popovićevo djelo dovršeno još 1936. Ali to nije ni bitno, jer ova knjiga i radi o događajima u sredini XIX. stoljeća. Za prilike u Bosni XIX. st., a osobito sredinom toga stoljeća ima već nekoliko radova, koji su pisani većinom o Ali-paši Rizvanbegoviću i Omer-paši Latasu, ali se iz njih dobiva dosta dobra opća slika stanja u Bosni. Zbog toga se valjda Popović nije ni doticao općih prilika u širem obimu, nego samo koliko je bilo potrebno za razumijevanje agrarnih pitanja i kasnijih događaja. Ipak njegov pregled tih događaja treba popuniti za Ali-pašino doba u Hercegovini radnjom Hajrudina Čurija: Ali-paša Rizvanbegović-Stočević. (Godišnjica N. Čupića 46, 1937), a za Omer-pašino djelovanje u Bosni valja uz Šišićev zbornik izvora (Bosna i Hercegovina za vreme vzirovanja Omer-paše Latasa 1850 do 1852, Zbornik za istoriju, jezik i književnost II, 13, Beograd 1938) uzeti još i kratku, ali preglednu raspravu Hamdije Kapidžića, Omer-paša Latasa (Kalendar »Gajret« za 1939).

Dok se u prvoj polovini XIX. st. vode u Bosni gotovo neprestane borbe domaćih muslimana protiv carskih reformnih pokušaja, koje se borbe završavaju akcijom Omer-paše i slomom feudalne oligarhije, poslije toga nastupit će pokret seljačkih masa za svoja ekonomsko-socijalna prava. Tužbe seljaka počinju još od 1840. Značajna je molba, koju su veziru poslali seljaci kršćani i musti-

mani zajednički, moleći ga da im sma-
opi terete i ukine zloupotrebe, naročito
beglučenje, koje su im feudalski mimo
zakona nametali. Baš je velika vrijed-
nost i glavna korist ove knjige u tome,
što je pisac u njoj obuhvatio do kraj-
njih mogućnosti to socijalno previranje
i pokrete narodne, koji se ne zadržavaju
samo na pisanju molbi i odašiljanju de-
putacija, nego se pretvaraju i u oružane
pobune. Istodobno se i strane države po-
činju interesirati za Bosnu, šalju tamo
svoje agente, a naročito se u tome pored
Austrije ističe Srbija, koja je imala či-
stavu mrežu svojih povjerenika sa zada-
ćom da bude nacionalnu svijest kod na-
roda i da ga priprunaju za opći usta-
oak i oslobodjenje od turske vlasti.

Prvi veći agrarni pokreti javljaju se
u Posavini, gdje su kmetovi bili u naj-
ježem položaju, osobito zbog zloupotreba
zakupnika poreza. Kolikogod država po-
visuje iznos zakupnine, zakupnici nava-
ljaju na kmetove sve veće terete, a to
je moralo izazvati nezadovoljstvo. Hati-
humajun od 1856 donosio je pravnu jed-
nakost kršćana s muslimanima i vojnu
obvezu za sve, ali se to nije moglo pro-
vesti u djelo zbog otpora konzervativnih
muslimana, koji su u toj naprednoj re-
formi gledali opasnost za svoj opstanak,
te su se neki dali na još veće progone
podčinjenih kmetova. Uz to se nastav-
ljaju ekonomske nevolje, pa kad nisu
lemijele nikakve koristi peticije i iza-
slanstva, narod se odlučuje na oštrije
mjere: u prvom redu otkazuje davanje
trećine 1857. Peticije se i dalje pišu, ali
sada ne samo turskim vlastima, nego i
stranim silama, da bi one intervencijom
u Carigradu pomogle oko rješavanja
ovog pitanja. Iz jedne molbe, koja je
upućena veziru Mehmed Rešid-paši u
Sarajevu, vidi se i neka vrsta programa
ovoga narodnog pokreta, a taj bi bio
ukidanje čifluka, kao nezakonite usta-
nove i zakupa desetine, jer se iz toga
poradaju najveće zloupotrebe. Pokušaj
turskih vlasti, da se ovaj pokret uguši
uvođenjem jedinstvenih agrarnih pro-
pisa u cijeloj Bosni, nije donio nikakve
koristi, kao što ni upotreba sile nije
uspijevala skrsiti pokret. U toj godini
dolazi već do krvavih sukoba, a iduću
godine nastala je u Krajini prava buna
seljaka pod vodstvom nekih hajduka i
revolucionaraca. U tom oružanom ustan-
ku bilo je svakako i stranog utjecaja, pa
i sam Popović navodi da su vođe ustan-
ka imali veza sa Srbijom i Crnom Go-

rom. Trebalo bi produbiti istraživanja o
tom pitanju, jer je poznato, da su te ze-
mlje imale priličnu propagandu, u ta-
dašnjim turskim pokrajinama. U pokretu
sudjeluju gotovo sami seljaci, dok ih
ostale klase slabo pomažu. Dapače, ugled-
niji trgovci su surađivali sa vlastima na
ugušivanju bune. Krajiška buna je zavr-
šena u mjesecu srpnju, a već u listopadu
javlja se nova u Posavini. I toj buni su
vlasti davale značaj vanjskog utjecaja,
a nisu uvidale pravih uzroka, koji su
bili u nesnosnom opterećenju seljaka i
postupcima pobirača poreza, koji su za
to upotrebljavali i grubu silu. I ovdje
su se seljaci tužili, uz ostalo, na trgovce
i više svećemstvo. Neki trgovci su bili
zakupnici desetine, a kupujući od selja-
ka njihove proizvode, uzimali su ih u
besicjenje. Buna je bila ugušena, a obja-
vljeno je, da će se obustaviti davanje
trećine, protiv koje su se seljaci najviše
i žalili, ali je ta olakšica došla kasno,
kad je to davanje one godine već bilo
utjerano.

Početkom 1859 sazvana je u Carigradu
konferencija zemljoposjednika i kmetova,
koja se je održavala sve do jeseni, a na
kraju kao rezultat toga zasjedanja iza-
šla je Saferska naredba 12. rujna 1859,
kojom su agrarni odnosi uređeni zasebno
za svaki od bosanskih sandžaka prema
postojećim običajima i prilikama, a kao
opće pravilo vrijedilo je: da se prihvodi
sa čifluka ne smiju davati u zakup, ze-
mljoposjednik je dužan pomagati seljaka
pri podizanju i popravku zgrada i ne
smije ga dizati sa zemlje, izuzevši ako je
posjed zapuštao, a sam je seljak mogao
napustiti zemlju samo u vrijeme, kad su
poljski poslovi završeni. Odnosi između
vlasnika čifluka i seljaka imaju se ure-
diti posebnim ugovorima, a sporovi se
imaju rješavati pred upravnim vlastima.
Safersku je naredbu zadržala i kasnija
austro-ugarska uprava.

Međutim, ni ovom naredbom nisu bili
zadovoljni interesenti ni s jedne ni s
druge strane, pa su se nastavila i dalje
česta tlačenja i narodne žalbe. Istodobno
se razvija još veća aktivnost vanjske
propagande, osobito iz Srbije, pa su g.
1860 upale u Bosnu preko Drine oružane
četničke trupe, ali su ubrzo bile likvidi-
rane. Sad se već i evropske sile počinju
malo više interesirati i miješati u bo-
sansko pitanje, tako da ono postaje sme-
đunarodno pitanje prvoga reda. Popo-
vić dobro kaže da se u reformnom pe-
riodu Abdul Medžida pokušalo to pita-

nje rešiti kao unutrašnje pitanje Turske. Neuspjeh toga pokušaja doveo je do toga da se ono moralo uplesti u međunarodne odnose.

»Osim toga, ne mogući na savremen način rešiti agrarno pitanje u Bosni i u drugim svojim balkanskim zemljama, Turska nije mogla preći u napredniji sistem privrede, pa zato nije mogla stvoriti privredne i finansijske izvore, koji su joj bili potrebni da bi modernizirala državnu upravu i narodnu odbranu.

»Prilike i događaji ovde opisani jesu poglavlje iz istorije unutrašnjih faktora u rešavanju istočnog pitanja, ali čine uvod u pokretanje tog pitanja na međunarodnom polju. U tome je bio njihov međunarodni i općeistorijski značaj« (Str. 315).

Na kraju je pisac dodao tekst same saferške naredbe.

Cijela se radnja osniva uglavnom na konzularnim izvještajima, koji se nalaze u bečkim i pariškim arhivima, a iskorisćeni su donekle i domaći izvori, kao i novine i literatura. U arhivu Generalkomande u Zagrebu (u Državnom arhivu) naći će se sigurno mnogo više materijala o prilikama u Bosni toga vremena. Svi izvještaji, koji su dolazili sa granice, nisu slati u Beč, pa se nisu mogli ondje ni naći. Podaci o revolucionarnu Jeliću erpljeni su u Beču po izvještajima namjesnika iz Zadra. U zadarskom arhivu ima osim toga još dosta materijala ne samo za vrijeme, koje je Popović obradio, nego još mnogo ranije pa sve do 1918. Ne smije se zaboraviti niti materijal iz turskih arhiva, koji bi omogućio proučavanje na temelju dvaju oprečnih gledišta.

Ono što Popović nije u dovoljnoj mjeri učinio, naime da analizira ekonomsko stanje Bosne i međusobne odnose pojedinih narodnih slojeva, to je sada donekle popunio Todor Kruševac u članku: *Od narodnog ustanka do austrijske okupacije* (Pregled III, 8—9, Sarajevo 1948). Kruševac ističe, da su i kod nas počeci kapitalizma praćeni grubom eksploatacijom seljaštva, koja će se odraziti pored pojačanog feudalnog pritiska, kao posebno karakterističnog za naše prilike, i u novim nametima, u brojnim prevarama razne vrste, kojim kao što je poznato obiluju periodi t. zv. prvobitne akumulacije. On navodi riječi Vase Pelagića o pojavi modernog kapitalističkog trgovanja, koji kaže: »Do tada (t. j. do god. 1851) bijaše vrlo mala i neznatna

trgovina, koju su samo Turci vodili. Turski trgovci ne bijahu kajsarske čudi kao novi hrišćanski trgovci, kad zadobiše pravo trgovati. Stari Turci trgovci trgovali su samo, da skromno pomoću tog zanimanja žive, a hrišćanski kao i novi turski trgovci, da se što većma obogate i blagaju. Osnovno načelo trgovine u tom se i sastojice.

Pelagić je zapazio velike narodne nevolje sa zakupnicima poreza i desetine, osobito otkad su ih uzeli u ruke kršćanski lihvari, a istodobno se i zakupnina stalno povećavala. O bezobzirnom postupku zakupnika svjedoči i ruski konzul Hilferding, koji bilježi, kako oni na narodne tužbe o nerodici odgovaraju: »Ja nisam ni orao ni sijao; i moje nije mogao ubiti ni grad ni slana; ja sam dao hazni gotove pare, zato i ti daj meni odmah gotovo sve, pa makar djecu prodao«.

U to vrijeme se međutim javlja još jedan sloj mladoga građanstva porijeklom sa sela, koje je (po riječima V. Čubrilovića) »sa sela ponelo i u početnoj fazi svoga razvika zadržalo borbenost i razvijenu nacionalnu svjest. Ono je uspjelo steći u narodu utjecaj, pa kad je 1875 počeo ustanak, ono ulazi u borbu i igra veoma značajnu ulogu. Kruševac dalje objašnjava, kako su ekonomsko-društveni čimbenici u prvom redu uvjetovali izbijanje ustanka (što je i Pelagić kao suvremenik uvidao), a tom se pridružuju još vjersko-nacionalne opreke kao i razvijena vanjska propaganda i pomoć.

Uzroke neuspjeha ovoga ustanka vidi pisac u činjenici, što se on nije mogao razviti u cijeloj zemlji (zbog izmiješanosti stanovništva), zatim u nedostatku jedinstvenog vodstva i načina borbe, zbog čega su dolazili do jacega izražaja osobni utjecaji, a na četu opće stvari. Iz nesloge domaćeg pučanstva izrodile su se suprotne težnje pojedinih narodnih skupina, a to će sve, »uz ostale razloge, koji su rezultirali iz odnosa među velikim selama, kao i zbog poraza, koji je pretrpela Srbija u ratu sa Turskom, imati za posledicu austrijsku okupaciju naše zemlje«.

S. M. Traljić

U god. I., svez. I., Savremenih problema, koje je Matica Hrvatska izdala 1950 pod naslovom: Socijalistički preobražaj našega sela (str. 464), A. Barac dodi-

ruje u prilogu *Šenoina »Seljačka buna«* (str. 284—298) pitanje odnosa nekih hrvatskih intelektualaca, pa i Šenoa, prema prilika na selu poslije ukidanja kmetstva 1848. Pošto je konstatirao, da je selo tada zapalo u krizu, jer zbog oskudice u novcu i orudu nije moglo usavršiti svoj način gospodarenja, on ističe, da se »kao središnje pitanje hrvatskoga ekonomskoga života postavilo poslije g. 1848. pitanje zadruga« i da su se na njemu sukobila »dva oštro odijeljena gledišta: protiv zadruga, i za njihovo održanje« (286).

Na osnovi nekih priloga, koji su od 1850 dalje izlazili u »Listu mjesečnom hrv.-slav. Gospodarskoga društva« odnosno »Gospodarskom listu«, Barac dolazi do zaključka o gledištu naših naprednih intelektualaca (288): »U pitanju zadruga svi su oni — i Vukotinović, i Šulek, i A. T. Brlić, a i manje poznati — ustali u obranu zadruga kao cjeline, koja štiti interese svojih članova i čuva seljaka od proletarizacije. Protiv onih, koji su htjeli da seljaštvo kidanjem zadruga namjerno osiromaše, da bi došli do radne snage, hrvatski su intelektualci istakli načelo: seljaštvo treba obraniti od navale kapitalista.«

Neki su među njima zastupali mišljenje, u osnovi istovjetno s pogledima ruskih narodnjika, da održanje porodične zadruga može hrvatski narod pošteđjeti i od kapitalizma i od njegova neizbježiva pratioca — modernoga proleterskog pokreta, zapadnoevropskog komunizma i socijalizma. Tako Brlić već 1850 piše: »Mi se ne trebamo zapadnih strašila, komunizma i socijalizma, bojati; nama teorije Saint-Simona dolaze kao stvari bez ikakve pogibli.« (288) A Šulek tvrdi još 1860, da je naša zadruga »neke vrste socijalističko uređenje« (289).

Međutim, ovi radikalni demokrati iz 1848. našli su se u pitanju zadruga objektivno na istom stanovištu, koje su zauzeli i naši konzervativci. Jedan je službeni odbor 1852 branio nedjeljivost zadruga, jer »su se pokazale u svakom pogledu uvijek kao najjače uporište države i jer »čine najčvršći bedem protiv osiromašućija seljačkog naroda i protiv pokvarenog proletarijata« (cit. kod R. Bičanića, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji*, 1951, 359). Teoretski je ovo gledište najdosljednije izrazio O. Utišenić u spisu: *Die Hauskommunionen der Südslaven* (1859), ali je on na-

pose istakao i značenje zadruga za snabdijevanje velikog posjeda i kapitalističkih poduzeća potrebnom radnom snagom.

Društveni je razvoj i kod nas prešao preko obiju ovih gledišta.

U diskusiji o zadruzi sudjelovao je i mladi Šenoa jednim člankom 1861. On smatra da ekonomski napredak doduše nalaže cijepanje zadruga, ali da se ono treba da ograniči na obitelji, a da se ne proširuje na pojedince.

Govoreći o Šenoinu odnosu prema seljaštvu, Barac ističe uz ostalo i historijsku vrijednost njegova romana »Seljačka buna«. On kaže, da su u tom djelu »gotovo naučnom metodom prikazani društveni odnosi u klasnom društvu uopće« (296), i da se ono, »uza svu djelomičnu romantičnost i nategnutost pojedinih dijelova, doima gotovo kao studija iz društvenih nauka« (296).

Ne odričući veliku vrijednost, i književnu i idejnu, Šenoinu romanu, potrebno je, mislim, upozoriti na to, da je koncepcija njegova — usprkos mnogim, historijski vjernim podacima — u osnovi ipak nehistorijska. Šenoa, doduše, i sam ističe, da se »do najmanje malice držao historijex i da je zbog toga posegnuo i za arhivskom gradom. Ali on ne prikazuje svagdašnjicu seljaka-kmeta: one proizvodne odnose, koji su u određenom razdoblju društvenog razvoja postali njegova smetnja i koji su se odrazili u svijesti seljaka u pojačanom otporu protiv feudalne eksploatacije. Da nema silnika Tahog, događaji — kako ih Šenoa prikazuje — ne bi uopće mogli opravdati buni takvih razmjera. Nad životom Gregorića, Gupca i Magaića lebdi neka idila; a samo u riječima seljaka dolazi do izražaja sva težina njihova svagdašnjeg života.

Uz Tahog zloduh je romana i pisar Druačić, zacijelo neophodan rekvizit romantične književne sheme. Iz Šenoina se pričanja dobiva utisak — a taj je općenit! — da je ovaj čovjek, o kojemu vrela ne znaju ništa više, nego da je kao pisar služio seljake, jedini pravi krivac porazu Uršule odnosno Ambroza Gregorijanca na saboru; tragediji mlade Jane: pogibiji seljaka kod Krškog i neuspjehu Gregorićeva plana u pogledu pomoći seljaka oko Jastrebarskog i uskoka sa Žumberka, a prema tome i porazu seljaka kod Kerestince; zarobljenju Pavla Šterca u Planini te Gregorića i Gušetića

na turskoj granici. Šenoa je na taj način iskrivio historijsku istinu u jednom od glavnih uvjeta za ispravno shvaćanje događaja, o kojima piše. On je poraz seljaka i neuspjeh njihove puntarije uopće objasnio — izdajom, spletkom, krivicom jednog izroda. Stoga je na kraju morao zadovoljiti moralno gnusanje čitaoca izmišljenom smrću toga čovjeka.

Romantičnoj shemi crtanja u bijelom i crnom pripada još jedan značajan lik romana: podban Ambroz Gregorijanec, prikazan kao savjest plemstva i utjelovljenje nekoga romantičarskog nacionalizma, kojim je Šenoa platio svoj tribut i vremenu i čitaocu.

J. Šidak

Košutov njemački proglas gradu Debrecinu, štampan u Osijeku

U ostavštini Terezije Brožan iz Osijeka, unuke osječkog tiskara Alojzija Divalda, nalazi se i nešto spisa porodice Divald, među njima i letaka, oglasa i novina iz 1848. i 1849. Tako je ovdje nađen njemački proglas Košutov od 6. I. 1849. kraljevskom slobodnom gradu Debrecinu i njegovu pučanstvu povodom prijelaza mađarskog parlamenta i mađarske vlade iz Pešte u Debrecin, štampan goticom u Osijeku, u tiskari Karla Divalda.

Frazecologija i argumentacija ovog proglašenja potpuno je mađarsko-nacionalistička: sadrži uglavnom poziv na borbu za oslobođenje mađarskog naroda iz nacionalnog ropstva i obračunavanje s tiranijom, odnosno njenim predstavnikom, »svjerolomnom«¹ habsburškom dinastijom. Nikakva socijalna nota nije u njemu dođirnuti. Inače je taj njemački proglas gotovo doslovni prijevod Košutova mađarskog proglašenja gradu Debrecinu, s jedinim razlikom, da je u njemačkom tekstu proglas unučen »kraljevskom slobodnom gradu Debrecinu«, a u mađarskom »općinstvu grada Debrecinac«.

Nije jasno, zašto Košut čisto mađarskom gradu Debrecinu šalje proglas i na njemačkom jeziku, a ako je prijenos prijestolnice iz Pešte u Debrecin trebalo objaviti i brojnomo njemačkom pučanstvu Mađarske, zašto nije izdan proglas općenitijeg sadržaja. To bi se moglo objasniti i metežem, koji je nastao zbog naglog povlačenja vojske i vlade.

U tadanjoj poplavi različitih proglašenja zanimljivo je, da je takav proglas štampan na hrvatskom području, u Osijeku. Bit će, da Košutu nakon napuštanja Pešte nije više stajala na raspolaganju nijedna tiskara s frakturnim njemačkim slovima, a u Osijeku je u ono vrijeme imao vlast mađarski vladin povjerenik grof Kazimir Batthyány. Možda je, uostalom, taj proglas štampan i u više mjesta, gdjegod se za to pružila prilika, a nije isključeno, da su ga mjesne mađarske vlasti u okupiranom Osijeku i na svoju ruku preštampale, a možda ga za Nijemce u Baranji i za osječko njemačko pučanstvo i same dale prevesti.

Značajno je, da je u proglasu pogrešno označena godina, jer je proglas u Debrecinu izdan 6. I. 1849., a ne 6. I. 1848. Ako sačuvani primjerak nije pokusni primjerak, koji još nije bio za javnost (to je uopće jedini do sada poznati primjerak), bilo bi zanimljivo istražiti, da li je ova pogreška za vremena opažena i ispravljena. Nadalje, da li je proglas s ovako nezgodnom tiskarskom pogreškom uopće poslan u Debrecin, a ako je onamo stigao, da li je ondje i objavljen, odnosno gdje ga se raspačalo. Prvih dana nove godine često se navodi prošla godina, ali je svakako znak velike nervoze (i kod naznake mjeseca ima pravopisna griješka), ako je takva pogreška ostala i na štampanom proglasu takvog značenja.

Činjenica, da je taj proglas kod nas tiskan, primorava nas, da o njemu i mi vodimo računa, jer je on tina, makar i samo sticajem slučajnih okolnosti, postao i dijelom naše prošlosti.

Mađarski Košutov proglas Debrecinu dobro je poznat. Da li je poznat i njemački prijevod toga proglašenja, a napose, da li je poznato i njegovo osječko izdanje, trebalo bi posebno utvrditi.

K. Firingér

U svojoj raspravi: *Slovenski seljak u god. 1848* (Zgodovinski časopis II—III, Ljubljana 1948—1949) Bogo Grafenauer dao je prikaz i ocjenu revolucionarnog gibanja na slovenskom selu, tom glavnom revolucionarnom žarištu u Sloveniji 1848. Važnost je rasprave u tome, što se u sudbini revolucionarnog gibanja seljaštva nalazi »ključ za razumijevanje ne samo slovenske 48«, nego i »sloven-

skog političkog razvoja u sljedećim desetljećima« (str. 7), a građanska je historiografija baš te događaje na selu, ne bez razloga, zanemarivala ili reaktivno interpretirala. Tek je E. Kardelj 1939 ukazao na pravilno rješenje slovenske 48., upozorivši na značaj i snagu revolucionarnih akcija seljaka, koje su mogle iz slovenskog narodnog gibanja učiniti revolucionarni faktor. Da nije došlo do spajanja seljačkog i »narodnog« tabora, krivnja je politike konzervativnog vodstva, koje se je negativno odnosilo prema seljacima i nije u svoj program uzelo njihove zahtjeve, te time »uspjelo izolirati slovensko narodno gibanje od osnovnih slovenskih masa i ograničiti ga uglavnom samo na malograđanstvo u mjestima« (8). U biti isto ili slično pisali su prije rata F. Petré, F. Zwitter i B. Kidrič, a poslije oslobođenja B. Zihel.

Pošto je dao pregled historiografije, Grafenauer je postavio sebi zadaću, da u svojoj raspravi »na osnovi arhivskog gradiva i časopisa pretrese seljačko gibanje od marta do oktobra 48., slijedi njegov put i odnos prema građanskom, »narodnom« gibanju, utvrdi njegove uspjehe, a s druge strane i napore reakcije da uguši seljačku revolucionarnost« (9). Autor napominje, da mu nisu bili pristupni svi arhivi (kao: gradački, celovački, gorički i bečki) i da se zbog toga, i s obzirom na upotrebljene izvore iz Kranjske i Koroške, ograničio na prikaz općeg razvoja i utvrđivanje »zajedničkih karakteristika seljačkog gibanja u »vima slovenskim pokrajinama« (10).

Kao uvod u događaje 1848. pisac daje kratak prikaz raspadanja feudalnog sistema, koje u Sloveniji počinje već u XIV. stoljeću. Promjene u ekonomici utjecale su na društvene odnose, tako da dolazi u vrijeme Marije Terezije do osobnog oslobođenja seljaka. Pred samu revoluciju seljak je bio osobno slobodan, ali stvarno još uvijek opterećen podavanjima, desetinom, tlakom i sl., i premda feudalac nije slobodno raspolagao s podložnikom, ipak se stvarno podložničko breme po svom opsegu nije ništa smanjilo. Promijenio se samo način, na koji ih je feudalac mogao utjerati, t. j. uz vojničku asistenciju. Pisac upozorava na nejednako opterećenje različitih slovenskih pokrajina, a zatim prati nemire i napetosti na selu, koji počinju 1843., a kulminiraju nakon tri godine suše u jeseni 1847. i u proljeću 1848. Iako je spo-

menuo, za raspadanje feudalizma veoma značajnu, pojavu povezivanja seljaštva s tržištem i uključena njegova gospodarstva u trgovinu, čini se, da nije ipak dovoljno istakao ulogu trgovine u porastu revolucionarne napetosti pred samu 48. To je jedan od važnih faktora seljačkih revolucionarnih gibanja, značajan za težnje seljaka prema potpunom oslobođenju, a time i nesmetanom uključanju u trgovinu, kao i za primanje idejnih poticaja iz grada.

Martovska je revolucija odjeknula na dva načina. Gradani su se uznemirili i organizirali Narodnu gardu, ali ne da podupru revoluciju, već iz straha pred seljaštvom i protiv njega. Selo je, međutim, revoluciju shvatilo kao ispunjenje svojih težnji za oslobođenje od podložništva, i to bez plaćanja odštete. Na temelju dokumenata iz različitih arhiva i novina pisac opisuje i pravilno tumači revolucionarne nastupe seljaka, koji su se pomajviše izražavali u manjim fizičkim napadajima, opasnim prijetnjama i općenitom uskraćivanju podavanja. Građanska historiografija svodila je čitav odjek revolucije na nemire u lgu, a u stvari je taj napadaj seljaka na Izanski grad samo jedan od najradikalnijih izraza općenitog raspoloženja. O ozbiljnosti tog raspoloženja govori potreba čestih vojničkih posredovanja i zaštite feudalaca s pomoću vojske. Iako je uznemirenost imala opće značenje, središte joj je bilo na Dolenjskom i Notranjskom. U Koroškoj i Štajerskoj nije došlo do tako jakog otpora, već je on uglavnom bio pasivan. Ipak je i takav otpor djelovao na koroške i štajerske staleže, da popunste seljačkim zahtjevima u pogledu oslobođenja.

Državna vlast u Kranjskoj reagirala je na radikalno seljačko gibanje oštrijem vojničkom intervencijom i uvođenjem prijekog suda. Osim toga, gubernij je nastojao umiriti seljaštvo kroz časopise, a obratio se i na biskupske ordinarijate. Zbog međusobne sličnosti pisac dovodi u vezu pisanje Bleiweisa i pouke Slomška s uputstvima ministarstva unutarnjih poslova. U isto vrijeme pojavljuje se već tada dubok »jaz između slovenskog naroda i njegovih političkih vođa« (27). Mali liberalni kružoci nisu se obazirali na položaj većine slovenskog naroda i njegove gospodarske zahtjeve, tretirajući u svojim programima samo narodno-politička pitanja (Zedinjena

Slovenija, uvođenje narodnog jezika u škole i urede). Tako je već unaprijed bila osuđena na neuspjeh svaka borba za narodne zahtjeve, jer nakon što će reakcija provesti zemljišno oslobođenje, seljaci će se sa svojih revolucionarnih pozicija povući u potpuno političko zatišje.

Revolucionarno raspoloženje seljaka utjecalo je također na krajiške zemaljske staleže. Glavni uzrok njihove pripravnosti za ukinuće podložničkih odnosa, dakako uz plaćanje odštete, bio je — kako sami izvješćuju — strah pred podložnicima. Pomisao na utjerivanje pomoću vojske otpala je zbog proširenosti otpora.

Borba seljaka nije bila samo neki spontani val u mjesecu ožujku, već se ona protezala sve do oktobra 48. U razdoblju od aprila do juna zahtijevali su seljaci uzakonjenje svojih tekovina. Važne su seljačke deputacije, koje su odlazile u Beč gdje su se upoznavale s pravim karakterom majskih događaja, a oslobađale su se također iluzija o caru. Sve to, kao i utjecaj revolucionarnog centra na razbistravanje pogleda uopće, unosi novu uznemirenost u selo. U isto vrijeme provode se i izbori za tri sabora: bečki, frankfurtski i zemaljski (provizorni). U centru pažnje bili su izbori za bečki sabor u koji su seljaci ulazili sve nade. I u tom je pogledu opet došao do izražaja jaz između seljaštva i građanstva; on se izrazio u nepovjerenju spram »gospode«, tako da su seljaci birali ljude iz svoje sredine, povjerljive ali i neizobražene i nesposobne za političku borbu. Značajan materijal predstavljaju molbe, koje su tada seljaci slali u Beč. One potvrđuju općenitost zahtjeva za oslobođenjem, a ima u njima i prijedloga o sudstvu, upravi, carinama i t. d. I ovdje pisac upozorava na odnos između seljaka i sastavljača narodnog programa. Samo jedna od 50 molbi iznosi slovenske nacionalne zahtjeve, a i ta je pisana od intelektualca, koji je seljačke zahtjeve spomenuo tek usput na kraju. Očividno je pomanjkanje kontakta s narodnim masama i nerazumijevanje za njihove probleme. To dolazi do izražaja i u kraju istočno od linije Radgona—Ptuj, gdje je došlo do nekog povezivanja narodnog gibanja sa seljačkim. Pisac kaže, da je i ovdje inteligencija pokazivala proturevolucionarne tendencije.

Posebno poglavlje posvećuje pisac mjerama zemaljskih staleža, gubernija i vlade protiv seljačkog gibanja, koje je bilo »uz Beč, otpor u Mađarskoj i u Italiji glavni unutarnji politički problem habsburške monarhije i za konačni uspjeh reakcije bez sumnje čak najvažniji politički problem uopće« (31). Feudalno-financijskim, reakcionarnim i proturevolucionarnim vrhovima bila je podložnička klasa najopasniji sloj, koji je revolucija doista zahvatila. Stoga je njihova glavna zadaća bila, da odvoje podložnike od revolucionarnog vala, kako bi mogli slomiti otpor buržoazije povezan s proletarijatom (31). Polazeći s toga staništa, bečka je vlada shvaćala i prosuđivala položaj bolje nego sami zemaljski faktori, pa je preporučivala strpljivost i politiku smirivanja. U korist feudalaca bilo je i sazivanje zemaljskog sabora, čija su se zasjedanja razbila na otporu seljaka. Značajno je, utvrđuje pisac, da nitko od sastavljača narodnog programa o Zjedinjenoj Sloveniji nije nastupio protiv zemaljskih staleža, koji su predstavljali rastrganost slovenske zemlje, a učinili su to »tobože politički nezreli podložnici« (41). To je pokazalo, gdje je bila prava revolucionarnost i »kakovu su priliku propustili sastavljači političkog programa — političkim vođama ne možemo ih nazvati, tã baš zbog svoje politike nisu imali gotovo nikoga uza se — kad su svojim zanemarivanjem temeljnih životnih interesa slovenskog naroda tako temeljito i uspješno dijelili narodno gibanje od narodnoga « (41). Pri tom pisac misli na »politički čiste, a za osnovno značenje gospodarskih zahtjeva u narodnom životu upravo slijepe vođe« (41).

U razdoblju od jula do septembra razvila se naročito oštra borba protiv podavanja. Seljaci su uskratili svako podavanje i često zahvaćali u vlasništvo, a u jesen je dolazilo i do fizičkog obračunavanja i sporova zbog šuma, paše i lova. Sasvim u skladu sa svojom, gore spomenutom, politikom, vlada je i dalje ostala protivna svima prisilnim mjerama, koje su zahtijevali feudalci. Upravo u tom času ona je u državnom saboru prekinula debatu o zemljišnom oslobođenju svojim zaključkom o ukidanju podložničkih odnosa uz plaćanje odštete. Sam zakon donio je car, i vladi je uspjele konačno odvojiti podložnike od političke borbe, »čime je u oktobru odlučila borbu između klasa 1848. g. privremeno u

voju korist, dakako bitno oslabljena upravo zbog koncesija, koje je morala priznati prijašnjim podložnicima« (47). Ljevica je na državnom saboru zbog svojih klasnih interesa vodila polovičnu politiku prema seljaštvu i tako proigrala rezervu revolucionarne snage. Čak i tada, kad je u oktobru kontrarevolucija bila pred vratima Beča, nije sabor donio zaključak o oslobođenju bez plaćanja odštete, što bi ljevicu jedino moglo spasiti iz situacije, u koju je upala ne oslanjajući se na najširi revolucionarni sloj.

Ipak je oktobarska revolucija odjeknula i na selu, i car se u tri navrata morao obratiti na seljake da ih umiri. To mu je i uspelo, jer je stekao povjerenje izdavanjem zakona, koji je buržoaska ljevica odgađala. Seljaštvo, koje nije više imalo šta da očekuje s bilo koje strane, ubrzo se smirilo, i kontrarevolucija je dobila slobodne ruke da uguši revoluciju u Beču.

Na kraju pisac izlaze temeljna obilježja seljačkog gibanja i u vezi s tim značenje općeg političkog razvoja u Sloveniji 1848. U vezi sa svojom podjelom seljačkog gibanja u tri faze (mart-april, maj-juli i juli-septembar), on daje zajedničke karakteristike svih razdoblja i utvrđuje, »da je osnovno ishodište i jezgra seljačkog gibanja jasno izražena protufeudalna revolucionarna težnja, da bez svakog mešetarenja uklone feudalni društveni poredak i njegov najvidljiviji izraz, zemljišno gospodstvo i privilegije zemljišne gospode, a naročito podložništvo, vlasničko pravo na seljačka imanja i s njime povezane podložničke terete, a sve to bez ikakvog otkupa. Pritom su seljaci primjenjivali, uz pasivan otpor, i otvorene revolucionarne nastupe« (59).

Povjerenje u cara, regionalna vezanost seljačkog gibanja i izolirano nastupanje po pojedinim vlastelinstvima ili najviše u okolici, negativne su značajke toga gibanja. One su priječile da seljaci postignu svoje zahtjeve, a mogle su biti svladane, kaže pisac, samo u vezi s drugom revolucionarnom klasom, proletarijatom, koji, međutim, tada još nije bio dovoljno jak. Usprkos tome seljaštvo je postiglo velike uspjehe, jer je samo svojim revolucionarnim držanjem izvojevalo sebi oslobođenje.

Govoreći o stanovištu drugih društvenih skupina, od kojih su feudalna gospoda i financijska aristokracija bili u većini Nijemci, pisac kaže da je svećen-

stvo predstavljalo »neposrednog pomagača proturevolucije...« (60). Pri tom ne osvjetljuje sa svih strana taj problem (ne daje razlike unutar svećenstva i sve razloge njegovu stavu), što bi bilo potrebno za stvaranje prave slike, a općenitost tako velike oštine u odnosu svećenstva prema seljaku i obratno ne čini nam se dovoljno argumentirana. Što se tiče Bleiweisa, pisac kaže da je on bio najistaknutiji borac »protiv revolucije u svima njenim fazama.« Protivi se tvrdnji, da bi on sam »znao... tako usmjeriti slovensko narodno gibanje, da ga je istrgao iz demokratskog krila«, i utvrđuje da je Bleiweis bio »samo oruđe u rukama bečke vlade, a ta je planski vodila sve akcije, da se s najmanjim koncesijama dovede podložničko gibanje u čor-sokak.« (61) Zalaganje »demokratskog bloka građanstva« za zemljišno oslobođenje, ali uz plaćanje odštete, imači pisac kao zastupanje interesa buržoazije povezano s feudalcima. Na koncu zaključuje, »da je u Sloveniji 1848. g. živjelo jako, stihijsko, neorganizirano revolucionarno gibanje s jedne strane, koje je upravo zbog pomanjkanja vodstva u septembru prešlo u vođe, koji nisu imali koga voditi, već su samo izrađivali programe. O nekakvom narodnom političkom vodstvu i vođama, kako se obično govorilo, doista ne možemo govoriti, jer je narod bio u borbi osamljen. I upravo to je glavna krivica slovenskih (i ne samo slovenskih) građanskih političara 1848. g., krivnja, koja dugo određuje sudbinu slovenskog liberalizma« (62).

Grafenauerovim radom slovenska je historiografija dobila vrijedan prilog za razumijevanje četrdesetosmaške problematike. On predstavlja potpuno novo djelo, ne samo zbog toga što napose i opširno obrađuje seljačku problematiku, i ne samo zbog svoje interpretacije događaja, već i zbog iscrpnog iskorištavanja arhivskog materijala, korespondencije i novina. Mislim, da možemo i usprkos gore spomenutim primjedbama reći, da rasprava dobro osvjetljuje središnje pitanje slovenske četrdesetosme.

Ipak treba požaliti, što je pisac nekako ostavio po strani prikaz odnosa između slovenskih i hrvatskih seljaka i odnosa slovenskih seljaka prema Hrvat-skoj. Uopće se ne spominje tako karakterističan zahtjev seljaka, s područja Štajerske, za ukinuće carina prema Hrvat-skoj, a kad ga pisac nabraja među zah-

tjevim iz molbi upućenih s područja Kranjske, ne daje mu komentar. (Taj se zahtjev nalazi i u 22. toč. hrvatskih narodnih zahtjevanja i prema tome je izraz želje stanovništva s obje strana.) Ne mogu se mimoći ni zahtjevi seljaka u pogledu soli, žita i duhana, koji su u uskoj vezi s gornjim zahtjevom. Nije posvećena pažnja gospodarskoj povezanosti slovenskih i hrvatskih zemalja, a naročito povezanosti pograničnih krajeva, gdje su se i davno prije i g. 1848. pojavljivale zajedničke akcije slovenskih i hrvatskih seljaka i gdje se, kako i sam pisac primjećuje, seljačko gibanje povezivalo s »narodnim«. Osvjetljenje tog pitanja pomoću gospodarske, napose trgovačke, povezanosti, u mnogom bi pomoglo razumijevanju specifičnog gibanja seljaka sa tog područja, gdje dolazi uz živu povezanost seljaka iz različitih krajeva i do osnivanja seljačkog političkog društva. Žao nam je, što iz tehničkih razloga ne možemo ovdje dati interpretaciju peticija slovenskih seljaka upućenih bani Jelačiću, koje do sada nisu bile publicirane i zbog toga su ostale vjerojatno i nepoznate autoru, a koje sadrže uz nacionalne i gospodarske zahtjeve. Peticije su samo djelomično citirane u članku Đ. Šurmina: *Hrvati i Slovenci 1848.*, Novosti, Zagreb 1926. br. 45, a pohranjene su u zagrebačkoj Sveučilišnoj biblioteci.

Pisac doduše kaže, da se je ograničio na prikaz općeg razvoja i zajedničkih karakteristika seljačkog gibanja, ali moramo upozoriti, da se ovdje ne radi o nekim suvišnim detaljima. Možemo štaviše reći, da je pisac sasvim zanemario prikaz trgovačkih veza, pa ne govori o trgovačkim putovima i prometu kroz Sloveniju, iako trgovina nije bila mala, a gospodarski se argument mnogo upotrebljavao i mnogo je značio za selo i seljake u to doba. Značajno je, da se baš na tom momentu uspostavljaju i neke veze između gradske inteligencije i seljaka.

M. Kurelac

Posljednjih je godina *izvorna grada o prvom ustanku Srba* postala opet pristupačnija širem krugu čitača u novim izdanjima spisa Vuka Karadžića (Prvi i drugi srpski ustanak, 1947) i »Memoara« Matije Nenadovića (1947), kao i u dobrom izboru suvremenih svjedočanstava, koja sadržava Istoriska čitanka (1948). Izdavačko poduzeće Novo pokoljenje pridru-

žilo se ovim izdanjima 1947 knjigom pod naslovom: *Prvi srpski ustanak* (str. 228), koju je sabrao i uređio Božidar Kovačević.

Radi se zapravo o neznatno promijenjenom izdanju, koje je Kovačević objavio još 1940 u Slučaj, biblioteci zadruge profesorskoga društva (*Prvi ustanak prema kazivanjima saoremenika*, str. 208). Od pedesetak prvotno odabranih tekstova svega ih je osam zamijenjeno sa šest novih, a i redosljed je njihov uglavnom ostao isti, jer su tekstovi kronološki poredani tako, da »ovu knjigu valja čitati po redu«.

J. S.

U najnovijoj (XVII, 1950) knjizi *Sluzvestija na Arheološkijskija institut*, koja izdaje Bugarska akademija nauka, P. Mijatov daje opširan prikaz rasprave B. Đurđeva, O vojnicima sa osvrtom na razvoj turskog feudalizma i na pitanje bosanskog agaluka (str. 370—374), ističući njezino značenje za bugarsku historiografiju. Isti recenzent ocjenjuje vrlo povoljno i izdanje »Raspave Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII. stoljeću« od H. Hadžibegića (374—377). Oba prikazana priloga naših historičara izašla su u GIZM 1947.

šk.

Sarajevo se izgrađuje poslije Oslobođenja u znatno orijentalističko središte. U Sarajevu, gdje djeluje punih šezdeset godina Zemaljski muzej, osnovan je Orijentalni Institut, koji je okupio na suradnju sve bosansko-hercegovačke orijentaliste. Planirani i dobro smišljeni orijentalistički rad daje i sve pozitivnije rezultate. To se ogleda i u nedavno objavljenom studiji Hamida Hadžibegića, koja je izašla u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1949/50 pod natpisom *Kanun — nama Sultana Sulejmana zakonodavca iz prvih godina njegove vlade*.

Sulejman II. je nesumnjivo najznatnija pojava turske povijesti i stoga je metaforički bio nazivan Sulejmanom (Salamunom) Drugim. Historiografi Zapada zovu ga »magnificusom«, t. j. »svetilanstvenim«, a oni Istoka »zakonodavcem« (»skanum«). Posljednih su godina i strani orijentalisti posvetili Sulejmanu i njegovoj epohi posebnu pažnju. Dosta je spomenuti djela: F. Downey-a, »The Grand

Ture: Suleyman the Magnificent, Sultan of the Ottomans, London 1929; A. H. Lybyer-a, »The Government of the Ottoman in the time of Suleiman the Magnificent«; Fr. Babingera, Sulejman der Grosse, Stuttgart 1922.

Boljem poznavanju Sulejmanova zakonodavstva mnogo je pridonio Hadžibegić svojom raspravom, u kojoj nadovezuje na nekoliko već objavljenih kanun-nama, koje se odnose na naše krajeve. Tako je 1916 Ć. Truhelka objelodanio u GIZM skup različitih odredaba iz XVI. i XVII. st., a 1934 Skarić u istom časopisu hercegovačku kanun-namu iz 1637. Poslije Oslobođenja izašle su u GIZM četiri sandžačke kanun-name: požeška iz 1545, kanun-name za bosanski sandžak (obje je objavio 1946 odnosno 1948 B. Đurđev), bosanska kanun-nama iz 1565. (objavio H. Hadžibegić 1948) i jedna kanun-nama iz izvorničkog sandžaka (objavio je Nedim Filipović 1948).

S ovom publikacijom H. Hadžibegića objavljuje se kod nas prvi put jedna opća kanun-nama, i to iz prvih godina vladanja sultana Sulejmana.

Prema jednom bečkom rukopisu pripočeo je ta kanun-namu Mehmed Arif-bey u carigradskom časopisu »Tarih-i osmani encümeni mecmussı« (1912—13). Budući da je bečki rukopis imao dosta nejasnih i pogrešnih mjesta, koja se u cijelosti nisu mogla odstraniti ni s pomoću pet carigradskih rukopisa, to je u toj publikaciji ostalo dosta pogrešaka. (Taj bečki rukopis nalazi se snimljen na fotografskim pločama u Orijentalnoj zbirci Jugoslavenske akademije.) Naš pisac pripoćuje i popis carigradskih rukopisa, kojima se služio Mehmed Arif-bey, a zatim opširnije opisuje i svih pet rukopisa, koji se čuvaju u Arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Prvi rukopis je sličan bečkom, koji je objavio Arif. Drugi rukopis je najstariji i potječe iz doba sultana Sulejmana (pisan 1562). Treći rukopis (iz XVII. st.) opisao je Filipović (GIZM, 1948). Četvrti, koji je djelomično manjkav, potječe iz XVII. st. U petom rukopisu nema upravo onih dijelova, koji se isključivo odnose na naše krajeve (kao što su Zakon o smederevskom pristaništu, Zakon o rijekama itd.).

U daljem dijelu svoga predgovora k prijevodu Sulejmanove kanun-name pisac upoređuje kanun-namu, koja se čuva u Orijentalnoj zbirci Jugoslavenske akademije, iznosi sličnosti i razlike (osobito u rasporodu) između jedne i druge ka-

nun-name. K tomu dodaje i stručnu analizu nekih rukopisa (sudska rješenja i javne isprave) Akademijine orijentalne zbirke u vezi s kanun-namom.

Pošto je temeljito proučio kanun-namu prema izdanju Arif-beya i pet rukopisa iz sarajevskog arhiva, Hadžibegić je s velikom akribijom preveo Sulejmanovu kanun-namu, popratio je primjerenim napomenama, koje također dokazuju njegovu veliku erudiciju, solidno orijentalističko obrazovanje i poznavanje turske pravno-zakonodavne prošlosti. Taj prijevod pruža našim pravnim i ekonomskim povjesničarima (koji ne znaju orijentalne jezike) pouzdan izvor za studij pravnih i gospodarskih prilika za tursku upravu. Da iscrpi sve što je pozitivno u dosadašnjim istraživanjima o toj problematici, pisac je uložio mnogo truda u upoređenje između kanun-name Mehmeda II. (prema izdanju Kraelitza i Viteka u Beču 1921) i kanun-name Sulejmana II. To je upoređivanje zaključio s opravdanim i obrazloženim tvrdnjama, da Sulejmanova kanun-nama u mnogom odskakače od Mehmedove po svom sastavu i iznesenom materijalu. Tu je svoju tvrdnju dokumentirao opsežnim napomenama ispod teksta prijevoda, koje znače samostalnu naučnu raspravu.

Sulejmanova kanun-nama podijeljena je u tri glave: u prvoj se govori o novčanim i fizičkim kaznama, u drugoj o pristojbama i daćama, koje pripadaju državnom fisku i spahijama, a u trećoj o raji. Zaseban njezin dio čini zakon za smederevsko područje.

Hadžibegić se bavi i pitanjem autorstva Sulejmanove kanun-name. Prema mišljenju Arif-beva sastavio ju je Sejdahaj, dobar sastavljač zakonskih propisa. Drugi učenjaci misle, da ju je sastavio Dželal-zade, a možda je na tu kodifikaciju utjecao i glasoviti Ibn-i Kemal (1335). Jedan njezin dio (»Vlaški zakon«) preveo je 1915 Truhelka, a zatim P. Skok (prema pregledu Truhelke i R. Muderovića), no oba prijevoda nisu u svemu točna. Tek je 1950 B. Đurđev dao točan prijevod Vlaškog zakona (u raspravi: »Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom«) i dodao prijevodu turski tekst. Prijevodi Đurđeva i Hadžibegića uglavnom se podudaraju.

Poslije prijevoda kanun-name Hadžibegić je dodao Popis turskih termina, što svakako olakšava snalaženje u iznesenom materijalu.

Sulejman Barjaktarević

Coito Fisković-Kruuo Prijatelj, Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i Rabu. Izdanje Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, Split 1948.

Andrija Aleši iz Drača — Andreas Alexius Durrachinus, kako se sam naziva u natpisu svoga glavnog djela: krsionice trogirске katedrale, — predstavlja jednu od tri najznačajnije ličnosti likovne umjetnosti XV. st. u Dalmaciji. Uz Jurja Dalmatinca, kod koga radi kao mladić, i Nikolu Firentinca, s kojim radi na kapeli Ivana Ursinija u trogirskoj katedrali, Andrija Aleši se pojavljuje kao značajni majstor onog vremena, kad se u Dalmaciji kroz kasnogotičke oblike probijaju renesansne koncepcije, majstor onog specifičnog stila, koji sjedinjuje gotičke i renesansne elemente, toliko karakterističnog za XV. st. u Dalmaciji. Manje snažna umjetnička ličnost nego što su to bili Juraj i Nikola, on se razvijao asimilirajući utjecaje najprije jednog, pa zatim drugog, ali prelazeći od nemirne kasno-gotičke, »svijetne« dekoracije Jurieve, k mirnijoj renesansnoj majstora Nikole, on nije stvaralački prevladao prelom u načinu oblikovanja, koji dijeli ta dva majstora, zadržavajući kroz cijeli svoj rad u oblikovanju ljudske figure kasno-gotičku maniru. Taj majstor, koji se potpuno lokalizirao u Splitu i koji je radio duž cijele jadranske obale, zaslužuje uz Jurja i Nikolu svoju monografiju, za koju su ovim Fiskovićevim i Prijateljevim radom sabrani novi prilozii.

Pod naslovom *Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu*, dao je C. Fisković i kratak presjek kroz umjetničku djelatnost u toku XV. st. u Rabu, koja pokazuje, kao i na cijeloj obali u to vrijeme, snažan uspon. Iz rapskih arhiva Fisković je izvadio niz imena domaćih zlatara, klesara, pismolikara i graditelja, koji su u tom stoljeću djelovali u Rabu. Spajajući arhivske podatke sa spomenicima, on je u nekoliko slučajeva fiksirao autore pojedinih djela, koja su se dosada pojavljivala bilo kao anonimna, bilo krivo pripisivana. Uz pojedine lokalne majstore, kamenare, kao što su majstor Ilija, Payle, Kresta, Petar i niz drugih, koji svršavaju pojedine manje građevne i klesarske radove, a kojima se pridružuju došljaci iz Dalmacije, Istre i Primorja, Fisković je opisao rad Jurja

Dimitrova Zadrantina, poduzetnika i graditelja crkve i samostana sv. Eufemije u selu Kaporima. Zajedno s klesarima Antunom iz Rovinja i Jurjem iz Modruše, dovršava polovicom XV. st. klaustar i crkvu, kod kojih se u osnovnom kasnogotičkom načinu gradnje i klesanja pojavljuju i renesansni elementi. Isti Juraj radi još nekoliko manjih radova, među ostalim popravlja i gromom oštećen zvonik katedrale. Klesar Franjo iz Kraka gradi zajedno s Matijom Plavorance na groblju, uz crkvu sv. Ivana Ev., 1492. kapelu sv. Simuna, danas nestalu, a Stjepan benčanin Juraj Branković gradi u crkvi sv. Ivana Ev. kapelu, koja je propala zajedno s tom značajnom građevinom.

Prateći djelatnost klesara Petra iz Trogira, koji se je potpuno lokalizirao u Rabu, Fisković utvrđuje kao njegovo djelo osmerostranu krsionicu, koja je iz malle crkve sv. Ivana, poslije njenog rušenja, prenesena u katedralu a koja se je pripisivala Alešiju. Izrađujući dekorativne pojedinosti na toj krsionici, majstor je Petar usvojio čisto renesansnu dekoraciju, dok je reljef Krstitelja dao gotički ukočeno. Isti je majstor radio 1514. i kip piете na glavnom portalu katedrale, koji u svojoj, gotovo rano-gotičkoj, ukočenosti i ekspresivnosti jako odudara od posve renesansnog okvira lunete, četrnaest godina starijeg od njega.

Među tim majstorima, koje je privukla povećana klesarska i graditeljska djelatnost u Rabu, nalazio se i Andrija Aleši. Radeći vjerojatno i dalje u svojoj radionici u Splitu, on je preuzeo i izvršio za Rab niz narudžba, koje je Fisković, koristeći se novim arhivskim podacima i stilskom analizom, u tom svom radu sada utvrdio, unoseći jasnoću u rapsko djelovanje tog majstora, koje se dosada različito fiksiralo. Među svojim prvim djelima na Rabu, Aleši je preuzeo izgradnju kapele u crkvi sv. Ivana Ev. za rapskog plemića Kolana Crnotu, dijelovi koje su po rušenju te crkve razneseni, a njen natpis, koji spominje autora (Andreas Alexi de Durachio), dosada nekoliko puta netočno objavljen, donosi Fisković u doslovnom prepisu. Po dovršenju te kapele 1454. Andrija je preuzeo narudžbu biskupa Ivana Skafe, da mu izradi nadgrobnu ploču i ogradicu od stupića pred oltarom katedrale. Ploča bez okvira, koji spominje ugovor na-

lazi se danas uzidana u sjevernu apsidu katedrale, dok se ogradica zadržala u njoj do danas. U isto vrijeme radi on i nadgrobnu ploču biskupa Zudenika po narudžbi njegova rođaka Frana, danas izgublenu, te za Nikolu Skafa ogradicu od stupića, nadgrobnu ploču i ploču oltara za njegovu kapelu u crkvi sv. Ivana, Ev., nasuprot Crnotine kapele (1456). Među daljim djelima Alešija na Rabu nalazila se i gradnja kapele za Franu Zudenika, koju je Aleši izgradio u katedrali, a koja je kasnije porušena. Prema ugovoru, ta je kapela, za koju Fisković pretpostavlja da je bila najbolje Andriji djeo na Rabu, bila slična Jurjevoj kapeli sv. Arnira u Splitu, kao i Alešijevoj kapeli, koju je po tom uzoru radio 1448. za dominikansku crkvu u Splitu. Pretpostavljajući, da ta kapela postoji, niz autora pripisivao je Alešiju malu kapelu uz sakristiju, sada Fiskovićim istraživanjem i to je pitanje riješeno. Osim toga Aleši radi dvije ograde za Petra Cara, jednu u **Kamporima**, a drugu u katedrali, od koje se je sačuvao samo jedan pilastrić, a taj pokazuje već razvijen karakterističan Alešijev dekorativni motiv: kaneliranu nišu sa školjkom, koji se tako pojavljuje daleko ranije nego na njegovu glavnom djelu, te je time Fisković korigirao mišljenje, da se taj motiv ondje po prvi puta pojavljuje. Fiksiraniji još neke manje Alešijeve radnje u Rabu (rad na palači Zudenikoi) i dovodeći u vezu s tim radom neke manje spomenike, Fisković karakterizira rapsku periodu Alešijeve djelatnosti između 1453. i 1460. kao periodu, u kojoj je on još stajao pod utjecajem Jurja Dalmatince i njegova kasno-gotičkog smjera. U bilješkama svoje radnje Fisković je objavio i niz dokumenata u vezi sa svojim istraživanjem.

U prilogu *Andrija Aleši u Splitu* K. Prijatelj najprije obraduje novu akviziciju Splitske galerije umjetnosti iz 1947. reljef, koji prikazuje sv. Jeronima (v. reprodukciju u katalogu Galerije slika Jugoslavenske akademije, gdje je bio i izložen). Po svojoj osnovnoj kompoziciji, kao i po nizu detalja, taj reljef pokazuje punu analogiju s reljefom u splitskoj kapeli sv. Jeronima na Marjanu, djelom Alešija. Razrađujući tu osnovnu analogiju, Prijatelj kao dalje analogije navodi i likove, što ih je Aleši radio u krstionici i kapeli Ivana Ursinija u trogirskoj katedrali, te ga smješta u kasnu periodu majstorove djelatnosti

(između 1475. i 1480.), kad je izrađen i reljef kapele na Marjanu. Prelazeći na Alešijevu djelatnost u Splitu, Prijatelj, je skupio i sredio opće podatke o njegovu životu i radu. Rođen oko 1425. u Draču, on još kao dječak dolazi u Zadar, otpočevajući 1435. kamenarski zanat, pa zatim radi 1445. kod Jurja Dalmatince. Prvi samostalan rad izvršava između 1448. i 1450. u Splitu; kapelu sv. Katarine u crkvi sv. Domenika, danas nestaloj. God. 1451. radi za splitsku opčinu, a 1452. radi s majstorom Jurjem u Anconi, te preuzima prve radove u Rabu. Rad u Splitu i Rabu traje sve do 1456., dok za periodu od 1456.—1461. nema podataka. God. 1467. dovršava krstionicu u Trogiru, a u isto vrijeme radi s Nikolom Fiorentincem na kapeli sv. Ivana Ursinija i na drugim radnjama u Trogiru. God. 1472. on je s Nikolom Fiorentincem na Tremitima, a 1475. vraća se u Split. Tu radi u svojoj radionici na popravku zvonika i na utvrđivanju grada, 1504. nastavlja oporuku, a vjerojatno i umire iste godine. Iznoseći karakteristike Alešijeva rada, koje su dalj Folnesics i Karaman, Prijatelj analizira njegove radove u Splitu, ističući da u tom gradu, u kojem se lokalizirao, nije ostavio glavne plodove svoga rada.

Iz kapele sv. Katarine, prvog dokumentiranog Alešijeva rada, ostao je sačuvan kanelirani pilastar sa školjkom i jako oštećenim poprsjem anđela, koji Prijatelj na temelju rabskih analogija, određuje kao zaključni dio ograde pred kapelom. Što se tiče Alešijeva daljeg, arhivski utvrđenog rada u Splitu, na kući nekog trgovca i vjerojatno na kneževoj palati, ne može se ustanoviti ništa konkretno, dok se arhivski fiksiran rad na popravcima zvonika u Splitu ograničuje samo na neke manje zahvate. Kao najznačajniji Alešijev splitski rad Prijatelj analizira njegov oltar u crkvi sv. Jeronima na Marjanu, kojeg je centralni dio reljef sv. Jeronima; taj je i poslužio za fiksiranje novog reljefa istog sveca kao Alešijeva djela. Sa strane tog oltara postavljeni su likovi Iv. Krstitelja i Antuna Pustinjaka, a u luneti pieta. Likovi pokazuju sve značajke Alešijeva rada (dugačka tijela i glave), ali i neku rustičnost, koja nameće neku opreznost u pripisivanju tog djela samom Alešiju. U vezi s Alešijevom djelatnošću povezuje Prijatelj i retabl u crkvi Betlehema na Marjanu. Taj retabl, teško oštećen restauracijom, nosi u pojedinim li-

kovima sličnost s poznatim Alešijevim djelima, i autor ga postavlja u posljednju periodu majstorove djelatnosti, određujući ga kao produkt njegove radio-aiće. Svoj prilog završava nekim karakteristikama Alešijeva rada i njegova položaja u umjetnosti Dalmacije.

U vezi s tim radnjama potrebno je naglasiti, koliko je korisno da i drugi Konzervatorski zavodi, koji su u neposrednom dodiru sa spomenicima, imaju mogućnost za vlastite edicije, gdje se mogu objavljivati najnoviji rezultati njihovih istraživanja, kao što je to bio slučaj kod nekoliko edicija Konzervatorskog zavoda u Splitu, od kojih je ovdje prikazana već peta po redu.

Milan Prelog

U posljednje vrijeme počinje se kod nas obraćati pojačana pažnja prevodenju starih izvora, prije svega pisaca. Poslije »Ljetopisa popa Dukljanina« u bibliofilskom izdanju Matice Hrvatske (vidi bilješku na str. 1, Istorisko društvo NR Srbije izdalo je 1950. u svojoj Biblioteci »Putovanje preko mora« od Bertranda de la Brocquière iz 1455-57 (prev. M. Rajčić), Jugoslavenska akademija 1951 »Tri starofrancuske kronike o Zadru u godini 1202« (prev. P. Skok), a Svetlost u Sarajevu 1950. »Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1550« od Benedikta Kuripešića (prev. D. Pejanović).

Ne ulazeći ovdje u ocjenu ovih prijevoda, treba odmah istaći da su oni snabdjeveni mnogim bilješkama i da su svi — osim posljednjeg, što treba svakako požaliti — odštampani uporedo s originalnim tekstom. Sve to omogućava stručnjacima, a pogotovu studentima, da se u punoj mjeri koriste ovim izdanjima.

Vrijednost je ovih tekstova za našu povijest već odavno priznata i o njima se kod nas dosta pisalo (potrebne podatke o tome daju uvodi u spomenuta izdanja). De la Brocquière, koji je razmjerno najmanje poznat, važno je vrela za poznavanje Srbije u 30-im godinama XV. st. i za prilike na Balkanskom poluotoku i u Turskom carstvu toga vremena uopće. Izdaje kronika o Zadru obuhvaća spis Geoffroy de Villehardouin »Osvojenje Carigrada« (zapravo je to prikaz 4. križarske vojne), spis Roberta de Clari pod istim naslovom i pogl. XXXV—XLIII iz Mletačke kronike Martina de Canal.

J. S.

Stipe Gunjača, *Repertorium Actuum Domini Antonii de Zandonatis...*, Starine 42, Zagreb 1949.

U svom uvodu gore navedenom izdanju, S. Gunjača ukratko iznosi sadržaj spomenutog repertorija. To je knjižica, čije strane nisu paginirane, u kojoj je rukopisom na talijanskom jeziku u XVIII. st. unesen sažet izbor iz sadržaja (registra) raznih notarskih ugovora, njih 941, sastavljenih od zadarskog javnog bilježnika Antonija de Zandonatis u razdoblju od 5. IV. 1501 do 29. VII. 1512. Zandonatijevi spisi bili su pisani latinskim jezikom. Iako je taj repertorij nađen u studenom 1944. u jednoj polusrušenoj kući u Zadru, Gunjača upućuje na mogućnost, da on potječe iz Drž. arhiva u Zadru, i pretpostavlja, da je nastao u samom arhivu kao neki registar Zandonatijevih spisa, koji su se nalazili tada u notarskom arhivu. U repertoriju nisu obuhvaćeni svi spisi Antonija de Zandonatis, koji je kao notar radio još i 1535.

Premda repertorij nije suvremen spisima, autentičnost je njegove historijske građe nesumnjiva. On pruža važne podatke u vezi s društvenim i ekonomskim prilikama u Zadru i sjevernoj Dalmaciji početkom XVI. stoljeća. Vidimo, na pr., koje su bile najistaknutije i najbogatije plemićke porodice (Begna, Difnico, Fanfogna, Garbini, de Crisogonis, de Nassi, de Soppe). S druge strane, dokumenti nam pokazuju Zadar kao važan obrtničko-trgovački centar, koji privlači obrtnike ne samo iz bliže okolice već iz čitave mletačke Dalmacije i Italije. Svestrano razvijen obrt dolazi do izražaja u raznovrsnim oznakama zanimanja brojnih obrtnika. Sama imena zadarskog stanovništva pružaju nam neoboriv dokaz o hrvatskom karakteru Zadra u to doba. I lokaliteti u najneposrednijoj blizini Zadra imaju hrvatske nazive (Gladuša, Račice i t. d.). Zato je Gunjača s pravom istakao u podnaslovu, da se radi o: Prinosu hrvatskoj prošlosti Zadra i okolice. Što se tiče talijanskih elementa, taj uglavnom predstavlja svježi sloj pridošlica, većinom iz sjeverne Italije, tako da se i nazivaju po mjestima, odakle su došli.

Brojni samostani sa svojim bogatim posjedima predstavljali su tada važan faktor u ekonomskom životu Zadra i sjeverne Dalmacije. Naročito se u tom pogledu ističu samostani sv. Marije i sv.

Krševana. Dokumentat od 14. IV. 1511 (str. 316) daje podatak o bogatstvu jednog posjeda samostana sv. Nikole iz Zadra, koji se posjed nalazi u mjestu Žman na Dugom otoku. Samostan iznajmljuje na tri godine svoj posjed zajedno s 915 komada manje stoke za sto zlatnih dukata. Tu je bilo ovaca pod sisom 185, ovaca od dvije godine 45, janiaca 67, ovnova 44, koza pod sisom 326, koza od dvije godine 31, jaraca 74 i kozlića 143 komada.

U dokumentima se većinom radi o kupno-prodajnim ugovorima u vezi s nekretninama, a zatim i raznim pogodbanama. Za pravnu historiju napose su zanimljiviji odnosi između vlasnika zemlje i seljaka, koji tu zemlju obrađuju u kolonatskom odnosu. Što se tiče vrijednosti zemlje i ostalih nekretnina, repertorij pruža samo približne podatke, budući da se iz ništa ne može vidjeti, o kakvoj se zemlji ili kući radi i u kojem se položaju nalaze. Ipak se može lako uočiti, da je zemlja u udaljenim mjestima zadarske okolice mnogo jeftinija. Tome je uzrok, između ostalog, i opasnost od Turaka, koji su baš u razdoblju od 1501 do 1512 ugrožavali mletački posjed u Dalmaciji, napadajući i same gradove. Odjek tih pustošenja nalazimo i u Zandonatijevim dokumentima. Tako, na pr., u dokumentu od 19. X. 1510 (str. 290) spominje se Margarita žena Lukana Draškovića, koji je zarobljenik u Turskoj (tche jace schiavo in Turchia). Drugi dokumentat od 19. IV. 1512. (str. 317) sadržava pogodbu između redovnica samostana sv. Nikole i redovnica samostana sv. Dimitrija za izgradnju kule na brdu Krisnišac (Crisnisaz) u selu Dolinci radi zaštite njihovih posjeda za vrijeme turskih provala. Interesantno je, da u tekstu stoji hrvatska riječ kula (Composizion per la fabbrica d'una cula).

Među najvažnije podatke, koje ovaj repertorij pruža, idu brojni, za historijsku topografiju veoma važni lokaliteti. Da bi se dobio uvid u nazive pojedinih lokaliteta, donosim njihov popis. Oblik pojedinog imena nije svagdje jednak, na primjer: Ciacafci, Chiacavzi, Chiacafsi. Gdje se u pojedinom mjestu spominju jedan ili više lokaliteta, navodim ih u zagradama. Napominjem, da u tom popisu nisu obuhvaćena veća poznatija mjesta.

A

Arbe (Bagnuol)
Articovosello

B

Babe
Babindub
Bachiza
Badulischina
Bagno (Jamische, Versina)
Bandoloschina
Barcagno d. s. Giacomo
Barbara
Berbigne (Mazine)
Bibigne (Seline)
Bigliane
Bistrivina
Blachiane (distretto di Novigrado)
Blasulouschina
Blato (Plastine, Orlova Draga)
Boccagnazzo (Varicassane, Zechagni, Sgon)
Bosava (Polie)
Bozolen
Brevilaqua
Brisina
Brusanin
Brusi (Bistizza)
Bubaz
Bubgnanc (Carisma)

C

Calcina Gorizza
Cale (Valle Pizola)
Camccrat
Camegnane
Carbugne
Carbugne Pogle
Carmelinaz (Ušdanich)
Carnise
Casich
Celopech
Cerinzi (Poglianizza)
Cerno (Garbe, Cermagne)
Cernogofchina
Ceredol (Camenizza)
Chencsich
Cherbavuzlugh (Poli Dabravi)
Chernise
Chersevagne sello
Chierloschina
Ciacafci (Gorlievaz)
Clizevaz
Cobiloglavich
Coelizina
Coludrovizo
Comorane (Touchin)
Comornik
Conali

Coprati (vicino Babin dub)		J
Corte Vecchia in Tuclezane	Jelsa	
Coruplie Grande (distretto di Novigrado)	Jelsane	
Cosinosello (Polombarschina)	Jesenizze	
Cramolinaz		
Craschiane		K
Crisnisaz	Kamiza (Matafari)	
Cruda		
Cuclizza (Costagn)		L
	Lafzajama	
	Lasenaz	
	Lemessane (Cresevanschina)	
	Lissane	
	Liubo	
	Lonzi	
	Losarofschina	
	Lovre	
	Lucoran (Carsevanschina. Dolaz, Zelencavi)	
	Luibo	
		M
	Magara	
	Magline	
	Matcovaz	
	Medala	
	Melada	
	Merganschina	
	Mergliane	
	Miliascha (Chindomirschine)	
	Milogoschie Sello	
	Monte Ferreo (Pischiatach, Plovagna draga, Clup)	
	Monte Osrin (Goleschina)	
	Monte Rusevaz	
	Mundich	
	Murvizza Piccola	
	Musina	
		N
	Nadin	
	Neviane	
	Noschiaroschina	
		O
	Ogladje	
	Opaticiesello	
	Oprovich	
	Orlova	
	Osdrin	
	Osrin	
	Ossero	
	Ostrovizza	
		P
	Pacoschiane (Gado)	
	Pago	
	Paperchiane	
D		
Diclo		
Didine		
Dobropogliana		
Dolaz (Strasizza)		
Dolinzi		
Domacofci		
Dracsizza		
Drada (a Filippo e Giacomo)		
Draga a Pasman		
Dragagna a Eso		
Dragoue (Chiavonine)		
Drinovaz		
Dubascho		
Dvin		
		E
Eso (Matchouaz, Jarine, Verh Osrin, Dragagna, Jurine, Gripparizza, Pezcline, Puzevaz)		
		F
Fermich		
Figuretta		
Filipo e Giacomo nella Vallada (Draga)		
Fragnada		
		G
Gadro		
Gajo di Cerodol		
Galofschine		
Galovaz		
Gasenzizze (Poltratte)		
Gelsane (Poliloque)		
Gemaino poglie		
Gerbe		
Gherbe		
Gielsa		
Girbia		
Gladussa		
Glavogino poglie		
Gliuto		
Gliuba		
Colaz		
Gorizza		
Grabrovchiane		
Granzareuo		
Gromnizza		
Grasi		
Ganina presso Nadin		

Papercoich
 Paprat
 Papratnich
 Parizane
 Pasma (Cobasovna)
 Pasma (Coledischie)
 Pochiarofzi (Stariza)
 Pergliane (Mostina)
 Perseno
 Peterzane (Pochervenich)
 Petrigne
 Pezelina
 Pigliuchovina a Lucoran
 Pluvagna Draga
 Podbergiane
 Podi
 Podnovic (distretto di Novigrado)
 Poduersie
 Pogliane
 Puglizza
 Polissane
 Poltrale
 Ponta di Can
 Ponta di Olbo
 Ponta di Pasma
 Pontadura
 Ponta Michia
 Ponta Piccola di Bibigne
 Ponte Bianche (pod Sellom Starom,
 Dugopoglie)
 Porizane
 Posarischie
 Podscaline
 Poschagline
 Possidaria
 Prasquich (Studenac)
 Pribas (distretto d'Ostrovizza)
 Prilaca (Lasenaz, Ogladje, Papratnich,
 s. Barbara, s. Vido, Vucigna Gherba)
 Provichio
 Punta secca
 Pustogianci

R

Racanzar
 Racanzon
 Racizze (Cuzilzi, Gralesci, Matafarich)
 Rasanze
 Raschrisie
 Rava (Zaglava, Horti)
 Rivagn
 Rogovo (Didine)
 Rosane
 Rosevaz

S

Sadich
 Sale (Perchich, Locardina, Vellaglava,
 Punta secca)

San Cassan
 San Vido
 Savro
 Scrilie
 Semonico
 Sestrugn
 Sitnice
 Slafza Giama
 Slivnizza (Nebogis)
 Slocraizi
 Slofsane
 Sman
 Stanichie
 Stanzich
 Starossane
 Stocosino
 Stomorinosello ili Stomorinovass (Jadre)
 Strupnich
 Stubal
 Suburbio di Zara (Saline)
 Suchrazize
 Suhovare
 Suirinaz
 Sutmichaliesello

T

Tcon (Pogliane, Brisine)
 Tercici
 Tercize (Zovanschina)
 Ternovo
 Terze (Xasege)
 Tiga
 Tilago
 Tnin
 Torretta (Ciclofchina)
 Tuclesane (Casavecchia, Musina)
 Tustinich

U

Uglian (Cernoschina, Mirine, Quaraz)
 U podanci

V

Valle di maistro
 Valle di san Steffano
 Valsabia
 Varicassane
 Vegliane
 Verbizza (Dubaz)
 Veterinich
 Vierlizza
 Vissozane
 Vodizze
 Vrana
 Vressi
 Vruglie
 Vucigna Gherba

Z

Zablata
Zaglava
Zapontelo
Zaprat
Zaton (distretto di Novigrado)
Zavognane
Zemonico v. Semonico
Zlociaici
Zuonigrad

X

Xablata (distretto di Vrana)
Xacon
Xagnizze (Matafarich)
Xanizza
Xarcova
Xixizza
Xrinopoglie

Na kraju treba napomenuti, da nam ova regesta notarskih spisa ipak ne mogu pružiti ono, što bi nam dali sami dokumenti. Stoga bi trebalo potražiti Zandonatijeve spise, koji su se do 1943. nalazili u Notarskom odjelu zadarskog Drž. arhiva. Taj notarski odjel arhiva odnesen je 1943 u Italiju, a 1949. zajedno s ostalim arhivalijama zadarskog arhiva povraćen u Zadar.

Josip Posedel

M. Barada, Dalmatia Superior. Rad JA 270, Zagreb 1949.

U ovoj raspravi riješava M. Barada pitanje postanka i razvitka jednog dijela bizantske teme Dalmacije, a s tim povezuje i riješava različita pitanja iz crkvene i političke povijesti Hrvatske na prelazu u XI. stoljeće.

Kao prvi zadatak postavlja rješenje pitanja, kada je nastala Dalmatia Superior, odnosno, kada se ona u izvorima prvi puta spominje. Konstatira, da se poslije 297., t. j. poslije Dioklecijanove diobe, naziv Dalmacija upotrebljavala samo za sjeverni dio bivše cjelokupne Dalmacije, dok se teritorij južno od crte Budva-Drina naziva otad Praevalis. Međutim, iako je Dalmacija poslije diobe bila samo jedna provincija, ipak se već od kraja V. st. pojavljuje u izvorima pluralni oblik Dalmatiae, arum. Taj se oblik dake pojavljuje i prije osnivanja dalmatinskog temata u polovici VIII. st., pa se s pravom pitamo: odakle taj plu-

ralni oblik? Barada odgovara, da je morala svakako i rimska pokrajina Dalmacije, bar u vrijeme propasti carstva, biti razdijeljena na nekoliko dijelova. Utvrditi te dijelove nije moguće (6). A kako se pluralni oblik navodi i kasnije, sve do kraja X. st., Barada zaključuje, da je dalmatinski temat bio razdijeljen na dvije pokrajine, zadarsku i dubrovačku (25). Do tog zaključka dolazi na osnovi podataka Konstantina Porfirogeneta, koji Dubrovnik naziva metropolom, a taj se termin upotrebljava samo za sjela crkvene i političke centralne vlasti. Ali, ako je dalmatinski temat bio podijeljen na dubrovačku i zadarsku pokrajinu, onda je vrlo teško protumačiti pluralni oblik prije osnivanja dalmatinskog temata, kad Dubrovnik nije mogao biti središte jednog dijela Dalmacije. Nije li mnogo vjerojatnije, da se pluralni oblik već i prije osnutka dalmatinskog temata upotrebljavao zbog toga, što je provincija Dalmacija bila podijeljena na Gornju i Donju? To ne bi bilo ništa neobično, jer je vrlo dobro poznato, da su se rimske provincije često dijelile baš po tom principu. Nije li dake i u dalmatinskom tematu opet preuzeta stara terminologija, samo što se do XI. st. ti termini nisu sačuvali u izvorima?

Tek u XI. i XII. st. nalazimo u izvorima nazive Superior i Inferior Dalmatia. Barada zaključuje prema arc. Tomi, da se prva prostirala počevši nešto sjevernije od Dubrovnika, pa do Bojane (8), t. j. obuhvatala je gradove Bar, Ulcinj i Svač. Kako ti krajevi nisu bili nekad sastavni dio Dalmacije nego provincije Praevalis. Barada istražuje, kad su ti gradovi, odnosno biskupije došle pod Dubrovnik. Budući da su u buli pape Benedikta VIII. od 1022. Bar i Ulcinj već pod jurisdikcijom dubrovačke crkve, mora da se to dogodilo ranije. Jednako je tako morala prije te godine nastati dubrovačka nadbiskupija, jer su spomenuti gradovi 1022. već njezini sufragani. Datum se postanka dubrovačke nadbiskupije pomiče, štaviše, u godinu 1000., jer Ivan Diacon navodi, da se te godine poklonio duždu Petru II. Orscolu i dubrovački nadbiskup. Otkidanje Ulcinja i Bara od dračkog nadbiskupa i pripajanje Dubrovnika u vezi je s događajima za vrijeme cara Samuila. Krajevi su, naime, od Bojane do Spiča i poslije njegova osvajanja 989. ostali pod bizantskom vlašću, ali bez crkvenog i političkog sre-

ništva, pa ih je Bizant pripojio Dubrovniku. To se moralo dogoditi između g. 989 i 1000.

Međutim, arc. Toma i neki drugi izvori tvrde, da su u vrijeme splitskog nadbiskupa Dabrata (1050. 1050.) Bar, Ulcinj i Svač bili sufragani Splita. Toma priča, kako su se tada biskupi Kotora, Ulcinja, Bara i Svača prigodom putovanja na sinodu u Split utopili. Taj se podatak nije nikako mogao uskladiti s poznatom bulom od 1022. prema kojoj su ti biskupi bili sufragani Dubrovnika.

Točnijom analizom Tomine Historije Barada je došao do novih rezultata. Došao se smatralo, da su svi sačuvani rukopisi Historije pripadali Tomi, a da su samo neki primjerci bili tekstovno i sadržajno drugačiji. Barada sad utvrđuje, da se ne radi o različitim redakcijama Tomine kronike, nego da je to samostalno djelo nepoznata pisca, koje nosi naslov: *Historia salonitanorum pontificum*. Toma se služio istim predloškom kao i taj nepoznati pisac, samo što je redakcija H. S. P. mnogo bliža praprotipima: time kao starija ili vrednija ili bar jednako vrijedna kao i Tomina, pa se ne smije zapostavljati, a kamo li potpuno zabačivati (23). Da bi pokazao, kako je Toma nepouzdan i netočan, Barada ga uspoređuje s H. S. P., koji je tekst mnogo točniji, te zahtijeva, da nepravdo postavljajući njegov autoritet treba uspostaviti (20).

Brodolom odnosno potop gornjodalmatinskih biskupa datira H. S. P. u vrijeme bizantskih careva Vasilija II. i Konstantina VIII. te hrvatskoga kralja Krešimira. Prema godinama vladanja ovih vladara brodolom se dogodio između 976 i 1025. Taj se vremenski razmak može skratiti u godinu 989 i 1025, t. j. vremenom, kad su Ulcinj, Bar i Svač potopili pod Dubrovnik, odnosno godinom 1000, kad je Dubrovnik već metropola. Kako H. S. P. datira brodolom biskupa i hrvatskim vladarom Krešimirovom, Barada prelazi na tumačenje političke povijesti u posljednjem deceniju X. stoljeća. Povezavši vojni pohod Samuila do Zadra 998 s prijestolnom borbom između Držislavovih sinova, zaključuje, da je »protubizantska stranka, a to je na svaki način stranka Krešimira i Gojzlava, pozvala u pomoć cara Samuila; on se odazvao, bizantskom posjedu veliku štetu nanio, a Krešimiru i Gojzslavu pomogao, da su konačno uklonili sa hrvatskog pri-

jestolja starijega svog brata Svetoslava... a jer je Samuilova vojna bila 998. Svetoslav vlada od 995 do 998» (22). Krešimir je dakle počeo vladati 998.

Vremenski se razmak, u kojem je osnovana metropolija za Gornju Dalmaciju, može s g. 989 (vojna Samuila) pomaknuti na g. 998 (početak vladanja Krešimira). Barada drži, da su upravo borbe o prijestolje bile povod za saziv sinode u Split u jesen 998, kad se i dogodio brodolom. Dakle, »osnutak dubrovačke metropolije pada u godinu 999, jer g. 1000 Dubrovnik je to već bio» (24). Prije 999, a poslije 989, bili su gornjodalmatinski biskupi sufragani Splita.

N. Klaić

Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za g. 1949. donosi na str. 51—76. *Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinju* iz pera asistenta Histo-rijskog instituta Braunka Fučića. Ova je izvještaj o putovanju, što ga je Fučić obavio još tamo u rano proljeće 1948. g., kada je obišao gotovo sve lokalitete na ovim otocima, mimoišavši neke najzabačenije i okolne otočiće Unije, Srakane, Orudu i Palacot. Cilj putovanja bio je orijentacionog karaktera. Radilo se o hitnom pregledu kulturnih, historijskih i umjetničkih spomenika i o spasavanju oštećenih i ugroženih objekata i umjetnina. Iako Fučićev izvještaj ne predstavlja neku dublju i detaljnu studiju materijala, ipak on prelazi granice i formu običnog putnog izvještaja. Fučićev nam izvještaj osim toga dolazi poslije talijanske okupacije, kada su Cres i Lošinj bili odijeljeni od matice zemlje i bili tako nepristupačni našoj naučnoj eksploataciji.

Fučić je svoj izvještaj podijelio na dva dijela. U prvom je dao stanje arhivske građe na otocima, a tu je obuhvatio i male župne arhive, u drugom je dao pregled i status praescens arheološko-umjetničkih objekata, zadržavajući se na arhitekturi ruralnih crkvice i manje poznatom materijalu. Obuhvatio je dakle materijal vrlo širok, koji će u najširem smislu zanimati arhiviste, historičare, lingviste i etnografe.

Iz prvog dijela izvještaja možemo prije svega razabrati, da je arhivska građa Cresu i Lošinju, koja nam je u većoj mjeri sačuvana od sredine XV. stoljeća, pretrpjela za vrijeme ratnih i po-

ratnih godina izvjesne gubitke. Dva najveća arhiva na otoku Cresu, općinski arhiv grada Cresa i općinski arhiv grada Osora, koji za provincijsku sredinu predstavljaju bogatu arhivsku građu, nađeni su manjkavi i bez inventara. Arhiv osorske općine nađen je osim toga izložen vlazi, koja se u prostorijama općinske zgrade sakupljala s oštećenog krova. Sreden i sačuvan nađen je arhiv oo. konventualaca u Cresu, dok se to ne bi moglo reći za arhiv creskog a još manje za arhiv osorskog kaptola. Od ovih arhiva Fučić je donio samo kratke inventare arhiva creske općine i arhiva creskih konventualaca. Što je sve međutim propalo ili su možda odnijele zainteresirane osobe. Fučić nije mogao ustanoviti zbog ograničenog vremena. On je međutim pobilježio jedan dobar dio Josad nepoznatih malih arhiva i biblioteka župnih ureda i samostana. Ti su arhivi za nas važni zbog svojih matičnih i bratovštinskih knjiga, koje su uglavnom na cijelom teritoriju ovih otoka, osim nekoliko glavnih gradova, bile pisane glagoljicom sve do XVIII stoljeća. Od ovog glagoljskog materijala jedan je dio izložen uništavanju i nemaru, na je stoga hitna potreba, da se on osigura od propadanja.

Od ostale arhivske građe, koju je Fučić pobilježio, svakako su zanimjive pergamene, koje je od sretnom okolnošću uspio fotografirati, kada je bila otvorena raka osorskog biskupa Gaudencija, u kojoj se nalaze pohranjene pergamene. Ove pergamene sadrže tekstove lauda na Bogojavljenje iz XII. stoljeća s izbrisanim tekstovima, koji su se odnosili na molitve za mletačkog dužda, zatim jedan inventar osorske katedrale iz 1431. g. i nekoliko drugih nedatiranih tekstova manje važnosti. Dalje valja istaći u arhivu župnog ureda u Velom Lošinju notarsku knjigu popa Ivana Božićevića od 1605. do 1625., pisanu svu glagoljicom, i Komunalni registar Velog Lošinja od 1674. do 1807., koji se nalazi u privatnim rukama. U ovom posljednjem nalaze se zanimljivi podaci o koledu u Velom Lošinju i još neobjavljeni materijal u vezi s ukidanjem glagoljice u Velom Lošinju 1803. g. Od posebnog je interesa za literarnu historiju i lingviste oveća rucopisna knjižica iz XVIII. stoljeća koju je nisao hrvatskim creskim dijalektom Franić Vodarić. Ova knjižica sadrži »Muku Kristovu« u osmercima sa rimom,

sastavljenu prema tekstovima starih crkvenih skazanja, i ona nas upućuje na to, da je na ovim otocima također postojala tradicija prikazivanja crkvenih skazanja na hrvatskom jeziku kao i na ostalim našim otocima.

U drugom dijelu svog izvještaja o umjetničkim i kulturnim spomenicima Fučić je u okviru svog putovanja dao podatke informativnog i praktičnog značaja, to jest morfološki i tehnološki opis i konzervatorski status pojedinih objekata. Tako i ovaj materijal predstavlja građu za daljnje sintetske studije i kompletnu topografiju spomenika. Iz ovog se izvještaja vidi, da rezultati ovakovih izvidanja po još neistraženim terenima mogu biti vrlo plodni i korisni. Fučić je tako utvrdio neke rijetke skulpturalne ostatke ranog srednjeg vijeka, inventirao lijep niz gotičke plastike u drvu i kamenu i donio u opisima i arhitektonskim snimkama ruralnu crkvenu arhitekturu romanike i gotike, koja se na tom području može već svrstati u određene grupe. Fučić je dao prednost neregistriranom materijalu, razasutom po udaljenim i nenastanjenim točkama, i to punim pravom, jer je upravo taj sitni materijal naša lokalna produkcija, tipična za naše strane, dok je ostali materijal vjerojatno djelo stranih i venecijskih majstora. Kako su za vrijeme rata arhitektonski objekti na ovim otocima prilično stradali (od bombardiranja osorska katedrala iz XV. st., aneks sakristije benediktinske opatije u Osoru, gradski bedemi u Osoru i t. d., a od vlage poznata Vivarinijeva tempera na drvu iz 1475. g.), Fučić donosi često stručne konzervatorske savjete i preporuke, kako bi se oštećeni objekti sačuvali. Fučić na niz mjesta indicira i lokalitete za nokusna arheološka iskapanja kako prethistorijskih tumulusa, tako i ranih slavenskih naselja. Fučić je osim toga inventirao dosta epigrafskih spomenika — kako latinskih, tako glagoljskih — a nekim je od njih kako kamena ploča, uzidana u zidu sadao i novo čitanje i uzeo otisak.

No od ovog epigrafskog materijala, što ga je Fučić objavio, najvažnija je svakristije župne crkve u Valumu, koja je u nauci poznata pod imenom Valunske ploče. Fučić je ploču fotografirao i uzeo njen otisak u gipsu i učinio je tako pristupačnom široj naučnoj javnosti. Ovom se pločom naime pozabavio još 1907. g. pop Vinko Premuda, no njegovo čitanje

bilo je bez sumnje netočno. Kako Premuda nije objavio fotografiju same ploče, to je ona u zabačenom selu, od kojega nas je dijelila još i talijanska granica, ostala gotovo pedeset godina nepristupačna našim naučnim radnicima.

Prema Fučiću Valunska ploča glasila bi ovako:

1. redak glagoljicom:
têha sin' v'(nu)k' juna
2. i 3. redak latinski karolinom:
techa et filius eius braitobna et juna nepus eius

Glagoljski tekst Fučić je paleografski datirao između druge polovice XI. i prve polovice XII. stoljeća, dok je latinski tekst datirao na najširim granicama između IX. i XIII. stoljeća. Prema Fučiću bi Valunska ploča bila po svemu starija od Bašćanske ploče i vjerojatno ... najstariji glagoljski epigrafski spomenik kod Hrvata. Valunska ploča predstavljala bi ili donatore neke crkve, ili možda nadgrobni spomenik.

Iako je Fučić pročitao i pokušao datirati Valunsku ploču sa nesumnjivo mnogo spremne, a i erudicije, ipak bi karakter ovog za nas važnog epigrafskog spomenika zahtijevao detaljniju studiju teksta kako sa paleografske, tako i sa lingvističke strane. Samo Fučićovo čitanje Valunske ploče nije dovoljno, a njegovo datiranje vodi računa isključivo o paleografskom stanovištu. Trebat će dakle, da se naši lingvisti i historičari ozbiljno njome pozabave. Svakako će onaj, tko se bude bavio Valunskom pločom, morati ne samo ocijeniti Fučićovo čitanje — nego se nauka čini kao jedino moguće — nego i raščistiti mnoga i teška pitanja. Prije svega trebat će učiniti temeljitiju studiju njezina drugog, karolinškog dijela teksta. Tako bi se Fučićovo čitanje imena Braitobna moglo korigirati u logičnije i vjerojatnije Bractobna, što latinskom grafijom znači rašireno slavensko ime Bratona. Ovo se ime nalazi potvrđeno u različitim grafijama, a najbliža našoj nalazi se u jednoj trogirskoj ispravi iz 1271. g. u obliku Bractogna (Isp. M. Borada, Trogirski Spomenici, I. str. 206). I za ostala imena Valunske ploče mogu se naći potvrde u pisanim dokumentima XII. i XIII. stoljeća. Tako na pr. 1198. g. nalazimo među stanovnicima otoka Krka jednog Tecca Delanno (Cod. dipl. II. 500), u zagrebačkoj okolici živi g. 1270. i 1301. župan Junus, a 1307. g. u Križevcima neki Nikola, sin Junas-a (Cod. dipl.

V. 375 i VIII. 7 i 140). Stoga se jedna studiozna komparacija Valunske ploče s ostalim epigrafskim i arhivskim materijalom onoga vremena postavlja kao imperativ i ona će možda u mnogome odrediti kronološki terminus, ante quem je ploča nastala. U vezi s datiranjem trebat će raščistiti i pitanje, kada su oba teksta nastala, to jest, da li u isto vrijeme, ili u različito. I onda, da li se tu radi o donatorima neke crkve ili, kako se nama čini, o nadgrobnom natpisu, čemu ide u prilog i činjenica, što je ploča nađena na groblju u Bučevi. Jedno pokusno iskapanje u Bučevi možda i ne bi ostalo bez rezultata. Osim ovih pitanja trebat će objasniti, kako to, da ovaj neshvatljivo najstariji glagoljski epigrafski spomenik nastaje upravo na otoku Cresu, i to na sjevernom njegovu dijelu. Mi na susjednom Krku imamo već u XII. stoljeću raširenu glagoljašku aktivnost benediktinskog reda i nekoliko glagoljskih epigrafskih spomenika. Na Cresu i Lošinju, više na južnom dijelu, imamo nekoliko benediktinskih samostana, no prema talijanskim historičarima sa izrazito latinskom tradicijom, a od glagoljskih epigrafskih spomenika jedino Valunsku ploču. U vezi dakle s Valunskom pločom trebat će objasniti cijelo pitanje početaka glagoljice na ovim otocima i njezino povezanost s ostalim otocima na Kvarneru. Inače će Valunska ploča ostati da stoji samo kao zagonetan dokaz prisustva Slavena i glagoljaša na ovim otocima još tamo u XI. i XII. stoljeću.

Od 1948. g. kada je Fučić obilazio Cresom i Lošinjem, prošle su tri godine, i otada se mnogo toga učinilo za ove naše otoke. Arhivi gradskih općina u Cresu i Osornu otpremljeni su na sigurnije mjesto i smješteni u državnom arhivu na Rijeci, oštećena Vivarinijeva pala spašena je i restaurirana u Restauratorskom zavodu Jugoslavenske akademije, Konzervatorski zavod na Rijeci osigurao je pripremno osorsku katedralu od nenosrednog rušenja i t. d. Nekoliko je naših instituta, zavoda i muzeja stavilo tako reći u prvi plan rada istraživanja u oslobođenim krajevima: Cresu, Lošinju Istri. No uza sve to još mnogo toga trebat će hitno učiniti. Trebat će prije svega pristupiti inventiranju arhivske građe a posebno glagoljske. Od arhivske građe možda bi prije svega trebalo pristupiti spisanju arhiva osorske općine, čiji će se volmi, nastavljeni vodom, već za koju godinu raspasti u prašinu. A ovaj arhiv pred-

stavlja dragocjeni materijal za historijski i ekonomski razvitak Osora, Veloga naročito Malog Lošinja. Od arhitektonskih spomenika hitno treba popraviti napuštenu osorsku katedralu, inače prijeti opasnost, da nam se ovaj odličan renesansni objekt sruši pred našim očima. Posobno poglavlje predstavlja pitanje uređenja muzeja i lapidarija u Cresu i Osoru, kao i tehničko osiguranje pohranjenog materijala.

No najteži zadatak treba da riješe naši historičari. Konkretno rečeno, mi nemamo na našem jeziku još ni jednog djela ni studije, koji bi sami za sebe tretirali historijski, ekonomski i kulturni razvitak ovih otoka u cjelini ili za pojedino historijsko razdoblje. Sve što je o Cresu i Lošnju napisano od Fortisa do Mitisa, uglavnom se mora pripisati talijanskim autorima, od kojih su neki bili vođe talijanskog irendentizma i fašizma. Poznavaoći njihove sistematsko ignoriranje svega, što je slavensko, mi treba da stavimo u pitanje sav njihov rad. čak i za period daleko prije prvog svjetskog rata. Stoga nam ne preostaje drugo, nego da počnemo iznova i da reknemo svoje.

L. Košuta

A. Vucinich, The Soviet Theory of Social Development in the early Middle—Ages: Speculum XXVI, Nr. 2, april 1951.

U *Speculum*, časopisu za historiju Srednjeg vijeka što ga izdaje *The Medieval Academy of America*, A. Vucinich se u članku *Sovietska teorija društvenog razvitka u ranom Srednjem vijeku* osvrtno na mišljenja sovjetskih historičara Deržavina i Mišulina o južno-slavenskom plemenskom uređenju. Taj je članak — prema riječima njegova pisca — ograničen na to, da analizira socijalnu teoriju, koja, s autoritetom službenog marksizma, vodi sovjetske historičare tako da im pruža uređen sistem društveno-historijskih kategorija i aksioma i da istraži kako ti historičari primjenjuju tu teoriju na istraživanje južno-slavenskoga plemenskog društva (str. 245).

Pisac najprije ističe, da su sovjetski historičari bili svjesni općeg nedostatka socijalnih evolucionista, koji ne potkopljaju svoja uopćavanja historijskim materijalom, te da su temeljili svoje iz-

vođe na svim onim dokumentima iz ranoga Srednjeg vijeka, koji se bave historijom Južnih Slavena.

U prvom poglavlju prikazuje Deržavinovu *Istoriju Bolgarij* te mu predbacuje, da svoje izlaganje počinje tvrdnjom, da je zadruga bila jezgra društvene organizacije u Bugarskoj. Budući da se zakonodavstvo bizantskih careva Lava III. i Konstantina V. ne odnosi na zadrugu, unatoč tome što se Deržavin poziva na *Eklogu* i na *Nomos georgikos*, on rješava problem tako, da tumači rodbinsku zajednicu iz ranoga Srednjeg vijeka s pomoću zadruge iz XIX. vijeka. A to je krivo prema A. Vucinichu — jer prebacivanjem zadruga iz XIX. st. unatrag nema dokumentarne podloge: osim toga u XIX. st. ima zadruga, pripadnici kojih ne staju zajedno i koje se ne sastoje od rođaka.

Pisac dopušta, da se ne može pobijati Deržavinova tvrdnja, da je »slavensko plemensko uređenje bilo podvrgnuto procesu militarizacije u VI. vijeku« (str. 245), ali odbija mišljenje, da bi to bila vojna demokracija, u onom smislu, kako ga je formulirao Engels, jer ni jedan historijski dokument iz VI. ili VII. st. ni najmanje ne upućuje na to, da bi se vojna demokracija temeljila »na sinhronizaciji rodovske demokracije i vojne uprave« i stoga je takva konstrukcija »pravo nagađanje« (str. 245).

Ovo je osnovna tema kritike A. Vucinicha. On tvrdi, da se ne može govoriti o vojnoj demokraciji kod Slavena stoga, što Engels uopće nije dokazao, da bi ona postojala kod Germana. Plemensko društveno uređenje kod Germana isto je takva nepoznanica kao i slavensko pa je, prema tome, posve samovoljno svako tumačenje slavenskih ustanova s pomoću germanske vojne demokracije.

Poslije toga, Vucinich kritizira Mišulinovu tezu o »historijskoj sintezi«, koja je navodno izazvala postanak feudalizma u Bizantu: zahvaljujući društvenom uređenju carstva Slaveni su u svoje razvitku izbjegli fazu robovlasništva, jer se ono već nalazilo u raspadanju, a bizantsko je carstvo, zahvaljujući Slavenima, ušlo u fazu ubrzanoga društvenog razvitka prema feudalizmu.

U drugom poglavlju pisac podvrgava kritičkoj ocjeni metodu sovjetskih historičara. Prema njegovu mišljenju ona nastaje iz kombinacije historijske, komparativne i dijalektičke metode, koje on

očito shvaća posebno i odvojeno jednu od druge. Analizirajući argumentaciju Deržavina i Mišulina, s gledišta svake od ovih »metoda«, A. Vucinih ponavlja argumente iz prvog poglavlja.

Dobro je, da je pisac uzeo u razmatranje stajalište sovjetskih historičara i da je istaknuo neke njihove pretjerane, apodiktičke izvode, kao na pr. da je Nomos georgikos bila bizantska kodifikacija slavenskih običaja. Ali slabo je to, da je on, kritizirajući metodu sovjetskih historičara, napao historijski materijalizam u cijelosti, identificirajući dogmatsko prilagođenje historijskim pojavama od strane sovjetskih historičara s metodom historijskog materijalizma. Iako predbacuje Deržavinu i Mišulinu, da probranim materijalom brane jednu apriornu tezu (str. 248 i 250), on zapravo radi to isto, nastojeći da obeskrjepi marksističku metodu uopće, jerj e prikazuje kao jednu od evolucionističkih škola, koja je imala neko značenje u XIX. st. (str. 249), ali koja je danas izgubila naučni značaj (str. 253).

Teško se može izbjeći utisku, da A. Vucinih brani jednu apriornu tezu. Najprije kritizira Deržavina i Mišulina zbog načina, na koji se služe historijskim materijalom, da bi razvili postavke, što ih je formulirao Engels s obzirom na razvitak germanskih društvenih uređenja u ranom Srednjem vijeku. Zatim se usput površno kritizira Engels, da se najzad dođe do zaključka — koji doduše nije izričito formuliran, ali koji izlazi iz čitava članka — da je historijski materijalizam prevladan i da predstavlja ostatak »psihološko-evolucionističke škole XIX. vijeka« (str. 249). Drugim riječima, na temelju činjenice, da sovjetski historičari griješe, stvara se zaključak, da ne vrijedi ni metoda historijskog materijalizma. To znači poistovjetiti historijski materijalizam sa sovjetskom naukom, znači također ne uzimati u obzir posebno stanje u Sovjetskom Savezu, gdje diktatura birokracije sputava slobodu nauke, dirizirajući njome prema svojim potrebama.

Valja također istaknuti, da A. Vucinih u svom izlaganju pada u protivurječnosti i da prelazi šitke preko nekih činjenica. Ističemo neke od tih nedostataka.

Pisac dopušta, da je društveno uređenje Slavena u VI. st. bilo podvrgnuto procesu militarizacije, jer su slavenski vojnički poglavice, spomenuti od Me-

nandra Protektora, Agathiasa i Teofilakta Simokatte predstavljali više negoli jezgru vladajuće socijalne grupe« (str. 245). U nastavku odriče, da bi to bila vojna demokracija, u onom smislu, kako je shvaća Engels. A nekoliko strana dalje govori o »slavenskom plemenskom uređenju« i dva puta tvrdi općenito, da je ono »jednu nepoznat faktor x.« (str. 250 i 251). Čini se, da je pokušaj primjene matematičkih simbola u historiji i predubjeđenje protiv historijskog materijalizma navelo pisca na to da prikaže kao potpuno nepoznato društveno uređenje Slavena u VI. st., o kojem on sam prije kaže, da ima dosta podataka, na osnovi kojih se može odrediti njegova vojnička struktura.

Nadalje pisac predbacuje Deržavinu, koji ispravno smatra zadrugu temeljem staroga slavenskog društva, da to nije tačno. Ovo ne bi bilo tačno zato, što predbacivanje »zadruga XIX. vijeka« u rani Srednji vijek nema dokumentarne podloge i što ima zadruga članovi kojih ili nisu vezani krvnim srodstvom ili ne žive zajedno, t. j. nesrodničkih i predvojenih zadruga.

Pri tom se pisac uopće ne obazire na južno-slavensku historiografiju. U njoj je nesporna činjenica, da su Južni Slaveni živjeli u zadrugama te stoga plemensko uređenje Slavena nije baš jedna nepoznati faktor, kako to nastoji prikazati A. Vucinih (str. 250 i 251). O tome bi ga moglo uvjeriti i crnogorsko društveno uređenje, okosnica kojega je bila sastavljena od zadruga — bratstva — plemena. Pisac, doduše stavlja zadrugu u XIX. st., ali propušta da odgovori, kako i zašto je zadruga nastala tek u tom razdoblju, a ne prije. A Vucinihu očito nije poznato, da je u Poljicima zadruga postojala još u XV. st. kao prastara ustanova i da se ona tada nalazila u procesu raspadanja, kako to pokazuje »Zakonj o dilenja« (čl. 33 Poljičkog statuta).

A što se tiče nesrodničkih i predvojenih zadruga, A. Vucinih propušta da upita, zašto nastaju te »razlike u strukturi i funkciji« (str. 244). Kad bi to pitanje bilo postavljeno, onda bi se ustanovilo, da su ti oblici nastali u posebnim uvjetima kapitalističke ekonomije, kad su se zadruga, kao prevladani društveni oblici, nastojale prilagoditi novim uvjetima u kapitalističkom društvu stare Jugoslavije.

Govoreći o »komparativnoj metodici« sovjetskih historičara, pisac smatra, da je njezin osnovni nedostatak taj, što na temelju izučavanja razvitka Zapadne Evrope, koje se osniva na *organiziranju* materijala historije kulture u pravolinijskim serijama, u svijetlu ideje o progresu, pokazuje opće faze društvenog razvitka, kroz koje moraju proći društva iz ostalog svijeta (str. 219). Pisac zajedno s F. J. Teggartom (Theory and Processes of History, 1941), kojega navodi na spomenutom mjestu, smatra dakle, da se u historijskom materijalizmu — kao pravilo — najprije prave sociološke sheme te da se zatim prema njima udešava konkretan historijski materijal (str. 250).

Da Engels nije nikada tako mislio, pokazuju ove dvije njegove misli. Prva — u pismu P. Ernstu 5. VI. 1890 — glasi: »Materijalistička metoda pretvara se u svojoj suprotnosti, kad se njome kod historijskog istraživanja ne služe kao rukovodećom niti, već kao gotovom šablonom, prema kojoj se kroje i prekrjavaju historijske činjenice« (K. Marx-F. Engels: Izbrannye pisma, 1948, str. 418). A druga misao ponavlja prvu i objašnjava, u čemu se sastoji rukovodeća uloga materijalističke metode u historiji: »Ali naše je shvaćanje historije uglavnom rukovodstvo za izučavanje, a ne poluga za konstruiranje slično hegelijanštini. Svu historiju treba nanovo izučavati. Treba istraživati u detaljima uvjete postojanja različitih društvenih oblika, prije nego što se pokuša, da se iz njih izvode politički, privatno-pravni, estetski, filozofski, religiozni i drugi nazori, koji im odgovaraju« (pismo K. Schmidt, 5. VIII. 1890, kao gore, str. 421). Engels, traži, da se najprije istražuju činjenice i da se tek onda prave apstrakcije. Ono, što prikazuje A. Vucinich, dakle, nije historijski materijalizam.

U vezi s time treba se dotaknuti jednoga metodološkog problema. Ne smije se zaboraviti, da je doba naseljavanja Slavena na Balkanu vrlo siromašno dokumentarnim podacima. Osim poznatih, općih jednostranih podataka kod bizantskih pisaca, drugih podataka nema. Ne samo da nema dokumenata iz VI. i VII. st., nego ih nema ni kasnije. Tako, na pr., od Trpimirove darovnice 852 sve do 986, kad je zadarski prior Madije u ime građana predao samostanu sv. Grizogona njegovo vlasništvo, t. j. kroz 134 godine, u Hrvatskoj se nisu sačuvala izvorne is-

prave osim Mutimirove darovnice iz 892 i oporuke zadarskog priora Andrije iz 918. Postavlja se pitanje, da li takve praznine ovlašćuju historičara, da se zaustavi na pola izlaganja i da ne ide dalje. Mislimo, da je Rački imao pravo, kad smatra, da je bolje dati neko nedostatno tumačenje, nego uopće nikakvo, od straha da se ne pogriješi (Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, Rad 91, str. 159). Stoga, samo u slučaju, ako nema izvora u dovoljnom broju, opravdano je praviti sociološke sheme na temelju analogija i »s pomoću komparativne metode«, kako je naziva pisac. A razdoblje, gdje takav postupak nalazi svoje opravdanje, baš je VI. i VII. st., kad su Južni Slaveni naseljavali Balkan.

Ne mogu se složiti s A. Vucinichom, kada smatra, da je »prvobitno germansko društvo« također jedan x (str. 251). Iako Cezar i Tacit ne pružaju u detalje razradenu sliku o germanskom društvu svoga vremena, njihovi podaci sadrže dosta elemenata, da se nepobitno utvrde njegove konture. A kad ih znamo, onda ono nije više jedna nepoznanica, kako to pokušava prikazati pisac.

Osim toga A. Vucinich pripisuje Mišulinu riječi, koje on nije nikada kazao. Ovaj doduše nastoji istaknuti, da su Slaveni progresivan faktor u Bizantskom carstvu, ali nigdje ne tvrdi da bi oni bili snaga, koja je spasila Istočnu Evropu od pandža antičkog ropstva« (str. 246). Mišulin, naprotiv, tumači, da je »carstvo, zahvaljujući Slavenima i njihovoj društvenoj organizaciji, ušlo u fazu ubrzanog feudalnog razvitka« — kako to sam A. Vucinich navodi od riječi do riječi (str. 246; podcrtao O. M.). Jedna je stvar prikazati Slavené kao jedinu snagu, koja je dovela do feudalizma u Bizantu, a posve je druga noćiti Slavené kao jedan od progresivnih faktora, koji je — pored drugih snaga, koje su uvjetovale raspadanje robovlasničkog uređenja — ubrzao taj proces razvitka feudalnih društvenih odnosa.

Na tom se primjeru vidi, da A. Vucinich nije shvatio marksističko mišljenje o uzročnosti kao uzajamnoj aktivnosti većeg broja uvjeta, koji svojim *skupnim djelovanjem* jednih na druge dovode na posljednju do stvaranja nove pojave. Ruski historičari, kojima treba mnogo toga prigovoriti i u pogledu metodologije i interpretacije historijskog materijala, ne dolaze do toga, da bi tvrdili, kako su

Slaveni bili jedina progresivna snaga u procesu feudalizacije Bizanta, kako to pokazuje pisac.

Da se on zaista ne znalazi u problemima dijalektičkog materijalizma, pokazuje zaključna rečenica članka: Općenito govoreći, dijalektička je metoda, kako je upotrebljavaju sovjetski naučnjaci, metodološko sredstvo, upotrebljeno, da se prikaže ubrzanje u procesu historijskog razvitka (str. 255). Ne ulazimo u pitanje, kako i na koji način sovjetski učenjaci griješe u metodi svoga rada. Ali jedno je sigurno, da se dijalektički materijalizam — kao nauka o najopćenitijim zakonima kretanja u prirodi, društvu i ljudskom mišljenju i, dosljedno tome, kao metoda za istraživanje — ne može reducirati samo na metodološko sredstvo, koje služi zato, da prikaže u čemu se sastoji ubrzanje u razvitku društvenih oblika.

Pisac je ispravno istaknuo bitan nedostatak sovjetske historiografije — njezin dogmatizam, koji se očituje u upotrebi shema i ondje, gdje to nije potrebno. Nije, međutim istaknuo uzroke tog dogmatizma — a baš bi to bilo potrebno da se vidi, u čemu je specifičnost sovjetske historiografije. On to nije učinio stoga, što je — kritizirajući sovjetsku nauku — mislio istodobno likvidirati i Engelsa i historijski materijalizam. Ali historijski materijalizam i sovjetska historiografija nisu jedna i ista stvar, iako to tvrde u jedan glas njezini pripadnici. Čovjeka se ne sudi po onome, što on govori, već po onome, što on radi — davno su kazali Marx i Lenjin.

A. Vučinić nije mogao ili nije htio uočiti ovu razliku između sovjetske historiografije i historijskog materijalizma, kako su ga osnovali Marx i Engels te dalje razvio Lenjin. I to je osnovni nedostatak recenziranog članka.

(O. Mandić)

U »Byzantionu« XVII (1944—45), belgijskom bizantološkom časopisu, koji je, za vrijeme rata izlazio u SAD, njegov urednik i istaknuti bizantolog Henri Grégoire štampao je studiju pod naslovom *L'Origine et le Nom des Croates et des Serbes* (str. 68—118) — Porijeklo i ime Hrvata i Srba — s ovim uvodnim riječima: »Imam ambicioznu namjeru da razriješim stari problem, priznat će se, prilično aktuelan. Što su, ili tko su

Hrvati i Srbi? Odakle su došli, da zauzmu krajeve, koje danas nastavaju na sjeverozapadu Balkanskog poluotoka? Zašto ta dva slavenska naroda, koje je gotovo nemoguće razlikovati na etničkom i lingvističkom planu i gotovo nemoguće ujediniti na političkom planu, nose narodna imena, koja, očito, nemaju ništa slavensko? Konačno, otkada su se Hrvati i Srbi smjestili u krajevima, koje zovemo Hrvatskom i Srbijom? Da li ih je avarska najezda dovela na Poluotok u zadnjoj trećini VI. st. poslije Krista, s ostalim slavenskim plemenima, koja su tada, u nizu provincija, smijenila romanizirano i helenizirano pučanstvo? Ili pak Hrvata i Srba nije bilo u ovoj prvoj seobi, u ovoj prvoj invaziji, nego su se među Slavenima već smještenima na jugu od Dunava, pojavili tek šezdeset godina kasnije, u svakom slučaju za carevanja Heraklijeva, kao što to izričito kaže car Konstantin Porfirogenet u svome »De administrando imperio«.

Svi se ti problemi, vidimo, svode na problem, predstavljaju problem jednog, hrvatsko-srpske, seobe i vjerodostojnosti Porfirogeneta. Nasuprot protivnicima druge seobe (Rački, Jagić, Stanojević i t. d.) Grégoire je prihvaćao, priznavajući ujedno Veliku Hrvatsku i Bijelu Srbiju. Prema tome, Porfirogenetova tvrdnja za nj je vjerodostojna, ali samo kao cjelina. Odbacujući niz Konstantinovih pojedinosti (posebna seoba Srba, Srpčiste i t. d.) odvaja se od onih Konstantinovitih potpunih priznavača, koji drugu seobu dijele opet na dvije seobe, hrvatsku i srpsku (Županić). Odbija i teoriju o iranskom porijeklu Hrvata, osnovanu na etimološkom ispitivanju njihova narodnog imena (Hauptmann). Ali osim što je za jedinstvenost hrvatsko-srpske seobe, autor u ujedinjavanju ide još korak dalje. Identifikacijom hrvatskog eponima Hrovata i »Bugari« Kuvrata spaja hrvatsko-srpsku s bugarskom historijom. Ta identifikacija, donijeta identifikacijom toga Kuvrata i Kuvra iz snisa »Miracula Sancti Demetrii«, sačinjava centar i, po autorovim riječima, originalnost rasprave. Odgovori na sva pitanja, postavljena na početku, izvode se iz toga rješenja.

Autorovo argumentiranje: Jedna od glavnih zamjerki Konstantinovoj, drugoj, seobi jest šutnja ostalih izvora. Grégoire smatra, da ta zamjerka pada, čim se uoči, da su Kuvrat, Kuvri i Hrovat jedna oso-

ba. Uspoređujući tekst Porfirogeneta o oslobodenju Hrvata ispod avarske vlasti pod vodstvom Hrovata i Porge te njihovu naseljavanju, na poziv cara Heraklija (610—641), po opustjelim krajevima južno od Dunava, s tekstovima patrijarha Nikefora i Teofana Ispovjednika, bizantijskih kroničara IX. st., koji pripovijedaju o seobama petorice sinova Kuvrata, osnivača Velike Bugarske; uspoređujući te tekstove, dalje, s tekstovima armenskog geografa Ananije iz Širaka (VII. st.) i egipatskog kroničara Joana Nikijskog (VII. st.) nužno se dolazi do te identifikacije, a prema tome i do većeg broja izvora. Po Nikeforu g. 619 došao je neki unogundurski poglavica k caru Herakliju u Carigrad, gdje se pokrstio i dobio čast patricija. Oko 635 Kuvrat, nećak Organe, unogundurskog poglavice, podigao se protiv avarskog hagara i protjerao Avare iz svoje zemlje; zato je od Heraklija dobio darove i čast patricija. Joan Nikijski spominje, da je Kuvrat, hunski knez i nećak Organe, gojenac carigradskog dvora, pobjeđivao sve barbare, a na kraju se umiješao u prijestolne borbe poslije Heraklijeve smrti (641). Izlazi, da je 619 princ unogundurski bio Organa, a oko 635 Kuvrat. Taj Kuvrat (Kubrat; po Teofanu: Krovatos; u lat. prijevodu bibliotekara Anastazija: Crovatus) očito je Konstantinov hrvatski eponim Hrovat (Hrobat). Potvrđuju identifikaciju i imena njihovih predaka: Organa je isto što i Porga. Imenik bugarskih vladara ima Kurt (za Kuvrat) i Ernik (Ernah). Ernik (usp. Kuernáká u Joana Nikijskog), isto je što i Organa, s metatezom guturala i nazala. Identifikaciju Organa — Kuvratos i Porga-Hrovatos nije dopuštalo mišljenje, da prvi par predstavlja bugarske (unogundurske, hunske), a drugi hrvatske poglavice. Razdvajanje dolazi od toga, što se isti događaj — velika buna protiv Avara u doba Heraklija — sačuvao u dvjema tradicijama: hrvatskoj i bugarskoj. Na jednoj i drugoj strani oslobodilac je smatran pripadnikom vlastitog naroda, upravo kao što se i suvremeni Franak Samo (623—24), i on borac protiv Avara, već u »Conversio Carantanorum« (oko 870) naziva »natione slavus«.

Još više doznajemo o Kuvratu-Hrovatu, kad pažljivo interpretiramo solunski hagiografski spis »Miracula Sancti Demetrii«, koji spominje Kuvera, vođu pobune protiv Avara. Identifikacija Kuvrata i Kuvera, premda je naslućivao već

Niederle, nije bila moguća zbog kasnog datiranja i teksta i u tekstu iznesenog događaja. Bolandist Corneille de Bye, prvi izdavač spisa, stavio je jedno i drugo u VIII. st. Grégoire međutim stavlja događaje u prvu polovicu VII. st., i to s ovih razloga: Prije Kuverova ustanka spominje se niz avarskih i slavenskih provala iz druge polovice VI. st., među kojima i velika provala pod vodstvom slavenskog poglavice Hatzona i Avara. Ta se velika provala, koja je završila odvođenjem golemog broja naroda u ropstvo u Panoniju, dogodila po Joanu Efeskom 578—584, a potvrđuju to i drugi izvori. »Miracula« dalje pričaju, da je 60 godina nakon toga među preseljenim i etnički pomiješanim narodom došlo do bune pod vodstvom Kuvera (Kubera), koji je, pobijedivši Avare, prešao Dunav i došao najprije u okolicu Soluna. 578/585 + 60 = 638/645. a godina, u kojoj je po Nikeforu došlo do pobjeda Kuvratovih, jest, vidjeli smo, 635. Sve se odnosi, dakle, na početak VII. st., kada se avarska država počela raspadati (623 Samo, 626 poraz pod Carigradom). Povijest Kuvrata i Kuvera jednako i završava: jedan i drugi postali su neprijatelji Carstva. Preveliko je slaganje između podataka o jednom i drugom (ime, vrijeme, zemlja, uloga i t. d.), a da se identifikacija ne izvrši. Bugarski su se historičari tome opirali, smatrajući, da je Kuvratova država bila oko Azovskoga mora i da je tek Asparuh došao na Dunav. Grégoire odgovara, da ni u jednom izvoru nema za to potvrde, već da naprotiv uske veze Kuvratove s Carstvom i njegovo miješanje u avarske poslove dokazuju, da je bio i te kako zabavljen Centralnom Evropom. Hrovat, Kuvrat i Kuvra jedna su te ista osoba.

Što se tiče Srba, oni nisu no Hrvati s drugim imenom. Grégoire to zaključuje po tome, što Konstantin ne navodi poimence srpskog eponima, a čitava je priča o dolasku Srba napadno slična onoj o dolasku Hrvata. Hrvatska je »iza Bavorske«, a Srbija u Češkoj i Poljskoj. Grégoire ispravlja, naime, na osnovi paleografije (sličnost * i μ u minuskuli X. i XI. st.) čitanje »Boiki« u »Boimic«, a »Ditzike« u »Litzike« (Δ : Λ). Boimi = Bohemi, a Litzike = »Litvitskaja zemlja« Nestorova. (Prof. Skok je, po Grégoireu već prije točno identificirao Boiki sa Češkom, a Ditzike, t. j. Litzike

s Poljskom, samo je Boiki ispravio u Boioi, a za Litzike, zbog netočno izdanog teksta, smatrao, da se odnosi na rijeku Vislu, a ne na zemlju). Između Hrvata i Srba razlika je dakle samo u imenu. Ime Serbi u stvari je, po Grégoireu, pejorativni nadimak, koji su stvorili Romani (Serbi < Servi), i analogan je nazivu bifuleus, kako su Slavene nazivali Avari. Promjena v > b nije slavenska (i zato otpadaju lingvističke objekcije slavista), nego roman-ska (usp. corvus : corbeau). Postoji, dakle, samo jedna druga seoba: srpsko-hrvatsko-bugarska.

Legenda o petoro braće i dvije sestre, vodama Hrvata, stvorena je zato da se protumače ista ili slična imena mjesta u različitim krajevima: Lovelos podsjeća na Lublin, Kosentzes na Košice, Buga na Bug, Klukas na Krakov ili Glogau. (Grégoire ne kaže, koja mjesta na Balkanskom poluotoku odgovaraju tim sjevernim toponimima). Jagićeva primjedba, da Velika Hrvatska nije mogla biti na području Češke zbog lingvističkih razlika između sjeverne i južne slavenske grupe, po Grégoirevu tvrđenju, s pozivom na R. Jacobsona, danas je u slavistici prevladana. Legenda je o braći dakle legenda, ali veze između sjevera i juga, zapada i istoka postoje. Ta je veza u osnutku jedne velike države.

Da je ime Hrovatos iranskog porijekla, smatra i Grégoire. Ali je, po njemu, iranskog porijekla i ime Asparuh i (O) Murtag. Porijeklo pojedinaca, međutim, ništa ne dokazuje o porijeklu naroda. Narod Kuvratove države bio je etnički pomiješan, slavensko-grčko-latinsko-bugarski, a vođe su mogli biti i stranci. »Dolazak Hrvata« nije no osnivanje te države, a događaj je odražen u slavenskoj, bugarskoj i bizantskoj tradiciji. Ime osnivača sačuvalo se na periferiji, na sjeveru (Velika Hrvatska) i na jugu (Hrvatska), kao što se i ime romansko sačuvalo na granicama rimske države.

Dolazimo nužno do zaključka: Grégoire, doduše, brani drugu seobu, ali, braneći je kao postanak etnički mješovite velike srednjoevropsko-balkanske države, u stvari je konačno negira kao seobu jednog naroda. Porijeklo Hrvata treba tražiti u postanku države, a ne, obratno, postanak hrvatske države u porijeklu i seobi Hrvata. A postanak te države vezan je sa historijom avarsko-bizantskih suprotnosti.

Napominjemo, da je prema Šišiću (Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, str. 236, bilj.) hrvatsko ime od imena bugarskog vođe Krobata (Kuvrata) prvi izvodio Timon (1754), a zatim Howorth (1882) i Bury (1889). Međutim, po Šišiću: »Ovu podrživu teoriju, koja gubi svaku vjerojatnost ispred utvrđene činjenice, da je Hrvata bilo ne samo na jugu, nego još i na zapadu među Česima, Polapskim Slovenima i Poljacima, pa na istoku među Rusima, dakle u takvim krajevima, gdje se nije znalo ni za ime bugarskomu kanu Kuvrata, napustio je mučke sam Bury, kad se napose zabavio radom cara Konstantina Porfirogenita (str. 250-251).

Ovaj prigovor Šišićev ne pogađa ipak, čini nam se, teoriju Grégoirevu, po kojoj je, i to je jedan od njenih novih momenata, Kuvratova država bila ne samo balkanska, već i srednjoevropska država, a postojanje hrvatskog imena na sjeveru po sebi je dokaz, da je ime Kuvratovo tamo bilo poznato.

Napominjemo, dalje, da je protiv Konstantinova i Grégoireova izjednačavanja Serbi-Servi i protiv vjerodostojnosti Porfirogenitove priče uopće Milan Budimir održao 14. I. 49. u Vizantološkom institutu SAN predavanje pod naslovom »Porfirogenit i naša narodna tradicija«, u kojem je, prema izvodu Štampanom u Glasniku SAN I, sv. 1-2 str. 243-45, iznio mišljenje da je tobožnja »narodna tradicija« o doseljenu Hrvata i Srba u stvari varijacija Herodotove priče o Hiperborejcima i njihovim hodočašćima na helenska svetišta.

J. Gospodnetić

A. Baš i B. Murušić, Stari Slovani u zgodovini. Poljudno znanstvena knjižnica 25, Ljubljana 1949.

Ovu popularnu knjižicu napisala su 1947/8 dva studenta ljubljanskog sveučilišta na poziv dra J. Kastelica, direktora Narodnog muzeja u Ljubljani. Svrha im je bila u prvom redu, kako ističu u uvodu, da upoznaju čitaoca s marksističkom naučnom metodom sovjetske historiografije, a osim toga, da fiksiraju momentano stanje u istraživanju rane slavenske povijesti, da prikažu prijelaz u feudalizam i osvijetle razne faze najstarije slavenske povijesti. Isprave stare zablude, likvidiraju bajke o stočarskim i rop-

skim Slavenima i konkretiziraju za Slavena načelna mišljenja klasika marksizma-lenjinizma. Materijal je podijeljen na tri poglavlja: I. Postanak narodne skupine Slavena, II. Slaveni na početku srednjeg vijeka i III. Državotvornost Slavena u ranom srednjem vijeku. Na kraju knjige dodana je obimna literatura uz pojedina poglavlja.

Prvo poglavlje se i po rasporedu građu i po argumentaciji oslanja na raspravu A. D. Udalcova »Poriijeklo Slavena«, premda se u literaturi navode i drugi radovi istog pisca iz toga područja, zatim djela Deržavina (Poriijeklo ruskog naroda, Slavjane v drevnosti. Ob etnogeneze narodov Dneprovsko-Dunajnskogo basseina), Artamonova, Tretjakova (Anty i Rus', Severnye slavjanskije plemena, Vostočno-slavjanskije plemena v svete arheologičeskij isledovanij poslednih let i dr.), Tihonov, Passeka, Rybakova (Anty i Kievskaja Rus', Rannaja kuljtura vostočnyh Slavjan), Mavrodina (Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva, Drevnaja Rus'), Ditjakina (Sovjetska nauka o pđriijeklu Slavena) i kritika Pičete na knjigu Lehr-Splawinskoga »O porijeklu i pradomovini Slavena«.

Drugo poglavlje dijeli se na tri dijela. Prvi je rađen na osnovi djela B. D. Grekova »Borba Rusije za stvaranje svoje države« te ne donosi za nas ništa novo, dok drugi raspravlja pitanje o sposobnosti Slavena za samostalan politički život i pobija mišljenje J. Peiskera i Lj. Hauptmana o ulozi Turkotatara i Germana među slavenskim masama. Ovo je najvredniji i najsamostaliji dio knjige, koji potpuno obara tezu o Slavenima kao o »podjarmljenim bastardiziranim masama, bez svakog osjećanja ljudskog dostojanstva, tupo pokornim Avarima«.

U trećem poglavlju daje se kratka slika postanka i uređenja država kod Istočnih Slavena, specijalno Kijevske države, prema Grekovu i Juškovu (Prilog pitanju o pretfeudalnoj [barbarskoj] državi), zatim prikaz Karantanske i Samove države prema Grafenaueru (Država Karantanskih Slovencev), bugarske države prema Deržavinu, te završava nešto opširnijim izlaganjem o postanku hrvatske i sasvim sumarno o postanku srpske države.

Ovaj posljednji dio je najslabiji. Pisci upadaju u nedopustivu griješku, smatrajući državu makedonskih Slavena bugarskom državom (str. 74), dok na pr. za hrvatsku državu kažu, da je dolazak

katoličkih misionara »znatno utjecao na postanak (podvukao VI. B.) hrvatske države« (str. 76). Isto tako i socijalna diferencijacija u Hrvatskoj teče i suviše brzo: »slobodni seljaci gospodarski propadaju zbog dugih ratova i pretvaraju se u kmetove, pa i u robove« (str. 75), a već na idućoj strani slobodni seljaci čine još uvijek većinu stanovništva! Stvaranje hrvatske države dato je uopće sasvim nejasno. Ona izrasta u borbi protiv Franaka u Pannoniji, a za »Trpimira imamo već konačno izgrađenu državu pretfeudalnog tipa« — u Dalmaciji!

Autori su učinili velik propust, što nisu ni spomenuli Velikomoravsku državu i državu panonskih Slavena u IX. st., zatim zetsku i makedonsku državu, i što se uopće nisu poslužili knjigom Dragošlava Jankovića »Historija države i prava«, koja je izašla 1948, dakle godinu dana prije njihove knjige. Neke postavke o hrvatskoj državi kao da upućuju na to, da im je ipak bila poznata. Među nedostatke knjige treba ubrojiti i to, što autori bez rezerve prihvaćaju sporno mišljenje o seobi Hrvata i Kosega u vezi sa stvaranjem Samove države i o njihovoj ulozi među alpskim i balkanskim Slavenima, što smatraju, da je kod zapadnih i alpskih Slavena socijalna diferencijacija brže napredovala, jer su bili manje zavisni od Avara, i da je zato nastala potreba za formiranje države (podvukao VI. B.), što se nisu osvrnuli na raspravu Gracijanskoga o Samu, što smatraju, da je družina ruskih knezova sastavljena uglavnom od predstavnika rodovskog plemstva i t. d.

Međutim, i pored pobrojanih nedostataka i svoga, tako reći, referatskog karaktera, knjiga može korisno poslužiti i nastavnicima i obrazovanoj publici, koja nema mogućnosti da se detaljnije zabavi problemima rane slavenske povijesti.

VI. Babić

Carl Müller, *Vom Ausgang der Antike zwischen Donau und Adria. Wirtschaftsstruktur und Wirtschaftsleben im Westen der Balkanhalbinsel vor der slavischen Wanderung*. Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, herausgegeben von Professor Dr. Hermann Aubin, XXXVI. Band, Heft 2, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1949.

Pisac prikazuje gospodarske prilike na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka do dolaska Slavena u 8 poglavlja, i to: 1. Utjecaj države na upravu provincija, gradova, sela i vlastelinstava, 2. Poljoprivreda i šumarstvo, stočarstvo, 3. Rudarstvo, 4. Rukotvorine i obrt, 5. Trgovina, 6. Promet, 7. Financije, 8. Novčarstvo.

Rasprava obuhvaća zapravo veliko razdoblje, jer pisac govori i o prilikama u III. st. n. e., kao i o onima u VIII st. Doista je vrlo teško obuhvatiti ovako veliko i komplicirano razdoblje, ako se hoće temeljito obraditi ono, što je pisac poduzeo.

Po svom vanjskom izgledu nosi ova rasprava naučni karakter, iako to ona nije, nego je kompilacija, koja bi mogla biti i dobra, kad ne bi u njoj bilo isuviše stvarnih griješaka, na koje smo dužni upozoriti čitatelja, ako se hoće njome služiti. Mi ćemo navesti samo neke krupnije.

Na strani 106. piše pisac: »Wie an der ganzen dalmatinischen und albanischen Küste entlang vielfach griechische Handelsstädte fortbestanden, waren neben den römischen Truppenlagern an der Donau und der Save volkreiche Städte eines Gewerbefleißes emporgeblüht.« Za dalmatinsku obalu to nije točno, jer u to doba, osim jedine Isse ne postoji nijedan trgovački grčki grad na dalmatinskoj obali uopće, a kamoli li »na cijeloj«, kako to pisac hoće. Pa ni sama Issa ne pokazuje u to vrijeme grčki karakter, jer je već uvelike, ako ne sasvim, romanizirana. Njene, nekadanje faktorije Tragurion i Epetion, odcijepljene od nje još u Cezarovo doba, potpadoše poslije pobjede Vatinijeve flote nad Oktavijevom kod otoka Taurisa (47. pr. n. e.) u sferu rimske kolonije Salone, kako nam to pokazuju natpisi u Enetiumu. Nekadanja bogata grčka kolonija Pharos bila je poslije poraza Demetrijeva, još 219. pr. n. e., porušena. Epidaur postade rimska kolonija još u I. st. pr. n. e., a Korkira Melaina, kao i Pharia, su malena mjesta bez trgovačkog značenja. Na dalmatinskoj su obali tada doista postojali jaki trgovački gradovi: Tarsatica (Rijeka-Trsat), Senia (Senj), Jader (Zadar), Scardona (Skradin) Salona (Solun), Naronna (Vid kod Matkovića), ali nijedan od njih nije bio nikada grčki, nego ilirsko odnosno liburnsko-latinski. Jedino je u Saloni, do Cezarova vreme-

na, postojalo, pored ilirskog grada, a kasnije iliro-rimskog, još i isejsko naselje. Ali i salonitanski se Grci od tog vremena naglo latiniziraju, pošto su izgubili političku vezu sa svojim gradom-maticom Issom.

Pisac čak i nabraja te »znamenitije gradove na Jadranu«. To su: »Epidaurum-Durazzo, Lissus — Alessio, Skodra — Skutari, Korkyra — Curzola, Naronna an der Narenta, Salona, Tragurinum — Traù — Trogir, Jadera — Zara, Apso-rus — Ossero, Senia — Sinj (!) — Zengg, Tergeste — Trieste. Od tih gradova Grci su osnovali jedino Epidaurum, Korkyru i Tragurium, ali — kako smo gore spomenuli — u doba, o kojem pisac govori, ovi su gradovi sasvim romanizirani, a pored toga i Korkyra i Tragurium nisu tada bili nikakvi trgovački gradovi. Pisac netočno kaže, da je Epidaurum Drač, Tragurium naziva Tragurinum, Korčulu Korkyrom, što Seniu naziva Sinjem, sigurno je samo štamparska pogreška. Međutim Epidaurum nije Drač, nego Cavtat; a današnji se Drač nije zvao Epidaurum nego Epidamnus, Epidamnium, koga su Rimljani »propter inauspicatum nomen« nazvali Dyrrachium (Plin. Nat. Hist. III. 25, ed. Teubner, str. 291, 292). Korkyra nije Korčula nego Krf, a Korčula se uvijek zove Korkyra Melaina pa je čak i Plinije naziva Corcyra Melaina. (Plin. Nat. Hist. III. 26. ET 295), a Strabo Melaina Korkyra (Strabo 124. 315), dok Krf naziva samo Korkyra (Strabo 44, 105, 106 i dr.).

Ni mjesta na kopnu, za koja pisac kaže da su se isticala »im Save-Donaugebiet«, nisu sva točno navedena. Aquae Jasae nije Varaždin, nego Varaždinske Toplice, Brod nije Marsovia nego Marsonia, Daruvar nije Aquae Balissae nego Aquae Balissae, Dakovo nije Certissa nego Certissa, Vinkovci nije Cibalis nego Cibalae (str. 107).

Netočno je ubacirana Argentaria-Srebrenica »an der Binnenstrasse von Salona bis zur Mitte der Bosna«, jer se ona nalazila na Drini. To je cesta, koja je iz Salone išla na Argentariju, na Drini, i tu završavala (A. Mayer, Doprinosi ooznavanju rimskih cesta u Dalmaciji, Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LI, str. 126—152).

Pisac navodi, da je grad »Scardonia« nod Flavijcima dobio građansko pravo. Vjerojatno se tu radi o Scardoni. Na str.

108. nalazi se i ova rečenica: »Wann Ilidža bei Sarajevo, eine römische Colonie und Skupi, das im 6 Jh. Prima Justiniana genannt wurde, weil in seinem Gebiete der Geburtsort Justinians lag, Stadtrechte erhielten, ist noch nicht festgestellt. Nikada nije u Ilidži bila rimska kolonija«, a Skupi, — kako sam to u dva navrata dokazao (v. moj prigodni »Justiniana Prima — Skoplje?« u izdanju »Skoplje i Južna Srbija«, 1925. i »Kde ležela Justiniana Prima«, Bidliv Sbornik. Praha 1928.) — nije bio Justiniana Prima, pa prema tome nije ni anglo u njegovu kraju biti rodno mjesto Justinijanovo.

Potrebno je da navedem još jedno mjesto na toj istoj stranici, da ga ne bi netko usvojio misleći, da je ispravno. Pisac miše: »So besass Salonae Amphitheater, Theater, Tempel und christliche Basiliken und das naheliegende Mausoleum des Kaisers Diocletian«. U Salonu je bio po jedan amfiteatar i teatar, a bilo je i hramova i kršćanskih bazilika, ali blizu nje nije bio Dioklecijanov mauzolej. Dioklecijanov mauzolej nalazio se u Dioklecijanovoj palači, šest kilometara od Salone u današnjem Splitu, u kojoj je on bio tek jedan vrijedan objekt, pored toliko drugih, od kojih postoje neki još i danas, kao Jupitrov hram, Peristil i t. d.

Na str. 110. piše pisac, da su municipijima stajali na čelu quattuorviri, a kolonijama duumviri. To nije točno. Narona je na pr. bila kolonija, a na čelu su joj stajali quattuorviri; takvih primjera imamo i drugdje u rimskoj državi. Oslanjajući se na takvu pretpostavku, pisac stavlja u kolonije i Arbe, i Albonu, i Ilidže, sve mjesta, koja nisu bila kolonije, a Naronu, Aequinum (sigurno pogrešno mjesto Aequum), koja su mjesta bila kolonije, stavlja u municipija. Na istoj strani stavlja među municipije i »Brazza« (Brač), što nije točno, jer municipij tog imena nije nikada postojao, kao što uopće na Braču nije u rimsko doba bilo ni kolonija ni municipija.

Malo prije smo kazali, da je pisac pod Aequinum mislio na Coloniju Claudia Aequum, koja se nalazila na mjestu današnjeg Čitlika. On je bez sumnje uzeo pridjev za ime.

Mislim, da se ne može uspoređivati Justinopolis, za koga je pisac dvije stranice unatrag kazao, da ga je osnovao Justin II. (567—578), sa Naronom, pa ni

Aequumom, ni u upravi, a ni inače, jer je samo tridesetak godina poslije toga nestalo i Narone i Aequuma za vrijeme provale Avara i Slavena. U istom stavku, u kojem govori o duumvirima i quattuorvirima, pisac kaže, da Trst »wurde durch zwei iudices und einen locopositus verwaltet«, ali ne kaže kada; tako se dobiva utisak, da je to bilo istovremeno, i da Tergeste nije nikad imao ni duumvire ni quattuorvire.

U II. poglavlju, u kojem obrađuje poljoprivredu, šumarstvo i stočarstvo, čini to pisac većinom na osnovi općenitih prilika u carstvu. Nama nije razumljiva na pr. ova rečenica: »Obgleich seit Konstantin I. eigene Staatsdomänen in den Besitz der Kirche übertragen waren und es im 6. Jh. vor allem in Dalmatien und benachbarten Praevalis bedeutende Kirchengüter gab, so befanden sich doch ausgedehnte Kaiserliche Domänen bei den Bergwerken in Bosnien und auf den Inseln Dalmatiens« (str. 112—113). Iako pisac citira pritom Jirečka, on nam je ostao dužan da kaže, na kojim je to dalmatinskim otocima bilo, jer se prema tekstu čini, da je to bilo na svima, ili samo na nekima. Ako je to doista bilo, onda je izvor sigurno i naveo, koji su to otoci bili.

U poglavlju o rudarstvu pisac kaže, da su kamenolomi imali »eine geringere Bedeutung«, ali spominje samo one u Fruškoj Gori, a izostavlja glasovite kamenolome u Splitskoj na Braču, iz kojih se vadio kamen za gradnju najveće i najvećanstvenije građevine na zapadnom Balkanu, Dioklecijanove palače, ni one kod Trogira, za koje kaže Plinije, da je »Tragurium marmore notum« (Plin. Nat. Hist. III, 21. ET 289).

U poglavlju o rukotvorinama i obrtu pisac opisuje samo opće ili općenito poznate stvari.

Sljedeće poglavlje (5) govori o trgovini. Iz 6. poglavlja doznajemo, da je jedna cesta spajala Niš sa Salonom (str. 124), što nije točno, jer je cesta iz Salone, preko današnje Bosne, išla samo do Argentarije na Drini. Kako da razumijemo ovu rečenicu: »Gute Verkehrsverbindung hatte Salonae mit Servitium-Gradiška durch Bosnien über Argentarja-Srebrenica. Ad Matricem-Gornji Vakuf, Castra-Banjalucae?« Pisac citira za tu svoju tvrdnju Moritz Hoernes, Die grosse Strasse von Salonae nach

Argentaria (Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philhist. Cl., Bd. 99, str. 932). Ali ta je rasprava izašla 1882., i ne samo da je potpuno zastarjela, nego je danas i bez vrijednosti nakon novih radova, od kojih ističemo »Doprinos poznavaanju rimskih cesta u Dalmaciji A. Mayera, koji su izašli 1938., dakle 11 godina prije Müllerove rasprave, i koji imaju i njemački rezime. Prema Mülleru trebalo bi, da se dođe iz Salone — dakle iz današnjeg Solina kod Splita — u Bosansku Gradišku (Servitium), prijeći preko cijele Bosne sve do Drinc, gdje se nalazila Argentaria (Srebrnica), zatim vratiti se u Gornji Vakuf, iz Gornjeg Vakufa poći u Banjaluku i najzad iz Banjaluke u Bosansku Gradišku! Ustvari je cesta Salona-Servitium doista postojala, ali je bila svakako bar za polovicu kraća od one, što hoće Müller. Ta je cesta išla iz Salone prema Glamoču i Banjoj Luci na Bosansku Gradišku, a odatle na Sisak (Siscia).

Cesta od mora do Argentarije išla je sasvim drugim pravcem, što nam pokazuju njeni ustanovljeni ostaci. Taj je pravac (Mayer, o. c. 125 ss.) bio: Salona-Pons Tiluri (Trilj) — in monte Bulsinio (Buško Blato u dolini Duvna) — ad Libros (kod Ržanova) — Bistue Nova (Zenica) — Argentaria (Srebrnica).

Mi smo ovdje iznijeli nekoliko napomena, koje smo smatrali potrebnim, da se ne bi svi navodi, izneseni u spomenutom članku C. Müllera, uzeli kao točni. Međutim, rasprava C. Müllera ima i svoju vrijednost: ona je sumaran prikaz njemu pristupačnih radova, koje je on usmjerio u gospodarski smjer. Nedostatak je radnje u prvom redu taj, što pisac ne poznaje našu naučnu literaturu, ni *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, odnosno *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, ni *Glasnik muzeja za Bosnu i Hercegovinu*, ni *Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina*, ni *Vijesnik hrvatskog arheološkog društva*, ni *Starinar*, ni *CIL*. Razumije se, da radnja, rađena bez ove literature, u kojoj se nalaze izvori za pitanja, koja pisac tretira, ne može zadovoljiti. Zbog toga ima radnja samo informativan karakter, dakako uz pretpostavku, da se isprave iznesene griješke, a i druge, kojih još ima.

G. Novak

M. Tadin, La lettre 91 de Saint Basile a-t-elle été adressée a l'évêque d'Aquilée, Valérien? (Recherches de Science religieuse XXXVII, 1950, n. 3). U jeku dramatične borbe rimske ortodoksije i arijanstva (druga pol. IV. st. n. e.) posebnu je aktivnost razvio crkveni otac Bazilije, biskup cezarejski. Dokaz njegove anti-arijanske aktivnosti su i njegova pisma, upućena raznim ličnostima onog vremena. Jedno je od tih pisama upućeno Valerijanu, biskupu ilirskom, dakle jednom biskupu, koji je stolovao negdje u našim krajevima. Pisac gore spomenute male rasprave dokazuje, da je jedini tada biskup ovog imena u ilirskim oblastima bio Valerijan, biskup u Akvileji. Dosadašnjim je istraživačima smetalo da identificiraju Bazilijeva adresata s akvilejskim biskupom, jer da Akvileja nije pripadala Iliriku. Pisac je na temelju antičkih grčkih pisaca kao i na temelju samih Bazilijevih pisama utvrdio, da se je u predodžbama grčkoga svijeta Ilirik i u Bazilijevo vrijeme protezao sve do Venecije. Prema tome je očito, da je za Bazilija Akvileja u Iliriku i da je spomenuto pismo uputio akvilejskom biskupu Valerijanu.

U toku iznošenja materijala pisac je, govoreći o etničkim granicama između Italije i Ilirika, nadovezao recentne analogije i odlučno iznio da je Istra danas slavenska, a etnička granica s talijanskim svijetom da je na Soči, dakle gotovo onako kao što ja je, između Ilirika i Italije, u IV. st. n. e. shvaćao općenito grčki svijet. Ovaj je piščev stav poseban razlog, zbog kojega bilježimo njegovu raspravu na ovom mjestu.

Primjećujem, da se pisac ne snalazi dobro, kad govori o počecima rimskih osvajanja na Balkanskom poluotoku. Isto tako, njegova kategorička ubikacija Stridona u Bosni danas je naivna. Pozivati se u tom smislu na Morina nije opravdano, jer je Morin i sam opovrgao svoje stajalište u vezi sa Stridonom, izneseno u »*Strena Bulicianae*«, nakon što je prihvatio mišljenje o falsifikatu natpisa (*CIL*, III, 9860), u autentičnosti kojega je sumnjao još i Mommsen.

B. Gabrićević

Istoriski institut SAN pokrenuo je 1948 svoj »Istoriski časopis« u redakciji prof. Viktora Novaka, koji u tom časopisu nastavlja dobru tradiciju svoga predratnog »Jugoslavenskog istoriskog časopisa«. Prvi svezak novog časopisa (godina I, 1—2, 1948, str. 424) izašao je sa znatnim zakašnjenjem pri kraju 1949. »Rasprave i članci« kao i »Sitni prilozi« obuhvaćaju 254 str.; ostalih 179 strana otpada na rubrike: Kritika, Polemika, Prikazi, Svedočanstva iz Oslobođilačkog rata, Časopisi i zbornici, Ustanove, Izveštaji naučnih radnika I. I. SAN i Varia.

Treba na prvom mjestu istaći, da je rubrika Svedočanstva iz Oslobođilačkog rata (325—343), koja je isključivo plod urednikova rada, dosada prvi i jedini pokušaj ove vrste u našoj nauci, i da ona daje časopisu posebnu fizionomiju među svima našim historijskim časopisima. Nadalje je isključivim trudom urednika ispunjena rubrika časopisa i zbornika (344—369), kao i znatan broj prikaza i bilježaka u rubrici »Variac«. Daljnju prednost u odnosu prema drugim časopisima predstavlja indeks imena, koji u mnogom olakšava upotrebu knjige.

O nekim raspravama ove knjige Historijski zbornik je već pisao u prošlom svesku ili to čini na drugom mjestu ovog sveska. Tako o prilogu N. Radovičića, O jednom naslovu velikoga vojvode bosanskoga Hrvoja Vukčića (III, 347—348); V. Novaka, Jedno sporno pitanje srpsko-hrvatskih odnosa šezdesetih godina prošloga veka (III, 416); J. Tadića, Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku (IV, 1—2, str. 255—257).

Među ostalim većim priložima od šireg je značenja prikaz »Jugoslavenska istoriografija između dva svjetska rata« (199 do 217) od V. Novaka. Tu je prvi put u cijelosti obuhvaćen, razmjerno intenzivan, rad na području historijske nauke u Jugoslaviji od 1918—41, od njezinih organizacionih preduvjeta do monografija. Premda je ovaj prikaz iznesen prvobitno u obliku referata, treba požaliti, što mu u časopisu nije dodan što opsežniji bibliografski materijal.

Poneki podatak Novakov potiče na dublje razmišljanje. Tako na pr. vrlo instruktivni brojevi o izdavačkoj djelatnosti naših akademija između dva rata u poredbi s vremenom prije I. Svjetskog

rata; opažanje, da u prikazanom razdoblju djeluju »četiri generacije istoričara«, i da je »status praesens nešto oko stotinu istoričara Jugoslavije« (206); da »nedostaje ni izdaleka neophodni moderni metod« u zbirka izvorne građe, koje izdaju naše akademije; da Šišićeva koncepcija o hrvatskoj povijesti do 1102 g. usprkos nekim dopunama ili ispravcima u detaljima, »nije ni u čemu izmjenjena« (212).

Ima, dakako i poneka manja praznina u Novakovu prikazu, ali je njegovo značenje za povijest jugoslavenske historiografije u cijelosti veliko.

G. Ostrogorski utvrđuje u prilogu: »Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronološki podaci« (24 do 29), s dovoljno uvjerljivih argumenata, vrijeme Časlavova dolaska na vlast u Srbiji. Svoju analizu Porfirogenitova teksta zaključuje konstatacijom, da »Časlavljevo bekstvo iz Bugarske i njegov dolazak u Srbiju pada u 927 ili možda 928 g.«

M. J. Dinić, protivno Stanojeviću, dokazuje u prilogu: O ugarskom ropstvu kralja Uroša I (30—36), da je podatak ugarskih isprava o zarobljenju Uroševu 1268 u Mačvi potpuno dostojan vjere.

G. Elezović donosi u prijevodu odlomak: Iz putopisa Evlije Čelebije (105 do 131), u kojem ovaj opisuje svoj put iz Beograda u Hercegovinu preko Užica 1664. Tekst popraćuje brojnim objašnjenjima i registrom imena.

Osim gore spomenute rasprave J. Tadića najveći je prilog ove knjige rasprava B. Đurđeva: O knezovima pod turskom upravom (132—166). Nadovezujući na svoj prilog »Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom« u GIZM LII, 1940, pisac želi da objasni pojavu knezova »u starijem periodu turske vladavine«, premda je uvjeren, da to pitanje nije ovim prilogom potpuno iscrpio. Na osnovi dosta obilate izvorne građe — osobito kanun-namâ i nekih dotad neobjelodanjenih dokumenata, koje na kraju donosi u faksimilu i prijevodu — zaključuje, da su knezovi i primičuri, koji su pomagali knezovima na selu, »imali ove dužnosti u starije doba turske vladavine: 1. da skupljaju poreze (u starije doba turske vladavine radilo se tu o specijalnom »šočarskom porezu« — filuriji); 2. da se brinu o održanju naseljenosti krajeva u kojima su bili »očhajec«;

3. da budu veza između turske vlasti i raje (prvobitno, ne prave raje nego slobodnih seljaka) i 4. dobar dio dokumenta pokazuje jasno da su knezovi u izvesnim krajevima morali ići na vojni pohod ili služiti u pomoćnoj vojnoj službi. Zbog tih obaveza baštine knezova i primicūra su bile izuzete od poreza i nameta. Primicūri su u nekim krajevima plaćali izvesne poreze (požeški sandžak).« (143) Osim toga »je dužnost kneza u starije vreme, po pravilu, bila nasledna« (155). Radi se, dakle, o starješinama »nahijske, odnosno seoske samouprave raje, iako ta samouprava nije svagda velikog obima« (140).

Mišljenju, da ovi knezovi potječu »od ustanova kneza-feudalca iz našeg srednjeg veka«, D. suprotstavlja mišljenje, da »tamo gde su proizvodne snage bile više razvijene, kuda su išle linije turskog prodiranja, tamo je turski feudalizam bio razbio zatečeni feudalizam«, i zaključuje s pravom, »da se ustanova kneza kao feudalno-plemićka titula samo retko gde održala i to većinom kratko vreme« (145). Preostaje dakle samo veza s »knezom katuna«, rodovskim starješinom stočarskog, vlašskog naselja u našim srednjevjekovnim državama. Na tu vezu upravo i upućuju različite turske redakcije »vlaškog zakona«. Ali se već u vrijeme propadanja naših feudalnih država, pogotovu u prvo doba turske vlasti, ovaj stočarski element spuštao u župne krajeve i obuhvatio najzad u svojoj organizaciji i dobar dio ratarskog stanovništva. S njime se pak širila i njegova autonomija.

Ukoliko su se u Crnoj Gori i drugdje knezovi potkraj XVI. st. i u toku XVII. st. pretvorili u spahije-kršćane, Đurđev objašnjava ovu pojavu s mnogo razloga kao posljedicu »prodiranja turske feudalne države u knežinsku autonomiju preko tih spahija« (152).

Ustanovu kneza i primicūra Turci su, prema mišljenju Đurđeva, preuzeli »neku godinu posle maričke bitke (1371)«, zajedno s »vojnima - vlasima«, koje su kao vojnike (vojnugan) uvrstili u svoj vojnički sistem (154).

U procesu čitlučenja, od kraja XVII. st. dalje, knežinske su baštine »zahvatale od strane turskih feudalca, baš kao što su u isto vreme zahvatale slobodne baštine drugih izuzetnih redova, na primer vojnika...« (156). Te su promjene utjecale na knezove tako, da su

oni u XVII. st. počeli sudjelovati u ustancima protiv Turaka, a to je sudjelovanje opet »doprinelo propadanju institucije« knezova. »Turska feudalna država nije više u njima mogla gledati uporište, oni su postali i politički nepouzdati.« (156)

Daljnje priloge složenom pitanju turskog feudalizma daje Đurđev u ovoj knjizi »Istoriskog časopisa« svojim ocjenama djela sovjetskih historičara Gordlevskog i, osobito, A. F. Milera (Mustafa paša Bajraktar, 1947).

Osim spomenutih rasprava, »Ist. časopis« donosi priloge M. Budimira, N. Škerovića, J. Kovačevića (Beleške za proučavanje Miroslavljevog evanđelja i materijalne kulture XI—XII. veka), J. Radonića, G. Jakšića, M. Kostića i M. S. Filipovića.

Među recenzijama nalaze se kritike M. Budimira o »Leksikografskim studijama« P. Skoka; A. S-a o knjizi V. Gluša. Istina o bogomilima; J. Radonića o djelu L. Hadrovića, Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turque i dr.

J. Šidak

Istoriski glasnik 1950., 1—2.

Broj 1—2 za 1950. »Istoriskog glasnika« donosi među »člancima i raspravama« na prvome mjestu članak potpukovnika S. Maoduša: »Nas narodnooslobodilački rat i informbirovske falsifikacije«. Polazeći od pojave socijalističke Jugoslavije, autor na osnovi jednog dijela pisma CK SKP (b) od maja 1948 pokazuje nemarksistički i kontrarevolucionarni karakter informbirovske teorije i prakse. Objašnjava, zašto CK SKP (b) ne će da uvidi razliku između postignuća jugoslavenske i drugih komunističkih partija Evrope, što je izvor i tvrdnjama, da je Crvena armija sama oslobodila Beograd i da je partizanski rat star kao svijet, pri čemu se uvijek nanovo gube iz vida historijske činjenice. Među ostalim, autor pokazuje, kako je u čitavoj Evropi postojala »povoljna mogućnost za pokretanje i vođenje revolucionarnih oslobodilačkih pokreta«, čije je iskorištenje ovisilo od snage i sposobnosti proleterskih partija. Ta se sposobnost prije svega očitovala u pronalazenju formi borbe, koja se imala povesti; iskustvo je pokazalo, da se u novonastalim uvjetima proleterske revolucije »sve više

odvijaju u formi borbe za nacionalno oslobođenje i borbe za narodno demokratsku vlast, a diktatura proletarijata poprira oblik narodne demokratije». Metode borbe u Jugoslaviji s jedne i u Grčkoj s druge strane najbolje pokazuju, čija se borbena teorija i praksa mora analizirati, da bi se potlačeni narodi i narodne mase poučile, kako se stiče sloboda. Negatorski stav Informbiroa tiče se i čisto vojne taktike naše borbe — »taktike prodora u neprijateljsku pozadinu« (Tito) — što sve, od početka do kraja, treba rumačiti oportunističkom linijom CK SKP (b) u pitanja, »kakav karakter treba da poprime oslobodilački pokreti u periodu Drugog svjetskog rata«, pri čem je CK SKP (b) pristajao na suradnju s buržoazijom u interesu sloge sa Saveznicima, dok je Jugoslavija vodila borbu i za nacionalno i za socijalno oslobođenje. Cilj je čitavog izlaza, da istakne posebnost našega oslobodilačkog rata, koji je »konkretno ispoljavanje borbe međunarodne radničke klase protiv kapitalizma« (Dilas), a koju posebnost IB, vođen nacionalističkim predrasudama, ne priznaje, zbog čega, međutim, iskustva te borbe nisu ništa manje nov prinos revolucionarnoj teoriji i praksi. Na kraju autor piše o vrstama i opsegu izvorne grade za doba oslobodilačkog rata.

J. Marjanović piše: »*Radnička klasa i Komunistička partija Jugoslavije na izborima za Narodnu skupštinu*«. Zadatak je ovog članka dvostruk: pokazati sudjelovanje KP u političkom životu stare Jugoslavije i usporediti skupštinske izbore u staroj i novoj Jugoslaviji. Prvi dio radnje je uvjerljiva ilustracija teze, da parlamentarna demokracija u kapitalističkoj zemlji znači diktaturu buržoazije. Dodirujući i pitanja unutarne historije KP u staroj Jugoslaviji, autor u prvom redu ilustrira svoju tezu (o diktaturi buržoazije) odnosom vladajuće buržoazije prema radničkoj stranci. Izbori za Ustavotvornu skupštinu g. 1920. donijeli su Komunističkoj partiji 58 mandata (1919. Partija ima 60.000 članova i 300.000 članova radničkih sindikata). Jugoslavenska parlamentarna demokracija reagira tako, da mjesec dana poslije izbora raspusti »Obznanom« stranku i sindikate. Komunistička partija prelazi u ilegalnost i, oslabljena Obznanom politički i materijalno, može na izbore 1925. 1925. i 1927. vrlo malo utjecati. Ona se

mora boriti s terorom države i reakcionarnih frakcija i prevladavati krize u vodstvu. Na izbore izlazi u njeno ime Nezavisna radnička partija Jugoslavije, uglavnom s istim programom za sve tri spomenute godine. Šestojanuarska diktatura (1929) uzela je u svoj program iskorijenjenje radničke stranke: ona hapsi i ubija najbolje komuniste, nanosi teške udarce Partiji. Unutarnja historija Partije pokazuje teške propuste, pri čem uloga Kominterne treba da tek bude ispitana. Zbog terora i unutrašnjih borbi, Partija ni pod oktroiranim ustavom (novembra 1931.) nije mogla na izbore, a još manje mogla je iskoristiti buntovno raspoloženje u zemlji krajem 1931. i početkom 1932. godine. Narodno nezadovoljstvo podupiralo je na izborima 1935. liberalnu buržoaziju, koju također pogodaju nasilne mjere državne vlasti.

Godine 1933. i 1934. i 1935. obnavljaju se partijske organizacije po cijeloj zemlji i rade u smislu suradnje s demokratskim elementima. Međutim, mogućnost legalnog istupanja KP na izbore izgubljena je pogrešnim taktiziranjem vodstva. God. 1937. dolazi na čelo KP drug Tito, što otporu naroda protiv već započete fašizacije zemlje daje nov zamah. U složenim prilikama KP nakon duge stanke istupa 1938. samostalno na izborima; njenih 10—12.000 glasova nije bio rđav rezultat u vrlo teškim okolnostima, rekao je drug Tito. Određujući historijski smisao diktature proletarijata, autor zatim uspoređuje izbore u novoj Jugoslaviji 1945. i 1950.; ističe porast procenta glasača; govori o novom izbornom zakonu za 1950.; konstatira da su izbori od 1950. u postinformbirovska doba imali značaj pravog narodnog referenduma, i zaključuje, da »su uslovi našeg vremena i naše zemlje do maksimuma iskorišteni u interesu dosledne i brze izgradnje socijalizma kod nas«.

Dr. K. Georgijević piše o »*Dva nepoznata spisa Zaharije Orfelina*«. Privilegirani položaj srpskog naroda u Ugarskoj stao je sredinom XVIII. st. veoma feudalizirani visoki kler iskoristivati za svoje bogaćenje. To je izazvalo otpor građanstva, što se očitovalo i na crkvenim saborima. Kao regulator opisanih prilika izdan je od strane bečke vlade opći pravilnik (Regulament) za uređenje odnosa klera i naroda i njihovo odnosa prema carskoj vlasti. Zbog otpora visokog klera, a i naroda, izdan

je drugi Regulament, dok Rescriptum Declaratorium (1779) nije, uz neke ustupke običajima, proveo volju centralne vlasti, pa i domaćih građanskih nezadovoljnika. Prvi Orfelinov spis vrlo točno tumači pravi uzrok nezadovoljstva s Regulamentom (to mu je i bio cilj). I drugi spis Orfelinov, njegov prijedlog preuređenja crkvenih prilika, znači i opet nepoštednu kritiku stanja, koje je Orfelin kao metropolitiski činovnik mogao vrlo dobro poznavati. Analiza Orfelinova teksta jasno pokazuje, da su propisi o preuređenju morali prije svega stati na put gramzljivosti visokog klera. Zbog toga je taj kler i bio glavni protivnik reformi, pa na osnovi toga autor članka zaključuje: nije se u otporu episkopa radilo o borbi za narodno-crkvena prava, nego je to bila borba za materijalne, klasne interese. To iz Orfelinova teksta jasno izbija, baš kao što se ne može sakriti ni to, da on reforme traži ne u ime prosvjetiteljskih ideja, već čisto teoloških principa. Jednako Orfelin previda centralističku tendenciju crkvenih reformi što sve, naravno, ne umanjuje vrijednost njegovih snisa kao dokumenata o društvenim odnosima njegova vremena.

I. Božić piše »O položaju Zete u državi Nemanjića«, pobijajući »mišljenje da je Zeta u državi Nemanjića imala poseban i povlašćen položaj«. Nasuprot nizu autora, koji su to ili slično tvrdili, autor njihovim tumačenjima izvora suprotstavlja svoja, ili pak na osnovi drugih podataka pobija njihovu tezu. Prema autoru, ne treba praviti razliku između davanja Zete ili ma koje druge oblasti u vlast članova kraljevske porodice. A za objašnjenje karaktera tih podjeljivanja »potrebno je rasvetliti pitanje feudalnih odnosa u srpskoj srednjovekovnoj državi, što znači i političkih i svojinskih i pravnih odnosa uzetih zajedno«. To, međutim, posebno s gledišta historijskog materijalizma, nije učinjeno. U odnosu na protivnu tezu, autor dopušta samo »pitanje, kada je definitivno presečena mogućnost da se Zeta sa okolnim oblastima razvije kao posebna celina, kao oblast čiji bi nasledni vladari samo priznavali sizenstvo srpskog kralja«. smatrajući da se pri tom radilo o ličnim odnosima u kraljevskoj porodici, a ne o posebnosti teritorija. Autor smatra, da je rečena mogućnost postojala za Vukana, no već »Vukanova potomci bili su potisnuti među sitne županec. Najposlije, gle-

dajući uvijek na državu Nemanjića kao cjelinu, autor smatra, citirajući N. Radodžića, da bi pažnju trebalo posvetiti doprinosu stare zetske države u izgrađivanju države Nemanjića, a ne tobožnjim povlasticama, što bi ih Zeta imala dobiti od Nemanjića.

U referatu sa Prve konferencije istoričara NR Srbije (1950) »Zadaci arheologije u Srbiji«, M. Garašanin daje osvrt na postignuća arheologije u Srbiji prije i poslije prvog svjetskog rata i od Oslobođenja do danas, uspoređujući nekadanje i današnje uvjete za rad. Postavlja zadatke za studij prehistorijske, klasične i ranoslavenske arheologije, koji tek treba da se ostvari; konstatira, osim za prehistoriju, nedostatak općeg okvira rada, potrebu arheološkog rekonosciranja terena sa ciljem stvaranja arheološke karte, najposlije potrebu detaljnog proučavanja različitih ranohistorijskih odnosa i stanja na temelju arheoloških ostataka.

Među »Prilozima« osvrće se D. Vučinić na jedan momenat u članku J. Marjanovića »Iz istorije Komunističke partije Jugoslavije« iz 3. broja Istoriskog glasnika za 1949. Radi se o ocjeni stanja u Jugoslaviji, kako ju je dala Balkanska komunistička federacija 1929. g, gdje se govori o neposredno predstojećoj revoluciji u Jugoslaviji i daju se sugestije o njenom toku. Dok Marjanović stav BKF ocjenjuje kao djelomično ispravan, Vučinić pokazuje, da je u cijeloj toj ocjeni konkretnog stanja i u donošenju programa za akciju u 1929. došlo do izražaja »shematsko i knjiško gledanje na revoluciju«. »Jer, niti je kako je htjela BKF, 1929. bio u Jugoslaviji čas za revoluciju, već i obzirom na međunarodne odnose, niti se iskustva Narodne revolucije imalo poklapalo s kalupom BKF-ec. U tome smislu Vučinić kotigira Marjanovića.

Mitoslav Marković osvrće se na problem Spartakovog ustanka u sovjetskoj historiografiji. Autor pobija mišljenje sovjetskog historičara A. V. Mišulina, da je ustanak izbio g. 74. prije naše ere. U prilog godine 73. pokazuje, da je Mišulin površno čitao, odnosno pristrano tumačio izvore, zatvarajući oči pred činjenicama i ne uočavajući probleme, koji stavljaju barem u pitanje njegovu tezu, ako je već ne ruše (u. pr. pitanje, zašto izvori od ljeta 74. — kad Mišulin stavlja početak ustanka — pa sve do je-

seni 73. šute, a baš od 73. kada je -- prema sudu većine učesnjaka ustanak počeo -- sve do proljeća 71. kad je ustanak slomljen, donose niz vijesti).

»Kritika i prikazi« donose »Povodom kritike J. Kovačevića na knjigu St. Jantoleka, Istorija države i prava naroda FNRJ« odgovor autora, a zatim i kritičarevu repliku. Jantolek se osvrće na niz prigovora; neke svoje tvrdnje tumači, neke primjedbe kritike odbija, jer da su rezultat nepažnje; druge odbija kao neosnovane, tako na pr. mišljenje, da za svoj rad nije u dovoljnoj mjeri iskoristio izvornu građu; neke opet prigovore prima (tako u pitanju tobožnjih srpskih srednjovjekovnih memoara) i dr., da u zaključku potcrta objektivne teškoće pri svome radu, koje je kritika trebala uzeti u obzir, ako je htjela biti konstruktivna (nedostatak monografijskih historijsko-materijalističkih radova). J. Kovačević u svome odgovoru priznaje samo dio objektivnih teškoća (pitanje korekture teksta), ostaje kod mišljenja o nedovoljnom korišćenju izvora i pojačava ga sudom o uopće neispravnom odnosu Jantolekova prema izvornoj materijalu. Kao novu zamjerku Jantoleku iznosi i tvrdnju, da je u svome udžbeniku parafrazirao bez navođenja knjigu T. Taranovskog, Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi II, Istorija krivičnog prava (Beograd, 1931).

V. Stojančević daje prikaz knjige »Makedonskite učebnici od 19 veka« rad o makedonskom narodnom preporodu od Blaže Koneskog. Recenzent hvali, uz neke zamjerke naučnom poslu, i zamisao i ostvarenje knjige, koja je ne samo prikazala rad niza makedonskih boraca za uvođenje makedonskog jezika u škole, već i objasnila pojavu ovih radnika grčko-slavenskim na bugarsko-makedonskim političkim i ekonomskim odnosima u Turskoj onog vremena. Pri tom su naročito međusobni odnosi Makedonaca i Bugara polovinom 19 veka našli u B. Koneskom svoga retko informiranog poznavaca.

Dr. Lj. Durković-Jakšić osvrće se i na knjigu R. J. Dragičevića: Članci o Njegošu (Cetinje 1949) i na njeno opće značenje, smatrajući da je knjiga »jedan od najdokumentovanijih radova objavljenih na Cetinju posle rata i sadržajno najobimniji rad o Njegošu«.

S. Subotić piše o »Dve poljske knjige o Joachimu Lelewelu«: Ž. Kormanow i I. Chrzanowskog iz 1946. Recenzent daje pregled bibliografije radova o Lelewelu do 1946, da zatim na osnovi prve knjige prikaže tok života i rada poljskog historičara i revolucionara: do pred revoluciju 1831, za revolucije u domovini i zatim u emigraciji u Parizu i Bruxellesu, kada se Lelewel susreće i surađuje s Marxom, Engelsom i Bakunjinom. Lelewel je htio osloboditi Poljsku oslobađajući seljake; on je »hteo da nacionalnu borbu pretvori u borbu za slobodu (Marx-Engels), i ta njegova politička shvaćanja sasvim se podudaraju s njegovim tumačenjem nekih osnovnih problema iz poljske povijesti. Značenje Lelewela za poljsku historijsku nauku obrađuje druga knjiga (I. Chrzanowskog). Lelewel je udario temelje pomoćnim historijskim naukama u Poljskoj, a kraj sve romantičke idealizacije poljskog srednjeg vijeka on »je svojim brižljivim ispitivanjem ekonomskih uslova, koji su pretvorili slobodne poljske seljake u kmetove, učinio više za objašnjenje uzroka porobljavanja svoje otadžbine, nego cela gomila pisaca, čiji se ceo prtljag svodi na grduje na račun Rusije« (Marx-Engels).

I. Božić osvrće se na izdanje M. Barade: Trogirski spomenici I. i pokazuje, u čemu je značenje ove izvorne građe; baš zbog njene rijetkosti i vrijednosti trebalo je, po mišljenju recenzenta, unijeti faksimile rukopisa i regeste; regeste zato, jer »Index nominarum et rerum« na kraju knjige ne pruža mogućnost točnog orijentiranja u knjizi. U rubrici »Društva i ustanove« izvještava se o radu Vojnoistoriskog instituta J. A. (piše S. M.), o »Arheološkim iskopavanjima i istraživanjima u Srbiji 1949 godine« (M. Grbić). »Arheološkim iskopavanjima u Dobrači kod Kragujevca« (M. i D. Garašanin), D. J. i I. B. izvješćuju o Prvoj konferenciji historičara NR Srbije, iznoseći uz ostalo prijeporna pitanja iz diskusije o srednjovjekovnoj (tako o karakteru i značenju turske vladavine) i novovjekovnoj srpskoj historijskoj problematici. Sve će referate sa savjetovanja objaviti »Istoriski glasnik«, što je već i počeo ostvarivati o ovome dvobroju.

Lj. Kuntić

Prema *Glasniku SAN* II/1, 1950. dr. Lj. Durković-Jakšić saopćio je na sastanku Sekcije za XIX. i XX. v. Istoriskog instituta, 15. III. 1950. svoj rad: »Gajev pokušaj da izdaje 'Narodne novine' ćirilicom.« Referent već u početku ističe neiskrenost u Gajevu držanju, koji je »od Rusije i Srba tražio materijalnu pomoć da mu omoguće upotrebu ćirilice, koja bi bila korisna po njihove interese«, a uvjeravao je, naprotiv, »Beč da će se suprotstaviti ćirilici ako ga austrijske vlasti pomognu u njegovom radu na književnosti i publicistici, da bi omeo širenje uticaja Rusa, Srba i pravoslavlja među Jugoslavena na teritoriju Austrije« (str. 184). Premda su srpske vlasti 1848. poslale Gaju besplatno zatražena ćiriliska slova, a na njegovu ponovnu molbu dale izliti i nova, Gaj je 20. VII. 1849. izdao svega jedan ogledni broj svojih novina ćirilicom, a posljednju količinu zatraženih slova nije ni podigao. Već u spomenutom oglednom broju najvjestio je, da list ne će moći dalje izdavati, »pošto se nije javilo dovoljno pretplatnika«.

Referent objašnjava ovaj postupak Gajevom obavezom »prema Beču, da novine ne štampa ćirilicom«, ali uz to i potrebom, da »pokaže Beogradu svoju dobru volju« (185).

Akademik N. Radojčić izložio je 15. III. 1950. u Sekciji za istoriju srednjeg veka i pomoćnih istorijskih nauka svoje mišljenje o izdanju »Dušanova zakonika u Studeničkom rukopisu«, koje je priredio dr. V. Mošin (usp. *Hist. zbornik* III, str. 423—425). Protivno Mošinovu mišljenju, da se ovdje radi o jednom slučaju privatne sistematizacije, udešenom za manastirsko vlastelinstvo, osobito njegov sud, Radojčić misli, da je ovaj Zakonik zbog toga nepotpun, jer je »prepisivan s oštećenog primerka«. On je na kraju upozorio i na neke pogreške samog izdanja.

Od ostalih saopćenja iznesenih u sekcijama Istoriskog instituta Glasnik donosi opširniji izvod iz referata B. Đurđeva: Nešto o uzrocima propasti naših srednjovekovnih država (sudceći prema izvodu, referent je svoje rezultate u tom pitanju objelodanio u Godišnjaku Istoriskog društva za BiH II); nadalje izvođe iz rada J. Božića: O položaju Zete u Nemanjićskoj državi (u cijelosti

izašlo u Istoriskom glasniku 1950, 1—2). M. Marjanovića: Separatni mir sa Austro-Ugarskom, i M. Živanovića: Prilozi za proučavanje pitanja imperijalističkog prodiranja Austro-Ugarske u Srbiju — od Berlinskog kongresa 1878 do zaključenja trgovinskog ugovora 1881, koji se rad sastoji od rasprave i dosada nepoznate izvorne građe. J. Tadić održao je predavanje o Dubrovačkoj arhivskoj građi za istoriju Beograda, koju je priredio za štampu (izdaje je ION) Beograda). Prva knjiga obuhvaća razdoblje od 1521—1571, kada je »dubrovačka trgovina sa Beogradom bila dosta živac (po nekoliko desetaka tisuća dukata godišnje uvoza, a otprilike isto toliko i izvoza)«. »Ovako živa trgovina u Beogradu i ostalim našim oblastima mora da je vršila uticaj na ekopomski i društveni život Turske, pri čemu su Dubrovčani u XVI. veku igrali jednu od glavnih uloga«.

U Institutu za proučavanje književnosti M. Kostić je prikazao »Odjek slobodarskih ideja francuske revolucije među Srbima«, od krajišnika, koji su 1789—90 služili u austrijskoj Belgiji i, preko »sukoba, čisto klasne prirode«, između narodne širanke i plemića na temišvarskom saboru, do »Slova« Bože Grujevića iz 1805 i nekih drugih pojava u Karadordevoj Srbiji. U referatu se napose ističe spis nepoznatog Srbina iz državnog arhiva u Parizu, u kojem pisac protestira »protiv iskorišćavanja Srba od strane bečkog dvora i protiv tiranije Mađara«, i uloga školskog nadzornika Nestorovića 1810 u vezi sa suzbijanjem »demokratsko-slobodarskih ideja« iz Srbije među austrijskim Srbima. (Prema datiranju spomenutog spisa revolucionarnom erom očito je, da on ne potječe iz 1790, kako se navodi u referatu, str. 159, nego iz 1795.).

U vizantološkom institutu N. Radojčić je predavao o temi: Iz istorije proučavanja porekla naziva meropah (objelodanjeno u Južno-slovenskom filologu XVIII, 1949—50.) Ž. Sečanski iznio je u svom referatu odlomak iz disertacije o bizantskom historičaru Halkokondili, dokazujući među ostalim, da je njegovo djelo bilo potpuno dovršeno. F. Barišić zaključuje u referatu: Kako i gdje su napisani Pseudo-Cezarijevi Dijalozi, jedan od važnijih izvora za najstariju povijest Slavena, da je taj spis mogao nastati između 400 i 450 g. »u nekom gradu maloazijske pokrajine Kilikije«. U

drugom referatu o »Prisku kao izvoru za najstariju historiju Južnih Slovena«, Barišić izvodi iz Priskova podatka o jezičnoj mješavini stanovnika u današnjem Banatu i Bačkoj da se Slaveni nalaze ondje »već u prvoj polovini V. vijeka.

Odeljenje društvenih nauka primilo je u toku 1950. ove historijske radove: G. Jakšić, Bosna i Hercegovina na Berlinškom kongresu, i M. Dinić, Oblast kralja Dragutina posle Deževa. Jakšićeva rasprava, izrađena uglavnom na osnovi neizdate, grade iz drž. arhiva u Beču, sastoji se iz tri dijela, »od kojih prvi obuhvata razvoj Hercegovačkog ustanka do zaključenja Sanstefanskog ugovora«, drugi govori o tajnim pregovorima između Austro-Ugarske i Turske od zaključenja toga ugovora do sastanka Berlinškog kongresa, a treći »o pregovorima na samom kongresu«. Dinićev prilog riješava pitanje Dragutinove posebne oblasti poslije 1282. tako, da je ona doista postojala, obuhvaćajući sjeverne dijelove Raške, kojima se opseg »ne može bliže odrediti«. Međutim, Trebinje joj nije u cijelosti pripadalo nego samo dio Uskoplja, »bez veze sa njegovom glavnom oblašću.

J. Š.

Poslije knjige V. Bogdanova »Hrvatska Ljetica u godinama revolucije 1848/9«, Matica Hrvatska izdala je u svojoj Historijskoj knjižnici, redakciju koje je od 2. sveska preuzeo J. Sidak, još svega dvije knjige. Godine 1949 izašao je u prijevodu V. Babića znanstveno-popularni spis »Borba Rusije za izgradnju svoje države« od B. D. Grckova, na osnovi drugog izdanja iz 1946. znatno dopunjeno i prerađeno u poredbi s izdanjem od 1942.

Godine 1950 izašao je u redakciji dra Vladimira Mošina »Ljetopis popa Dukljanina«, s latinskim tekstom i hrvatskim prijevodom te »Hrvatskom kronikom«. Urednik izdanja popratio je tekst opsežnijom raspravom (str. 11—36) i brojnim bilješkama. Na osnovi rezultata njegova istraživanja, prema kojemu Ljetopis predstavlja potpuno sačuvan i cjelovit spis iz 1149. godine, ovo je izdanje, kao bibliofilsko posvećeno 800-godišnjici Ljetopisa.

Premda se ovo izdanje osniva na izdanju Šišićeva, ono se ipak razlikuje od njega u više pogleda. Prije svega, tekstovi, koji su u Šišića prostorno odijel-

jeni, ovdje teku — koliko je to tehnički uopće moguće — usporedo, a i bilješke, koje Šišić donosi odvojeno od teksta na kraju knjige, ovdje su neposredno vezane uz tekst. Utoliko je ovo izdanje, čak i za naučni studij, mnogo pogodnije od Šišićeva, premda će stručnjak uvijek morati da poseže i za potonjim. Bilješke, nadalje, nisu naprosto prenesene iz Šišića, nego ga u mnogome dopunjuju i ispravljaju, osobito novijim podacima i literaturom. Uvod dra V. Mošina prava je rasprava, u kojoj ima i novih rezultata; svojim pregledom, kao i kritičkom ocjenom, literature, koja je ugledala svjetlo poslije izlaska Šišićeva izdanja 1928., on postaje njegova neophodna dopuna i nastavak. Najzad ni samo izdanje teksta nije mehanički preneseno iz Šišića, nego je redaktor nastojao da svaku promjenu, koju je Šišić u tekstu pravio, kritički ispita i uglavnom uspostaviti tekst u njegovu prvobitnom obliku.

Protivno mišljenju M. Radojčića, da Dukljaninov spis treba nazvati Barskim rodoslovom, jer nema kronološke oznice, Mošin smatra uobičajeni naziv opravdanijim, jer »nije osnovna tema djela baš genealogija, a još manje rodoslov neke barske dinastije«, već je to historija Duklje pod vlašću niza vladara povezanih u jednu dinastiju slično ruskim Rurikovićima, češkim Přemyslovićima i poljskim Piastovićima. Istina, da djelo nema kronologije, kako bi to trebalo za kroniku, ali i bez navedenih godina ostaje kronološka postupnost i raspored gradiva tipičan za ovu vrstu historijske literature« (Str. 27).

U pitanju postanka Ljetopisa, Mošin zaključuje, da je čitav tekst »napisan u svrhu veličanja Dukljanske države«, u doba »odmah nakon ukinuća barske nadbiskupije 1142. godine«, kao značajan »dokazni materijal« protiv dubrovačke crkve, kojoj je Bar bio tada podvrgnut. Ali ni on ne smatra Ljetopis u cijelosti djelom jednog autora, nego na osnovi jezične analize M. Medinija zastupa mišljenje (33), da je sastavljen od tri samostalna dijela, koja je »pop Dukljanin«, kao redaktor u »pisac« povezo u jednu cjelinu, a koja su izrađena na podlozi ovih spisa: »Trebinjskog rodoslova« IX.-X. st. s »gotškim uvodom«, žitija sv. Vladimira i slavenske kronike Duklje (na kojoj je Dukljanin već otprije sam radio).

Od pojedinosti Mošinove rasprave, koje znače nesumnjivu prinovu, vrlo je značajan podatak (koji Mošin duguje prof. Štefaniću), da je Luciusov Vatikanski rukopis vrlo vjerojatno prepisan s prijepisa kotorskog podrijetla, koji R. Levaković spominje u svom pismu 8. X. 1648., »a nije isključeno da je to baš Levakovićev rukopis, koji je došao u Vatikan posredovanjem Lucića...« (14).

Kao prevodioci latinske redakcije označeni su Stj. Mencinger i Vj. Štefanić, koji podatak ne odgovara u svemu stvarnom stanju. Podlogom je našeg izdanja bio prijevod Stj. Mencingera, koji je prof. Štefanić samo jezično dotjerao. O prijepisu, koji ima izvjesnih nedostataka, izaći će doskora stručna ocjena dra V. Gortana u časopisu za klasičnu filologiju, koji se upravo pokreće.

Od daljnjih izdanja, koja su predviđena izdavačkim planom, doštampane su sve tri knjige »Historije diplomacije« u prijevodu dra M. Malinara, V. Babića i J. Horvata, a pripremaju se ove godine knjige: V. Mikoljića »Povijest žljeza u Bosni« i F. Šišića izbor priloga hrvatskoj povijesti XIX. i XX. stoljeća (u redakciji J. Šidaka).

Izvan svoje Historijske knjižnice Matice Hrvatska izdala je 1951 u Maloj knjižnici spis dra Ferde Hauptmanna: *Rijeka od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe* (str. 140). Ovaj znanstveni prviljenac zagrebačkog arhivista, izrađen na osnovi opsežne izvorne, a znatnim dijelom i arhivske, građe, nije — kako napominje pisac — »zamišljen kao historija Rijeke, nego kao rasprava, kojoj je namjera prikazati onaj zamršeni splet protivnih sila, koji je načinio od toga grada jedan od najtežih hrvatskih problema«.

J. Šidak

U američkom historijskom časopisu *The Journal of Modern history* XXIII, No 1, mart 1951, str. 41—57, Wayne S. Vucinich napisao je pregled poslijeratne jugoslavenske historiografije (*Postwar Yugoslav historiography*) i pokazao opet da pažljivo prati naš historiografski rad. Kad se uzme u obzir, da ni mi sami još nemamo takvog pregleda, da naše publikacije ne stižu sve u inostranstvo, napor Vucinicha zaslužuje posebnu pažnju. Ponuke omaške (svrstavanje na pr. Skokovih Leksikoloških studija među bibli-

ografske radove) dadu se protumačiti time, što autoru ipak nisu sve publikacije bile u rukama. Osnovni stav autora, o kojem je već bilo govora u prošlom, a i u ovoj knjizi Historijskog zbornika: priznati napore i dostignuća jugoslavenskih historičara, ali otkloniti metodu, — i ovdje je jasno izražen, ali i jednako kontradiktoran. Rezultati su naime naših historičara postignuti baš tom metodom, ukoliko je ona, naravno, primijenjena stvaralački i duboko, a ne »jednolinijski u duhu XIX. stoljeća.« U pregledu se najprije navode teoretski članci od značenja za historiju, rasprave o problemu periodizacije, kritike politike i historiografije SSSR-a, zatim bibliografije i zbirke materijala, naučne ustanove i pojedina djela, napose ona djela i materijali, koji se odnose na historiju KPJ i NOB. Slijedi pregled pojedinih radova po temama (tursko doba, pravna historija, četrdeset-ošma, odnosi Rusije i Južnih Slavena, historija kulture, prijevod s ruskog). Na kraju je popis časopisa s kratkim podacima. Pregled, kao što rekosmo, savjestan, u mnogom koristan i za naše historičare.

J. G.

Kalendar »Prosojete« za 1950. g., povodom 600-godišnjice objavljivanja Dušanova zakonika, donosi članak R. Grujića *Prvi srpski državni zakonik*. Pisac ističe značaj Dušanova zbornika, koji »važi kao jedan među najboljim zbornicima državnih zakona onoga vremena« i prvi je sudbeni zbornik u srpskoj srednjevjekovnoj državi, nakon bizantskih zakonika, poluerkvenih zbornika i pojedinačnih vladarskih propisa, koji su tada važili. Prikazujući pojedine propise toga spomenika feudalnog uređenja srpske države, Grujić naročito ističe i smatra za najkarakterističnije one, koji jamče punu zakonitost u državi (čemu se ima pokoravati i car) i mir i napredak »malim i velikim«.

U članku *Odnosi Rusije i Crne Gore 1802.—1812.* M. Vujačić, na osnovi podataka iz časopisa »Cetinjska arhiva«, prikazuje diplomatsku borbu, koju su Rusija i Austrija vodile u Crnoj Gori u doba vladike Petra I. Crna Gora i Boka imaju tada značajnu ulogu u planovima velikih sila. Kao što se vidi iz izvještaja austrijskog guvernera Boke Brodija, utvrđivanje u Crnoj Gori značilo je i za Rusiju i Austriju polaznu tačku za dalje

širenje utjecaja u Bosni i Srbiji. Međutim, u odnosu na Francusku, interesi Rusije i Austrije su se u to vrijeme poklapali, te ne dolazi do sukoba među njima. U članku su prikazane intrige, koje je vodila Rusija u nastojanju da ukloni vladiku Petra I., koga je optuživala da je francuski agent.

Neke pojedinosti, koje osvjetljavaju vrijeme austrijske uprave u Bosni i Hercegovini, daju V. Bogičević u članku *Proganjanje štampe u Bosni i Hercegovini pod Austro-Ugarskom (1878—1918)* i R. Besarović: P. Kočić u bosansko-hercegovačkom saboru. Bogičević ističe važnost, koju je austrijska vlada pridavala štampi u provođenju svoje politike stvaranja »bošnjaštva«. Stroga je cenzura sprečavala ulazak u zemlju svega što je ma po čemu bilo u suprotnosti s namjerama vlade, a pogotovu što je djelovalo u pravcu jačanja nacionalne ideje i suradnje između Hrvata, Srba i muslimana. Bogičević navodi nekoliko primjera mijenjanja naziva novina, kako bi se izbjegla cenzura. Naročito stroga bila je cenzura prema socijalističkoj štampi. — Besarović opisuje djelatnost Kočića u bosansko-hercegovačkom saboru, u koji je Kočić bio izabran 1910. Kočić, zastupnik seljačkog pokreta, zalagao se za rješavanje agrarnog pitanja putem obligatornog otkupa, a istupao je i govorima o teškom položaju radnika i radničkim štrajkovima, kritikovao austrijski administrativni aparat, učestvovao u diskusijama o regrutiranju i branio čistoću jezika. Pisac članka zaključuje, da je »u takvom saboru politička grupa P. Kočića jedina dosljedno izražavala težnje antiimperijalističkih snaga«.

H. Krizman daje prikaz zagrebačkog veleizdajničkog procesa 1909.

Među priložima iz povijesti umjetnosti B. Sućević prikazujući *Umjetnost 18. v. kod Srba u sjevernoj Hrvatskoj*, zaključuje da je živa umjetnička djelatnost u to doba uvjetovana mirnijim životom poslije protjerivanja Turaka, ekonomskim jačanjem crkve i strahom od unije, zbog koje je dolazilo do nepovjerenja prema slikama i knjigama sa zapada. Karakteristiku jedne slikarske škole tog vremena i zanimljive podatke o životu njenog glavnog predstavnika daje I. Bach u članku *Gomirska slikarska škola u drugoj polovini 18. v. A. Lazarević govori o djelatnosti srp-*

skog slikara Jovana Četirevića Grabovana, koji je živio u XVIII. vijeku.

Kao i u prethodnim godištim, ovaj Kalendar »Prosvjete« donosi mnogo značajnih podataka i za povijest Narodno-oslobodilačkog rata u prvoj godini ustanka u Slavoniji, Baniji, Kordunu i Lici.

Kalendar »Prosvjete« za 1951. g., između ostalog, donosi prilog B. Sućevića iz povijesti Vojne krajine »Bruvanjsko-lovinačka buna i buna Todora Kijuka« Objbe bune izbile su 1751., Kijukova na Baniji, a bruvanjsko-lovinačka, nešto kasnije, u Lici, kao otpor pokušajima bečkog dvora da u Krajinu provede reforme, koje su se kosile s krajiškim privilegijama, i protiv raznih zloupotreba carskih oficira. Autor je dao i pregled ostalih krajiških buna u Lici i Baniji potkraj XVII. i u prvoj polovini XVIII. st., a kao osnovni uzrok za neprestano vrijeenje na Krajinu smatra nastojanje dvora da krajiške pokmeti.

U članku V. Bogičevića »Zakup poreza pod turskom upravom bio je jedan od jakih uzroka ustanka 1875—1878 godine« prikazan je nečovječni način, na koji su zakupci utjerivali porez od raje u Bosni, što je izazvalo nezadovoljstvo i pridonijelo izbijanju ustanka.

E. Grujić daje u prilogu »Srbi u Baranji« historijat naseljavanje Srba u toj pokrajini.

Značajan broj priloga obrađuje teme iz povijesti NOB-e.

M. Kuprešanin opisuje borbe »Troće ličke proleterske brigade kroz IV. ofanzivu«. Najvažnije njene akcije bile su borbe u pločanskom klanu radi sprečavanja neprijateljskog prodora na slobodni teritorij i uništenje kolone talijanske divizije »Sasari« na »Zulečeviću kod G. Lanca.

Prilog J. Radmilovića »Otok Brač — jedan primjer jedinstva naroda u oslobodilačkom ratu« obavještava o borbi stanovnika ovog otoka, gdje su zahvaljujući čvrstini partijske organizacije i njenoj povezanosti s narodom uspjehno provedene sve direktive višeg rukovodstva.

Slikovit opis S. Todorovića »Likvidiranje žandarmerijske stanice u Žirovcu« donosi i zanimljive pojedinosti o stavu jednog dijela žandarmerije prema NOP-u 1941., te o pojavi »divljih« ustaša, pomoću kojih su ustaše, na lukav način, mislili da razjedine narod.

Prilozi I. Šibla (Put XXVIII. slavonske divizije u sjevero-zapadnu Hrvatsku) i Đ. Kladarina (Četvrta neprijateljska ofanziva) već su otprije poznati. Oba su fragmenti većih priloga: prvi iz »Socijalističkog fronta« II, 1949., br. 5, a drugi iz »Narodne armije« 19. i 22. II. 1949. br. 350—359, odnosno »Crvena Zvezda« 1949. februar—mart.

Iz područja povijesti umjetnosti ovo godište kalendara donosi rad I. Bacha »Srpski i hrvatski zlatari u 17. i 18. vijeku u Mađarskoj«, u kojem se objavljuju neki dosad nepoznati podaci o našim zlatarima, članovima zlatarskog ceha u Budimu. Dokumenti o ovom cehu, osnovanom 1696., sačuvani su se u Gradskom povjesnom muzeju u Budimpešti.

V. B-ć

Kruno Prijatelj, Spomenici Splita i okolice, Split 1951, str. 115.

Već odavno se osjećala potreba jedne publikacije, u kojoj bi na lak i širokim slojevima pristupačan način bili prikazani najvažniji kulturni i umjetnički spomenici grada Splita i njegove okolice. Ta je potreba ovim naučno-popularnim vodičem potpuno zadovoljena. Pored to-

ga, što ovaj vodič daje potrebna obavještenja svakom, tko se zanima za prošlost i spomenike Splita, njegova je velika vrijednost u tome, što su u njemu sintetički prikazani svi najvažniji rezultati, postignuti na polju arheologije i povijesti umjetnosti, koji se odnose na spomenike ovog područja. To se naročito odnosi na rezultate, koje je nauka postigla u toku posljednja dva decenija, pri čemu naročito treba spomenuti rad Karamana, Fiškovića i Prijatelja te Abramića i Dygvea.

Vodič je podijeljen u poglavlja: I. Kroz prošlost Splita, II. Stari grad, III. Predjeli grada, IV. Split kao kulturni centar, V. Solin, VI. Kaštela i Trogir, VII. Ostale znamenitosti bliže okolice.

Na kraju je pisac u bibliografskoj bilješci navođe dosadašnje glavne vodiče Splita i Trogira te osnovna djela za proučavanje Dioklecijanove palače kao i glavne publikacije u vezi s istraživanjem solinskih iskopina. Pored toga, iznesena su tu i imena svih onih, koji su obrađivali historiju Splita, kao i onih, koji su pisali o spomenicima Splita, Solina, Trogira i Klisa.

Vodič je ukrašen crtežima Em. Vidovića i vinjetama Bunka.

J. P.

Sociologie du communisme Jules Monnerot-a (Paris 1949, str. 508) jedan je dokument o načinu borbe, koja se na Zapadu vodi protiv progresivnih ideja. Prema naslovu očekivalo bi se, da to djelo prikazuje sociologiju komunizma, t. j. marksističku sociologiju kao i njezine radove.

Nasuprot tome, navedeno djelo predstavlja »sociologiju« Sovjetskog Saveza — i to sociologiju u smislu, koji joj daje buržoaska nauka kao prikazu društvenog i ideološkog stanja u nekoj određenoj zemlji. Iz samoga naslova proizlazi osnovna tendencija, da se komunizam identificira sa Sovjetskim Savezom, iako je rad izašao god. 1949. t. j. kad je već na Zapadu mnogima bilo jasno, da komunizam u F. N. R. Jugoslaviji nije isto što i navodni »komunizam« u Sovjetskom Savezu. Baš u takvom uopćavanju, koje se ne obazire na konkretne pojave u zbi-

vanju, pokazuje se piščeva težnja, da svojim napadima na društveno uređenje Sovjetskog Saveza koji put tačno istakne neke od njegovih negativnih pojava i da na taj način vodi borbu sa svima a bez razlike naprednim strujama na Zapadu. Te napredne struje obuhvata se u općem nazivu »komunizam«, koji se — prema tome — ne bi u ničemu razlikovao od onoga, kakav se propovijeda u Sovjetskom Savezu. Ta osnovna težnja je naročito istaknuta, kad pisac izjednačuje sisteme hitlerovske Njemačke i Sovjetskog Saveza, da prikaže kako je Njemačka bila neprijatelj u prošlosti, a Sovjetski Savez da je takav neprijatelj u sadašnjosti, zajedno sa svim težnjama naprednog čovječanstva.

Knjiga ima tri dijela: I. Islam XX. vijeka, II. Dijalektika, III. Svjetovne religije i Imperium mundi.

U prvom poglavlju »Islam XX. vijeka« pisac nastoji, da pomoću površnih i na-

tegnutih analogija dokaže formalnu istovjetnost marksizma i islama. U »Propasti oligarhije i nemoći mnoštva« opisuje se slabost vladajućih slojeva u kapitalističkom društvu i nemoć masa u Evropi, koja uvjetuje, da im se na čelo stavljaju razne grupe, među njima i komunisti. U vezi s time opisuje Lenjinov životni razvoj. Treće poglavlje »Tehničko prorokovanje« daje prikaz piščeva mišljenja o ulozi Marksa u historijskom zbivanju Evrope. Organizacija ruske Socijal-demokratske partije od njezinih početaka i Lenjinova uloga u tom radu predmet su poglavlja »Struktura Armije«, dok se u idućim poglavljima »Uzdizanje apsolutizma i koncentracija vlasti« i »Boliševiziranje« daje piščevo mišljenje o procesu organiziranja SKP(♁) i ruskog društva poslije Oktobarske revolucije. U zadnjim poglavljima prvoga dijela »Treća Armija« i »Ljudi na pragu« ističe se podvrgavanje komunističkih partija drugih zemalja pod vlast Moskve.

U drugom dijelu, poslije kraćeg uvoda, prva tri poglavlja »Marks, Heraklit i Hegel«, »Borba i nastajanja: Dijalektika« i »Revolucija i kontrarevolucija. Dijalektika evropske političke misli. Što Marks duguje kontra-revoluciji« pisac sa svog stajališta tumači razvitak dijalektike te prikazuje Marksovu ulogu tako, kao da bi on nastavio Hegela i iskrivio njegovo učenje kao jednoga od nosilaca evropske misli. Iduća poglavlja »Dijalektika protiv sistema«, »Dijalektički i naučni metod. Psihologija dijalektike«, »Dijalektika i neraspoloženje«, »Psihologija dijalektičkog materijalizma« i »Sud XX. vijeka o XIX.« nastoje obeskrijeviti dijalektiku na taj način, da se traži neka navodna protivurječnost između nje i marksizma.

Treći dio obuhvata piščeva razglabanja o situaciji poslije II. svjetskog rata na temelju njegovih dotadašnjih izvoda. Poglavljima »Prestiz sistema i ortodoksnosti« i »Psihologija svjetovnih religija« zadaća je prikazati, da je komunizam dogma i mistika kao i svaka druga religija. U »Političkoj pojavi tiranije«, »Apsolutizmu XX. vijeka« i »Totalitarnom dinamizmu« pokazuje se istovjetnost društvenih sistema hitlerovske Njemačke i Sovjetskog Saveza te se na tom temelju tumače njegove imperijalističke težnje. Završna sinteza daje se u zadnjim poglavljima »Premještanje religioznosti« i »Što je to jedna revolucija?«

Udara u oči činjenica, da pisac ne opisuje pojave u Sovjetskom Savezu na temelju neposrednog kontakta s njima, već služeći se podacima iz druge ruke. Očita je preduzeta teza, da sve napredne pokrete treba osuditi zato, što u Sovjetskom Savezu ima imperijalističkih težnja. Da se ostvari takvo uopćavanje, služe tvrdnje, da nitko od Marksovih nasljednika nije imao njegov genij, da između Lenjina i Staljina nema nikakve razlike, da se ne vodi računa o tome, da je Marks postavio na noge Hegelovu idealističku dijalektiku, da je komunizam jedan religiozni smjer, vjera, »Islam XX. vijeka«, nešto, što je masama nametnuto odozgo i što nije proizvod njihove borbe s kapitalističkom eksploatacijom. Pisac ima više ili manje tačnih zapažanja s obzirom na unutarnji položaj u Sovjetskom Savezu, jer se služio materijalom iz pera očevidaca. Tako tvrdi, da je Sovjetski Savez danas istodobno tiranija oligarhije, kao unutarnji sistem nametnut većini naroda od strane jedne manjine, koji se održava jačanjem prinudnih mjera, i despotizam pojedina, koji njime rukovodi (str. 363). Ispravno je također njegovo mišljenje, da se »sloj rukovodilaca« — »couche dirigeante« ili birokratska kasta u Sovjetskom Savezu formira dvadesetih godina ovoga vijeka (62), da taj sloj želi ostvariti »budući spas« ljudi na taj način, da u sadašnjosti postigne realizaciju svojih egoističnih težnja (304) i da vladajući sloj u Sovjetskom Savezu provodi imperijalističku ekspanziju (411).

Čim pisac napušta temelj konkretnih činjenica i prelazi u teoriju, sve se više gomilaju pogrešna shvatanja i tvrdnje. Istakli smo već, da on smatra marksizam religioznom smjerom, obrazlažući to time, da je svaka »kolektivno proživljena filozofija« — religija (265). On ide tako daleko, da marksizam izjednačuje s dualističkim manihejstvom zato, što teorija klasne borbe polazi od osnovne činjenice prožimanja *doiju* klasa eksploatatora i eksploatiranih u kapitalističkom društvu. Namješteno tvrdi, da dijalektika, primijenjena na marksizam kao historijsku pojavu, vodi do konstatacije, da je to samo jedna prolazna pojava u životu društva. Iz toga pisac zaključuje, da marksizam ne vrijedi kao rukovodstvo za akciju. Takav zaključak najbolje pokazuje, da pisac nije razumio ili nije htio razumijeti dijalektiku. Marksizam

kao teorija nije vječan u *cnofu obliku*, koji su mu dali najprije Marks i Engels, a onda Lenjin, jer će ga buduća pokolenja razvijati i dizati na sve viši stepen savršenstva.

Pisac podupire svoje izlaganje velikim brojem historijskih činjenica. Čitav taj materijal upotrebljava se van njegove historijske povezanosti s onim uvjetima, kojima pojedine činjenice zahvaljuju svoj postanak ili koji ih prate. Stoga se dokazni postupak svodi na više nego slobodno baratanje historijskim i sociološkim podacima, kojima se pisac služi tamo gdje mu to bolje koristi i na način, kako bi jače neposredno djelovao na osjećaje čitaoca ili na njegovo slabo poznavanje historije.

Nenaučni subjektivni idealizam osnovni je filozofski nazor pisca te proviruje skoro na svakoj strani njegove knjige. To djelo je jedno od sredstava, kojim reacionarna buržoazija vodi borbu protiv progressa i protiv onih, koji se bore za nj.

Oleg Mandić

U izdanju Columbia University Press, New York, izašlo je 1950 opsežno djelo Roberta A. Kanna o nacionalnom problemu u Austro-Ugarskoj pod naslovom: *The multinational empire: Nationalism and national reform in the Habsburg monarchy 1848-1918*. Djelo se sastoji od dvije knjige (str. 444 + 380) od kojih prva (Carstvo i narodnosti) obrađuje odnose između Monarhije i svake pojedine narodnosti poslije revolucije 1848., a druga (Reforme carstva) prikazuje nastojanje, da se Monarhija preustroji na osnovi jednog iznadnacionalnog »neo-apsolutizma«.

šk.

Pod naslovom »Prva Internacionala«, naklada Rada u Beogradu izdala je 1950. izbor iz dokumentarne građe, koja čitaoca upoznaje s postankom, razvojem i radom Prve Internacionalne. Osim materijala, koji se sastoje od Osnivačkog manifesta, Općeg statuta, nekoliko izvještaja Generalnog savjeta i Marxovih govora, izbor je obuhvatio i neka Marxova i Engelsova pisma. Kao uvod preštampan je iz Istorije novog veka u red. J. V. Tarléa opširan odjeljak o Internacionali. Čitavo je izdanje zamišljeno kao »mate-

rijal za proučavanje«, koju svrhu ono i zadovoljava.

Daljnju dopunu ovoj građi predstavljaju neki članci Svetozara Markovića, koji su ušli među njegove »Odbrane listove« (izd. Novo pokoljenje, Zagreb 1949 — izašlo tek 1950 — str. 235). To su: Društvena i politička borba u Evropi (izašlo u »Pančevcu« 1870); Pogibija Pariske Komune; Pariska komuna i Internacionala; i Beli teror.

šk.

Značajan prilog proučavanju hrvatsko-mađarskih odnosa u doba revolucije 1848/9 je spomenica, koju je Dionys Pázmány, predsjednik Donje kuće zajedno s Kolomanom Ghyezyjem predao 29. I. 1849 knezu Windischgrätzu u P. št. Bilo je to u vrijeme teških udaraca, koje je carska vojska zadala mađarskoj revoluciji. Tekst spomenice, sastavljen je njemačkim jezikom, objelodanio je F. Valjavec pod naslovom: *Ugarska i pitanje austrijske zajedničke države u početku godine 1849* (Historische Zeitschrift 163, 1942, str. 81-93).

Kao poslove, zajedničke Austriji i Ugarskoj, Pázmány predlaže rat, financije i trgovinu (vanjske poslove zacijselo je u žurbi izostavio, kako misli Valjavec), dakle one iste poslove, koje je kao zajedničke čitavoj Monarhiji zahtijevao i hrvatski Subor 1848., a prema njegovoj instrukciji i ban Jelačić u pregovorima s min. Bätthyánvijem potkraj srpnja 1848. Za te poslove Pázmány zamišlja osm zajedničkih ministarstava, i zajednički središnji odbor, sastavljen od predstavnika obiju parlamenata.

Riješenje nacionalnog pitanja Pázmány vidi u pravu samoodređenja, prema kojem se Hrvatska, Vojvodina (doslovno: »Srpska vojvodina koja bi se stvorila od Slavonije«!) i Erdelj mogu odlučiti za Ugarsku ili Austriju, i u jezičnoj autonomiji za sve narodnosti u užoj Ugarskoj, prema okružjima, u kojima stanuju.

J. S.

Revue Historique, 75e année — T. CCL, april—juni 1949, str. 272-289, donosi članak E. Teyssiera, gen. sekretara Société d'histoire de la Révolution de 1848 pod naslovom: *Les Révolutions de 1848*.

Pisac daje pregled historijskog rada u Francuskoj, koji je potakla 100-godišnji-

ca revolucije 1848, ali ga ne obuhvaća u cjelini, već samo ističe i ocjenjuje njegove glavne rezultate. Sve publikacije nisu do redakcije časopisa ni došle naročito monografije regionalnog i lokalnog karaktera, koje mora da su vrlo brojne. Osim toga neke, među njima i važne publikacije priprema kojih zahtijeva velik posao, nisu još bile izašle.

Pisac ističe, da je mnoge radove izostavio, jer ta »četdesetosmaška« produkcija u svojoj cjelini nije bila rezultat ozbiljnog historijskog rada. Ona je djelomično komemorativnog karaktera, namijenjena širokoj publici, puna vulgarijacija, pa čak i rađena iz komercijalnih pobuda. U nekim je slučajevima politički žar izoštrio istraživalački rad historičara, doveo ga do novih pogleda i interesantnih, iako jednostranih zaključaka, ali najčešće je on samo zamaglio stvari, pa se pisac ni na takve radove ne osvrće. Izostavljeni su mnogi radovi izneseni pred raznim kongresima i naučnim društvima, koji nisu bili pristupačni redakciji, jer nisu štampani.

Pisac ističe, da je mnoge radove izostavio ih po tematici:

I. Bibliografija i izvori

Već se ranije pomišljalo da se povodom stogodišnjice revolucije izradi kompletna i sistematska bibliografija radova o revoluciji, ali taj projekat nije proveden u djelo. U oblasti bibliografije učinjeno je vrlo malo.

Les informations culturelles (izd. Relations culturelles) posvetile su poseban broj 1848. godini. U njemu su brojni bibliografski podaci logički i pregledno svrstani ali najnoviji radovi nisu još mogli biti uključeni.

P. Géraudel daje u Les sources manuscrites parisiennes de l'histoire de la Deuxième République (Recueil de Actes du Congrès historique du Centenaire de la Révolution de 1848), kratak i proizvoljno sažet materijal, koji ipak može korisno poslužiti istraživaču.

Različiti zbornici tekstova iz pera suvremenika više su namijenjeni širokoj publici i treba da daju neku vrstu antologije. Pisac smatra, da je najuspjeliji rad te vrste »1848. La Révolution racontée par ceux qui l'ont vue« (str. 606) od J. Suffel-a, ali da izabrani tekstovi, klasificirani po mjesecima, nisu jednake vrijednosti, da njihovo porijeklo nije

uvijek dovoljno precizno pribilježeno, a tumačenja da su suviše površna.

II. Opća djela

Povodom 100-godišnjice revolucije ponovo su štampani neki stariji radovi, koji ne donose ništa nova, ali su ipak korisni, tako rad F. Ponteuil-a: »1848« (1937), A. Dansette-a: Deuxième République et Second Empire (1942) J. Cassou-a »1848« (1939; prev., Beograd 19.0). Na osnovi svoje knjige Cassou je napravio brošuru: Le Quarante-huitard.

Ponovno izdanje svoje vjst. je Lamar-tine-ova Histoire de la Révolution de 1848 i 1849., koja je praktički bila nestala. To nije historija, već iskaz svjedoka i uz to zanimljiva obrana. Novo izdanje ima dobar predgovor i vrijedne bilješke J. Gesztesi-a.

Izašli su i zbornici: »1848. Le livre du Centenaire«, »1848. Révolution créatrice«, »1848 dans le monde: Le printemps des peuples« i »L'esprit de 1848«. Referat govori o pojedinim priložima u odjeljcima, koja posvećuje različitim problemima revolucije.

Od radova, koji prikazuju tok događaja 1848., pisac ističe kratko, jasno, dobro sređeno djelo (koje se zasnavlja poslije jurskih događaja) Gaston-Martin-a: La Révolution de 1848. G. Burgin u »1848. Naissance et mort d'une République« nastoji da iz kratke historije Druge republike izvuče pouke za građane današnje Četvrtre republike. Osvježan rad H. Guillemin-a La tragédie de Quarante-Huit (Genève 1948, str. 412) referent ne smatra dovoljno znanstvenim. Prema djelo J. Dautry-a Histoire de la Révolution de 1848 en France (str. 374) ima, prema njemu, didaktičku tendenciju, s težištem u prikazu ekonomske i socijalnog razvoja referent ga ocjenjuje u cjelini kao dobar i, bez obzira na politički stav autora — koji je komunist —, objektivnan rad.

Ne uzimajući u obzir kvalitet svih tih navedenih radova, ni jedan od njih ne daje novu sliku revolucije 1848 kao što je to u svoje vrijeme dao G. Renard u knjizi La République de 1848. Stoga pisac članka zaključuje: »Ne radi se više o političkom aspektu činjenica: njihove generalne linije i veze sada su dobro poznate i još se samo u detalju može zahtijevati njihovo preciziranje. Radi se prije svega o ekonomskom i socijalnom aspektu stvari, o pokretu ideja, koji iz

njega rezultira, i o poticaju, koje ideje sa svoje strane od njega dobivaju. Nametala bi se nova sinteza, pa ipak, ona se ne čini mogućom na sadašnjem stupnju našeg znanja. Ona pretpostavlja u osnovi strpljiv napor dokumentacije, čiji se obrisi jedva ocrtavaju. Zbog toga studije detalja, o kojima ćemo sada govoriti, pružaju uglavnom više historijskog soka (ako su dobro radene), nego li opći radovi.«

III. Korjenje revolucije

Pisac ističe, da o ekonomskim korjenima revolucije, čiji značaj nitko ne negira (on smatra, da se može jedino diskutirati o mjeri tog značaja), ima malo radova, i to samo lokalnog značaja.

U prilogu: »1848, 1850, 1789; comment naissent les Révolutions« (Recueil des Actes du Congrès historique du Centenaire de 1848), E. Labrousse je dobro postavio probleme, ali samo na komparativnom planu i za ograničeni period. Iako je istakao značenje krize 1847., još ne postoji historija te krize u njenoj cjelini.

O ideološkim korjenima revolucije postoji naprotiv vrlo obilna literatura.

R. Garaudy u: Les sources française des du socialisme scientifique (str. 286) daje malo novih podataka o ličnostima kao što su Saint-Simon, Fourier, Leroux, Considérant, Louis Blanc i dr., ali posvećuje osobitu pažnju komunizmu prije 1848.: dosada slabo obrađene ličnosti kao Laponneraye, Lahautière, Pillot i Dézamy dobivaju jasan lik. P. Angrand daje rad pod naslovom: Notes critiques sur la formation des idées communistes en France (La Pensée, br. 19 i 20, 1948.).

Kako se 100-godišnjica revolucije podudara sa 100-godišnjicom Komunističkog manifesta (tako Manifest nije imao ništa zajedničkog s izbijanjem revolucije), to je i ta 100-godišnjica pobudila neke radove. J. Fréville. Les Briseurs de Chaines Cent ans après le »Manifeste« (str. 320). daje doduše političko djelo, ali s vrijednim podacima o Marxovu boravku u Parizu i njegovim odnosima s tamošnjim republikanskim i socijalističkim krugovima Pariza.

La Revue socialiste (spec. br. 17—18, 1948) i Cahiers du communisme (febr. 1948) posvetili su Manifestu više članaka.

Dobra dopuna knjizi H. Mougina. Pierre Leroux«, je rad Kanadanina D.

O. Evans-a (pisan franc.): Le socialisme romantique. Pierre Leroux et ses contemporains (str. 260), s obilnom bibliografijom.

IV. Problematika revolucije

a) Epizode

Iz toka događaja 1848. dvije epizode privlače pažnju po svom dramatičnom karakteru i težini svojih posljedica: februarski dani i junjski ustanak. Pisac navodi između ostalog slijedeće radove o tim događajima: G. Duveau: Le livre du Centenaire« (bogato dokumentiran), i J. Bruhat: Les journées de Février 1848. Bruhat nadovezuje na danas već klasični opis Crémieux-a, bavi se pitanjima socijalnog ustrojstva i posvećuje pažnju akciji tajnih društava.

Pisac žali, što C. Schmidt nije imao mogućnosti da ponovo izda svoje djelo o junjskim danima. Dao je samo sažetu verziju u: Des ateliers nationaux aux barricades de Juin, ali se pri tom koristio nekim novim podacima (n. pr. korespondencijom Mérimée-a). Pisac konstatira, da još uvijek ne postoji cjelovit prikaz junjskih dana. Postoje samo prilozima različite vrijednosti o pojedinim detaljima. O represalijama nakon Junjske revolucije raspravlja M. Emmerit u prilogima: Les déportés de Juin 1848 (»1848 et les Révolutions du XIXe siècle«, br. 181) i Les mémoires de Terzon, déporté de 1848 (Alger).

b) Politički i ustavni problemi

Važan prilog ovim pitanjima daje P. Bastid u djelu: Doctrines et institutions de la IIe République (1945, 2 sv.), kojim se historičar treba poslužiti, da bi, po autorovim riječima, upoznao »ustavne forme«, što »služe kao ogrtač za odnose koje među sobom održavaju ekonomske snage određene epohe«. Bastid se 1948. vratio istoj temi, ali sada više ograničenoj, u formi dviju studija: L'avènement du suffrage universel i L'expérience constitutionnelle de 1848 (»L'esprit de 1848«). O pitanju općeg prava glasa daje ozbiljnu studiju također M. Prelot: L'avènement du suffrage universel (»1848. Révolution créatrice«).

c) Ekonomski i socijalni problemi

G. Duveau pokušava obraniti utopijski socijalizam u članku Les idéologies de 48 (»1848. Le livre du Centenaire«) i nadopunjava ga prilogom L'ouvrier de

Quarante-Huit (Revue socialiste, spec. br. 17—18, 1948). *F. Henry* daje studiju *Le droit au travail* (»1848. Révolution créatrice«), *E. Dolléans* tri članka u »1848. Le livre du Centenaire«: *Droit au travail, Organisations ouvrières et rassemblements populaires, Féminisme et Syndicalisme*.

Pisac konstatira da je najbolja knjiga o Luxemburškoj komisiji još uvijek rad *K. Bloch-a, Geschichte der Kommission des Luxemburg* (1925), a najbolja rasprava o Nacionalnim radionicama djelo Amerikanca *Mackay-a, The national Workshop* (1935). Na tom području mora francuska historiografija još mnogo toga nadoknaditi.

Što se tiče sela, stvari ne stoje bolje. Francuski je seljak iz 1848. još u mnogome nepoznat. Pisac smatra, da studija *P. Labracherie-a: Le paysan de 1848* (»L'esprit de 1848«) ne vodi računa o regionalnim razlikama i da je suviše pisana s političkog gledišta. O istoj temi piše i *A. Soboul* dvije studije pod naslovom: *La question paysanne en 1848* (*La Pensée*, 1948. br. 18—20, i »1848 et les Révolutions du XIXe siècle, br. 180 i 181).

Financijskim pitanjem (porez od 45 centimes-a, koji je bio tako nepopularan kod seljaka i u mnogome pridonio njihovu skretanju u reakciju) bave se samo dvije vrijedne rasprave: *R. Schnerb, Les hommes de 1848 et l'impôt* (»1848 et les Révolutions du XIXe siècle, br. 176, 1947) i *J. Bouchary: Économie et finances* (»1848. Le livre de Centenaire«).

Pod d) do g) referent izvještava o priložima, koji obrađuju religiozna pitanja, probleme nastave, ulogu žena u revoluciji i problematiku 1848. odnosno akciju pojedinih ličnosti u različitim krajevima.

h) *Biografske studije* pisac navodi abecednim redom. Imedu ostalog spominje: *J. Mouquet* i *W. T. Bandy: Baudelaire en 1848* (1946). Rad daje ozbiljan uvid u političke ideje pjesnikove i njegovu žurnalističku aktivnost. *J. Vidalenc* piše o *Louis Blanc-u*; autor smatra da je štošta još uvijek ostalo tamno, naročito uloga *Blanc-ova* u događajima 15. maja. O *A. Blanqui-u* pišu *S. Mol'nier: Blanqui, i M. Dommanget: Un drame politique en 1848* (st. 245). O *Buchezu* daje interesantan portret *A. Cuveillier* (*P. J. B. Buchez et les origines du socialisme chrétien*). *P. Angrand* piše: *Etienne Cabet et la République de 1848*. *F. Armond* posvećuje glavnu pažnju *V. Consid-*

rant-u pod naslovom: *Les Fourieristes et les luttes révolutionnaires de 1848 à 1871*. *H. Guillemin*, najbolji poznavalac *Lamartine-a*, koji je 1946. objelodanio djelo: *Lamartine et la question sociale*, daje sada studiju: *Lamartine en 1848*. *L. de Villefosse* piše: *Lamennais ou l'occasion manquée* (1946), a povodom 100-godišnjice publicira članak: *Lamennais et le christianisme social* (*L'Europe*, febr. 1948). *R. Schnerb* daje studiju o *Ledru-Rollinu*. O *Marx-u* piše *A. Cornu: Karl Marx et la Révolution de 1848*. *E. Dolléans* daje svoju opsežnu biografiju *Proudhona* (str. 528; glava IV, V i poč. gl. VI. obrađuju problematiku 1848.) O *Proudhonu* pišu nadalje *Dolléans et Puech: Proudhon et la Révolution de 1848* i *Daniel Halévy: Proudhon a l'Assemblée Constituante* (»L'esprit de 1848«). *G. Duveau* daje studiju o *Raspailu*, *J. Bonnerot* o *Sainte-Beuve-u* (*Sainte-Beuve en 1848 ou les éphémérides d'une calomnie, Mercure de France*, febr. 1948), a *J. Larnac* o *Georges Sand révolutionnaire* (str. 256.) vrlo dobar rad, koji zasjenjuje sve ostale radove o *Sand-ovoj*.

Pošto se u odjeljku VI. osvrnuo na odjek revolucije u francuskim prekomorskim posjedima, referent izvještava o priložima, koji se odnose na

VII. Internacionalni odjeci

Opći su radovi o tom pitanju u francuskoj nauci vrlo rijetki i ne daju novih podataka. Pisac nabraja radove *G. Bourgin-a: 1848 en Europe* (»1848. Le livre du Centenaire«), *P. Dournes-a: 1848 et l'idée internationale* (»1848. Révolution créatrice«), *G. Duveau-a: »Les relations internationales dans la pensée ouvrière (1840—1865)«* (*Actes du Congrès historique du Centenaire de 1848*) *E. Tersen-a: Le gouvernement provisoire et l'Europe (o vanjskoj politici Druge republike, naročito Lamartine-a)*. Poučan je prilog *P. Renouvin-a: L'idée d'États-Unis d'Europe pendant la crise de 1848* (*Actes du Congrès historique du Centenaire de 1848*). Pisac napominje, da je u pripremi izdanje *Actes diplomatiques du gouvernement provisoire* pod redakcijom *Ch. H. Pouthas-a*, koja će grada vjerovatno dati nove poglede o tom pitanju. Nekoliko radova prikazuju odnose Druge republike s pojedinim zemljama.

Neki su radovi posvećeni revolucionarnim događajima 1848 u drugim zemljama, kao radovi *P. Vaucher-a: 1848 en*

Angleterre (Actes du Congrès historique du Centenaire de 1848), G. Bourgin-a: L'oeuvre social de la République romaine de 1849 (ibid.). U kolektivnom radu »Printemps des peuples« L. Tissot opisuje Les événements de 1848 dans les pays du Nord.

Najviše pažnje privukli su revolucionarni događaji u Njemačkoj, na koje se odnose prilozi E. Tonnelat-a: La Révolution en Allemagne et l'opinion publique (Revue socialiste, spec. br. 17—18, 1948), E. Vermeil-a: Pourquoi la tentative de 1848 a-telle échoué en Allemagne? (ibid.). J. Sigman nadopunio je svoj rad iz 1947: La Révolution de 1848 en Bade (Fribourg-en Brisgau), u kojem nije posvetio pažnju ni ekonomskim ni socijalnim problemima, novim radom: Les radicaux badois et l'idée nationale allemande (Actes du Congrès historique du Centenaire de 1848). Vrlo je instruktivan katalog izložbe organizirane u Badenu jula 1948: La Révolution de 1848—1849 dans l'Allemagne du Sud-Ouest (Offenbourg-Mayence).

Zaključujući svoj prikaz, pisac napominje, da se u povodu 100-godišnjice revolucije 1848. sastao međunarodni kongres na Sorbonne-i, s kojim je ponovo započela internacionalna aktivnost historičara, te izražava nadu, da će toj 100-godišnjici slijediti historijski pokret, sličan onome, koji je uslijedio poslije proslave 100-godišnjice revolucije 1789.

L. Đuranović

[ ] ponovo pokrenutom časopisu »Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte« (W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart) L. Juhász ocjenjuje u sv. 38. br. 2, najnovija djela I. Szabó i G. Méreaux o razvoju seljaštva i poljodjelstva u Mađarskoj.

István Szabó, koji je već 1940. objelodanio kratku povijest mađarskog seljaštva, obrađuje u knjizi »Tanulmányok a magyar parasztság történetéhez« (Studije o povijesti mađarskog seljaštva, 1948., str. 422) različita pitanja, koja su — prema Juhászu — »bila već prije poznata u nauci i koja ni Szabó nije u nekim slučajevima mogao do kraja riješiti, osobito ondje, gdje je pisac radio samo na osnovi objelodanjene građe« (19f).

Raspravljajući o vezanosti kmeta za zemlju u XVI.—XVII. st. Szabó utvrđuje,

da je to pitanje ovisilo o razmjeru snaga između magnata, koji su bili za slobodu seljenja, i plemstva, koje se tome protivilo. Konstatira nadalje, da je razvoj velikog posjeda u pravcu prema vlastelinskoj gospodstiji (Gutsherrschaft) zastao u sredini XVI. st. na pola puta, pri čem je seljačko gospodarstvo zadržalo odlučan utjecaj; da je samouprava sela nestala s prestankom »nezavisne službe« seoskog suca; da je u XVI.—XVIII. st. patronatsko pravo ostalo odlučno u pitanju crkvenih odnosa na selu i da se, najzad, razriješene kmetских odnosa, glavna tekovina revolucije 1848., provodilo u život tek u vrijeme Bachova apsolutizma, a dijelom, štaviše, još i poslije nagodbe 1867.

Gy. Mérei, koji je u svoj disertaciji obradio programe političkih stranaka u Mađarskoj 1867—1914 a zatim proučavao razvoj obrta i industrije u 1. polovici XIX. st., istražuje u knjizi »Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon« (1948., str. 216) međusobni odnos između poljoprivrede i »agrarneog društva« u Ugarskoj 1790—1848 odnosno — prema riječima Juhásza — »djelovanje promjena u metodama poljodjelske proizvodnje i u tehničkim postupcima na društvu«.

Mérei ističe, da je poljoprivreda u Mađarskoj prošla u navedeno doba kroz dva razdoblja konjunktura: izvoz žita oko 1800. i izvoz vune od 30-ih godina dalje, zbog čega je većina zemljišnih posjednika nastojala da poveća i obradivu površinu i eksploataciju svojih kmetova. Samo je mali dio magnata i srednjeg plemstva (nobles bene possessionati) pristupio racionalizaciji proizvodnje, pa se različit odnos prema ovom pitanju odrazio i u političkom životu: zemljišni posjednici, koji nisu napuštali dotadašnji način gospodarenja, bili su konzervativci, a napredni su gospodari pripadali reformnoj stranci. Daljnje izvide, koji objašnjavaju političko držanje različitih plemićkih slojeva uoči 1848., Juhász ovako rezimira: »Politički, društveni i ekonomski faktori su pretežnim dijelom bili u suštini konzervativni. Malo plemstvo, naprotiv, siromašno i prezreno od viših staleških drugova, po svom načinu života već jedan sloj građanske egzistencije s društvenom svijesću, koja je još uvijek imala staleško obilježje, priključila se reformi bez rezerve i iskreno« (194).

J. S.

Izloženi je učenija Saint-Simona.

Izdanje Akademije nauka SSSR, Moskva — Lenjingrad 1947. (u seriji »Predšestveniki naučnogo socializma«). Predgovor napisao V. P. Volgin.

Nikako nije slučajno, što je baš ova knjiga izabrana da, u pomenjivoj redakciji V. P. Volgina, prikaže sovjetskom čitaocu jedan značajan stupanj razvika socijalne misli prije Marxa. Ona, s jedne strane sadržava sve karakteristike Saint-Simonova utopizma, a s druge, njeni su pisci (prvenstveno Bazard, Entantin i Rodriguez), izlažući Saint-Simonovo učenje, dali »nešto novo«, te njihova knjiga tako predstavlja cjelovito, čvrsto i sistematizirano učenje Saint-Simona, vrlo često protkano novim izvodima i gotovo novim koncepcijama. Volgin konstatira, da je »genijalni učitelj saint-simonista bio ponajmanje sistematičan mislilac« (str. 3), i pokazuje, kako su njegovi učenici, stvarajući prvenstveno od njegova učenja sistem, oplodili to učenje novim mislima i zaključcima, koji nezavisno od Saint-Simona čine dalji korak prema marksizmu.

U čemu je značaj saintsimonizma?

On je — kao i uopšte svako učenje — nastao u krilu društvenog razvoja. Tu treba tražiti, prvo: početke njegovih korijenova i, drugo: njegovu razliku od učenja sanog Saint-Simona, koja mu razlika i daje njegovu originalnu, historijsku fizionomiju.

Težište svoje historijske koncepcije Saint-Simon je postavio na učenje o zakonomjernom razvitku prošlosti, dok je slika budućnosti, za koju se on bori, ostala maglovita i u mnogočem nejasna. Njegovi se učenici — zbog daljeg razvika kapitalizma — oslanjaju prije svega na učenje o budućnosti, koja zakonski izvire iz prošlosti. Tako ih je to detaljiziranje učenja o budućnosti čovječanstva dovelo do nužnosti, da mnogošta u prošlosti, što je kod Saint-Simona bilo tek nabačeno i nejasno, razjasne i postave u određenu historijsku sredinu.

Time su oni izgradili jedan pogled na historiju društva i metod, kojim pristupaju historijskoj materiji. Za njih historija nije skup »dramatičnih epizoda«, ili arsenal, iz koga svako po svojoj volji može izvlačiti najpovoljnije zaključke. Historija zakonomjerno teče, zakonomjerno pojavljuju se i velike hi-

storijske ličnosti, koje postaju faktor razvoja tek u određenim uslovima.

Saintsimonisti su se na toj točki svog učenja morali sukobiti s pitanjem: što uslovljava zakonomjerni tok historije? Zakonomjerni tok historije — odgovarali su oni — određuje razvoj religioznih učenja. Tako su oni sklonili u »historijski idealizam« (Volgin). Društveni razvoj, mogli bismo reći, nema za njih svoje originalne zakonomjernosti, on je odraz razvoja religioznih učenja, koja svoju zakonomjernost prenose na razvoj historije. Svaka faza razvoja društva ima odgovarajuću fazu razvoja u religiji. Industrija, i uopšte materijalna proizvodnja ljudi, kod njih je od drugostepene važnosti.

Međutim, oni su najmanje uspjeli da svoje učenje o religiji kao pokretaču društva pomire sa zaključcima o zakonomjernom toku historije. Njihov se »determinizam« — kako kaže Volgin — lako da odvojiti od idealističke ljuske.

Zakon kretanja društva sastoji se za njih u borbi između antagonizma i asocijacije. Pod antagonizmom shvaćaju saintsimonisti društveno uređenje, u kojem vlada anarhija, a ljudi su egoistični, ateistični i neprijateljski raspoloženi jedni prema drugima. Pod asocijacijom razumijevaju društveno uređenje, sasvim suprotno ovomu. Prvotna zadaća društva je rat, njegov konačni cilj je mir i rad. Dakle, antagonizam slabi — asocijacija raste i jača.

Zajedno s antagonizmom slabi i eksploatacija ljudskog rada, koja je rezultat antagonizma — rata. Eksploatacija se održava silom, ali fizička sila postepeno slabi, i ona prestaje biti čuvar eksploatacije. Umjesto nje razvija se institucija privilegiranog nasljedstva po rođenju, koje ima istu funkciju i zaslužuje jednaku osudu. Ovaj dio učenja pripada samo učenicima, i on je imao velikog utjecaja na razvoj socijalističke misli. Tako se najprije pokušalo dokazati nužnost socijalizma.

Rast asocijacije odvija se preko zakonomjerne smjene organskih i kritičkih epoha. Svaka organska epoha predstavlja jedan stupanj razvoja asocijacije. Organska epoha odlikuje se harmonijom, ljubavi, radom i vjerom. Ona se razvija sve dotle, dok se u njoj ne pojavljuje novo religiozno učenje, koje razara staru religiju i samim tim i samu organsku epohu. Nastupa kritička epo-

ha nereda, egoizma i ateizma. Sve, što je u prethodnoj epohi izgrađeno, sada je srušeno. To razaranje je za njih historijski opravdano. Ono priprema stvaranje nove organske epohe, nove religije. Posljednja organska epoha bila je srednji vijek s kršćanstvom. Od petnaestog stoljeća nastaje kritička epoha. Sada je došlo vrijeme — misle oni — da ona nestane. Saint-Simon je, kao nekad Sokrat i Hrist, donio svijetu novo učenje, učenje nove organske epohe, do koje se dolazi samo silnim oduševljenjem za novu vjeru. Revolucionarna borba tu ne igra nikakvu ulogu. Saintsimonisti se odriču političke borbe, oni sve polažu na svoju religiju, na odgajanje oduševljenja kod ljudi.

Baza postojećeg društva je za njih vlasništvo, koje se održava zahvaljujući pravu nasljeđa po rođenju. Da bi se razbilo to društveno uređenje, treba pravo nasljeđa po rođenju zamijeniti pravom sposobnosti i rada.

»Svjetska asocijacija — kažu saintsimonisti — to je naša budućnost. Svakom prema njegovim sposobnostima, svakoj sposobnosti prema njenim djelima — to je novo pravo, koje će samo po sebi zamijeniti pravo osvajanja i pravo rođenja, čovjek više ne će iskorišćavati čovjeka, nego će čovjek u prijateljstvu s drugim čovjekom iskorišćavati svijet, koji će mu se dati u vlasništvo«.

Tako, buduća svjetska asocijacija ima tu funkciju, da se brine za vlasništvo, za oruđa proizvodnje, koja se daju najboljima na korišćenje. Prestaje anarhija u proizvodnji — ona se organizira. Postoji posebna institucija, koja se brine za organizaciju proizvodnje i ravnomjernu raspodjelu sredstava za rad: to su banke. One su organizirane po hijerarhijskom principu. Na čelu je »centralna banka«, a niže, podložne, »specijalne« banke vrše uvid u rad pojedinaca, daju im odgovarajuće nagrade i oruđa za rad.

To su kvaliteti nove organske epohe. Društvo se dalje razvija bez antagonizma, bez ratova. Političko ustrojstvo države ne postoji van crkvenoga. Crkvena hijerarhija je stup društva. Vrhovni svećenik je i najuzornija i najmoralnija ličnost i glava društva — on je »živi zakon«.

Saintsimonisti neobično mnogo polažu na odgoj ljudi. Volgin ovako izlaže tu stranu njihova učenja: »Osnovna zadaća

budućeg svečanstva (hijerarhije) je — odgajanje čovječanstva za novi život, za asocijaciju« (str. 44). Međutim, to ne znači, da je odgoj osnovna zadaća samo ubuduće. Odgajanje ljudi u duhu nove religije je faktor i način, po kojem se ljudi pripremaju za asocijaciju. Mogli bismo, štaviše, reći da ono, što je kod Marxa revolucija, to je kod saintsimonista — odgoj u duhu nove religije. U tome se sastoji njihov utopizam.

Međutim, Volgin ne pridaje naročitu važnost toj strani saintsimonizma pa i ne navodi, da oni razlikuju u odgoju dva dijela: naravni i specijalni. Po prvome ljudi dobivaju pogled na život i društvo, pa se i zalažu tako za ostvarenje buduće asocijacije; po drugome, oni se uče i pripremaju za rad u društvu.

Nastavak odgajanja je za njih zakonodavstvo; ono treba da odgaja, a ne da kažnjava.

Učenje saintsimonista predstavlja cjelinu, sastavljenu od vrlo dobrih zapazanja iz historije društva i idealističkih, utopističkih priželjkivanja savršene budućnosti. Oni su uočili nužnost propasu kapitalizma (konkurencija, krize), ali traženje putova u novo društveno uređenje odvelo ih je u idealizam, a njihove pretpostavke o budućnosti omotalo labavom utopističkom ljuskom. Njihovo učenje o religiji, sa svim svojim protivurječnostima, postalo je temelj na kojem se uzdiže čitava škola; ... duboko vjerujući u njih — kažu oni o religioznim postavkama svoje škole — ona ne vidi za sebe nikakva rizika u priznanju, da kad bi se sve i mogla dokazati njihova lažnost, samim tim bila bi srušena i čitava zgrada, koju je škola podigla« (Str. 456).

M. Ekmečić

Engleski marksistički historičar Christopher Hill, čiji smo prilog o »Engleskoj revoluciji i državi« (The Modern Quarterly, 1948/2) prikazali u drugoj knjizi »Historijskog zbornika«, napisao je za sofijski »Istorički pregled« V, 1948, 209—224, daljnji prilog o Engleskoj revoluciji. Redakcija časopisa s pravom ističe, da je ovaj prilog teoretske prirode i u mnogome fragmentaran; pisac nastoji da, u esejističkom obliku, objasni neke od osnovnih uzroka revolucije, i ne pruža čitaču cjeloviti prikaz njezine složene problematike. Uza sve to su neke nje-

gove postavke vrijedne pažnje, a prilog je u cijelosti značajan već po tome, što se u biti razlikuje od tradicionalnog shvaćanja engleske revolucije u buržoaskoj nauci kao izrazito vjerske, zbog čega se ona i naziva »puritanskom«. Doduše, ni Hill se u kojećem nije još oslobodio ove baštine: on, uz ostalo, izričito kaže, da su ekonomski motivi »bili, čini se (sic! J. S.), važniji za razvoj događaja negoli vjerske predodžbe« (210), ali ova rezerva nema utjecaja na sam tok njegova izlaganja.

Hill ističe kao najvažniju pojavu, koja utire put revoluciji, stalan porast cijena u XVI. i XVII. st., poznat u općevropskoj povijesti pod imenom »revolucije cijena«. Zbog nje prihodi s krunskih zemalja nedostaju više za pokriće sve većih državnih izdataka, pa se kao neophodna potreba nameće uvođenje »općenarodnoga poreznog sistema« (216). Ali se baš na tom pitanju sukobljavaju kralj i parlament, u kojem srednji slojevi imaju većinu, a taj sukob dobiva najzad oblik revolucionarnog obračuna između dvaju društvenih sistema. Pokušaj kruna, da nađe izlaz u praksi monopolizacij i tako »ekonomski život zemlje reorganizuje na starim temeljima« (219), da nadalje nekom vrstom feudalne reakcije zaustavi podizanje cijena itd., nije uspio.

Ekonomska se politika Stuartovića slomila prije svega na činjenici, da se »kapitalizam u Engleskoj, zbog osnovne povezanosti s proizvodnjom vune još u svom početku ukorijenio na selu« (212). U tome i valja tražiti posebno obilježje engleske revolucije u odnosu prema francuskoj, jer »vuna i tkanje sukna cijepaju feudalnu vladajuću klasu u Engleskoj« (213); posjednici su zemlje velikim dijelom i sami zainteresovani na promjeni društvenog poretka. Njihovo pretvaranje od ratnika u »dobrog gospodara« — pojava, koju suvremeni Thomas Wilson uočava već 1600. — ima za posljedicu, uz ostalo, i promjenu seljačkog zakupa iz dugoročnog u kratkoročan. Revolucija cijena, koja ovaj proces ubrzava, utječe i na to, da se vlasništvo zemlje od početka XVII. st. uopće naglo mijenja, a posjednici, koji se ne umiju prilagoditi porastu cijena, zadužuju se.

Međutim, sve do revolucije »kapital nema slobodan pristup do zemlje« (216), osobito krunske i crkvene. Stalna borba »za zemljišno vlasništvo«, koja se zbog

toga razvija, dobiva najzad karakter političke borbe, koja s pobjedom revolucije dovodi 1645. do »uništenja zemljišnog posjeda, povezanog s vojnom službom« (217). Zemlja postaje potpuno slobodna i dobiva sva obilježja buržoaskog vlasništva, pa baš ova pojava i označava »kraj epohe«. Prema tome je »pobjeda parlamenta u oružanom sukobu bila samo registracija jedne gotove socijalne činjenice« (224).

J. Šidak

U svojoj naučno-popularnoj seriji Akademija nauka SSSR izdala je 1948. knjigu S. P. Tolstova *Po sledam drevnehorezmijskoj civilizaciji* (str. 323). Ovim je radom pisac pokušao dati općeniti prikaz rezultata istraživanja Horezmijske ekspedicije Akademije Nauka, koja su trajala od 1937. do 1947. Ovo je zapravo i sinteza i nastavak monografije »Drevniji Horezm« (1942.), u kojoj su prikazani rezultati prvih pet godina arheološkog rada ekspedicije.

Pisac ističe, da je historija Starog vijeka u Srednjoj Aziji vrlo slabo istražena. Do našeg vremena stigli su ili oskudni podaci o onom dugom razdoblju razvitka prije arapskih provala VII. i VIII. st., koje su izmijenile ekonomske, političke i kulturne odnose u Srednjoj Aziji, uništivši mnoge tekovine dotadašnje civilizacije. Ovi oskudni podaci nisu potjecali iz Srednje Azije. Oni su se nalazili u staroperzijskim natpisima, a naročito u radovima grčkih, latinskih, armenskih, sirijskih i kineskih geografa i historičara. Svete knjige Zaratustrine religije i srednjoazijsko-iranski epos u verziji Firdusija sadržava također dosta materijala o Srednjoj Aziji, koji je, međutim, historijski nepouzdan.

Jezgra horezmijske države bilo je područje južno od Aralskog jezera u staroj delti Amu-Darje. Ova je država postojala od VI. st. pr. n. e. do XIII. st. n. e. u većem ili manjem opsegu, potpuno ili djelomično nezavisna, već prema tome kakvi su bili politički odnosi između država u Aziji za odnosnog razdoblja njezina razvitka.

Knjiga ima dva dijela. U prvom, koji nosi naslov »Putovanje u Stari Horezm«, pisac prikazuje stanje historijske nauke prije arheoloških istraživanja na terenu (I. pogl.), spominje neke legende, čiji se korijen nalazi u konkretnim činjenicama

historije Horezma (II.), daje pregled arheoloških radova najprije od 1937. do 1945. (III.), a zatim onih iz 1946., kojom su prilikom arheolozi upotrijebili avione da dobiju točnu sliku o irigacionom sistemu starog Horezma.

U drugom dijelu pod naslovom »Ljepotopis starih gradova« pisac opisuje redom društvene oblike na teritoriju Horezma. Počinje s kulturom neolitskih ribara i lovaca (III. tisućljeće pr. n. e.), koju je nazvao kelteminarskom. S više ili manje vjerojatnosti pokušava rekonstruirati način njihova života pomoću analogija s drugim narodima na istom stepenu razvitka proizvodnih snaga, kao što su stanovnici Andamanskog arhipelaga.* U istom poglavlju (V.) prikazuje neke legende o postanku horezmijaca i njihove države te na temelju arheoloških, lingvističkih i historijskih podataka nastoji utvrditi u njima historijski točnu jezgru. Iduće razdoblje karakteriziraju gradišta na obim obalama Amu-Darje, te je — prema piščevu mišljenju — njihova pojava vezana s postankom irigacionog sistema, koji je nastao od VIII. do VI. st. pr. n. e. U vezi s izgradnjom ovog sistema razvija se jaka robovlasnička država, koja dostiže svoj vrhunac u III. st. n. e. (VI.). U idu-

* Karakteristična je činjenica za današnje stanje u sovjetskoj nauci, da neki učenjaci kod drugih kritiziraju ono, što sami rade. Da može prikazati život neolitskih Kelteminaraca, Tolstov se ispravno služi etnografskim paralelama, t. j. metodom komparacije. A u časopisu *Sovetskaja Etnografija* (1949, I, str. 11, nota 23) on kritizira M. O. Kosvena, a naročito V. I. Ravdonikasa, zato što se još pridržavaju »komparativističkih tradicija«, posmatrajući pojave van njihove historijske okoline. Nemamo namjernu da branimo očite pogreške prof. Ravdonikasa. Ali prekoravati ga, da »baca u jednu hrpu« Hotentote, Kafre, Mongole Čingiskana, Kazaha, Kalmike, Čerkeze, Kumike, Lezgince i Južne Slavene, kada daje »etnografske primjere« očinskog rodovskog uređenja (Ravdonikas, *Istorija pervobytnogo obščestva*, 1947, II, str. 311 do 322, podcrtao O. M.) te istodobno praviti paralelu između Kelteminaraca iz III. tisućljeća pr. n. e. i Andamanaca iz XX. vijeka n. e., znači u najmanju ruku služiti se dvjema mjerama, jednom za sebe, a drugom za protivnika.

ću (VII.) poglavlju opisuje se kultura ovog stepena razvitka horezmijske države. Razdoblje robovlasničke države završava se prelaznom epohom kriza i zaostřavanja klasnih borbi. U tom procesu raspadanja robovlasničkog poretka nastaje feudalno uređenje u Horezmu, koje se učvršćuje u V. i VI. stoljeću. (VIII.). Sve oštrija klasna borba između vlastele na jednoj strani, a stanovnika seoskih općina i gradskog puka na drugoj, vodi k tome, da vladajuća klasa feudalaca zove u pomoć Arape, da se održi na vlasti. Arapi osvajaju Horezm, koji tako ulazi u državni sudav kalifata. U previranjima klasne borbe i provala Arapa propada irigacioni sistem (IX.). Zahvaljujući svom zanatstvu i trgovini, Horezm doživljava pod arapskom vlašću novo razdoblje procvata, koje se također pokazuje u razvitku nauke i kulture: iz Horezma potječe osnivač arapske matematike i matematičke geografije Muhamed ibn-Musa al-Horezmi, od čijeg iskrivljenog nadimka potječe matematski termin algoritam. Horezm postaje jaka vojna snaga te u savezu s islamiziranim Pečnecima vodi ratove protiv Kijevske Rusije. Početkom XI. st. kultura Horezma nalazi se na svom vrhuncu: među drugim učenjacima, koji rade, ističu se historičar Abu Rajhan al-Biruni i liječnik i filozof Abu-Ali ibn-Sina (Avicena). Doslora u Horezm provaljuju Seldžuci i podvrgavaju ga svojoj vlasti (X.). U XI. i XII. st. feudalna država horezmšaha širi se do Mezopotamije i Perzijskog zatona i najzad pada pod udarac Čingis-kana (XI.). U posljednjem poglavlju (XII.), koje nije organski povezano s prijašnjima, pisac rješava problem suhog korita Uzboja, kojim je po mišljenju nekih historičara u XV. i XVI. st. Amu-Darja tekao u Kaspijsko more; on tvrdi, da u Srednjem vijeku voda uopće nije tekla ovim koritom. Zaključak praua sumaran pregled etnogeneze Uzbeka.

Knjiga je dobro opremljena, ima mnogo slika, ali, začudo, nema kazala imena i stvari. Na nekim mjestima način piščeva izlaganja stvara utisak fragmentarnosti i površnosti, na pr. kada govori o povezanosti gradišta s irigacionim sistemom ili kada obrađuje legende u II. poglavlju. Mnogo digresija u arheološke potankosti i u detaljno opisivanje pojedinih građevina i nalaza prekidaju izlaganje i smetaju pri čitanju. Ovo ide na

štetu popularnosti knjige. Ona je doduše pisana zato da bude također pristupačna širim slojevima, ali je ipak prvenstveno naučno djelo, pa zato mjestimice ne bi smjela djelovati kao *reportaža* o pojedinim arheološkim istraživanjima (str. 125 do 127; 164—180; 298—306). Naslovi pojedinih poglavlja kao »Strane izgubljenice knjige« (I.), »Let kroz tisućljeća« (IV.), »Sveta Kangha« (VI.) i »Blago dvorca s tri kule« (VII.) nisu sretno odabrani, te se očitó vidi, da pisac popušta svojim literarnim sklonostima. Njegova je zasluga u tome, što je prvi dao sistematski pregled ovog, dosada sasvim nedovoljno istraženog područja historije Azije.

O. Mandić

U članku V. I. Lenjin i aktuelni problemi etnografije (*Sovetska etnografija*, 1949, br. I) S. P. Tolstov se ponovo bavi periodizacijom historije prvobitne zajednice. Analizirajući Lenjinov doprinos razvitku sociologije i etnografije, prof. Tolstov piše o periodizaciji prvobitne historije, koju je Lenjin skicirao u svom poznatom pismu Gorkome o religiji od decembra 1913. i u knjizi »Država i revolucija«.

U pismu Gorkome Lenjin doslovce veli: »U stvarnosti »zoološki individualizam« nije ukrotio ideja boga, već ga je ukrotilo i prvobitno stado i prvobitna komuna« (Sočinenija, izd. III. sv. XVII, str. 85). A u »Državi i revoluciji: »Da nema te diobe (društva na klase — O. M.), naoružana organizacija stanovništva, koja sama djeluje«, razlikovala bi se svojom složenošću, visinom svoje tehnike i t. d. od primitivne organizacije stada majmuna, koji uzimaju palice, ili prvobitnih ljudi, ili ljudi, ujedinenih u klan-ska udruženja, ali takva bi organizacija bila moguća« (Sočinenija, izd. IV. XXV, str. 361).

Prof. Tolstov smatra, da je Lenjinova formulacija naprednija od Morgan-Engelsove, jer točnije odražava stvarnost: ono, što je Engels samo nabacio, jasno je formulirano kod Lenjina.

Glavna Lenjinova misao bila bi — prema Tolstovu — u oba navedena stavka

* Lenjin citira Engelsove riječi iz »Porijekla porodice, privatnog vlasništva i države« (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, izd. XII, 1908, str. 178).

ta, da terminološki podcrtava diobu prvobitnog, pretklasnog, predržavnog društva na dvije etape: 1. *Prvobitno stado* = organizaciju prvobitnih ljudi (koja neposredno stoji uz (rjedom — u originalu) »stado majmuna, koji uzimaju palice«. 2. *Prvobitna komuna* = klasno društvo (12).

Prema tome prof. Tolstov pripisuje Lenjinu dva zaključka. Prvi: da je »prvobitno stado« istovetno s »organizacijom ljudi«. Drugi: da je Lenjin izdvojio iz »prvobitne komune«, t. j. iz društveno-ekonomske formacije prvobitne zajednice, »organizaciju prvobitnih ljudi«. To znači, da bi se »stado majmuna s palicama« nalazilo na istom stepenu razvitka načina proizvodnje s »prvobitnim ljudima«, t. j. društvom, kojem je rad postao temelj opstanka, kako to pokazuju nalazi o *Simanthropusu* u Šu-ku-tien-u, i da produkcijski odnosi ovoga društvenog oblika ne bi bili odnosi, koji karakteriziraju društveno-ekonomska formaciju prvobitne zajednice. Drugim riječima, S. P. Tolstov smatra, da Lenjin zastupa mišljenje, da se na istom stepenu periodizacije nalazi i »stado majmuna« i »organizacija prvobitnih ljudi«, t. j. dva stepena razvitka, jedan, u kojem društvo tek nastaje, jer organizirani rad još nije postao glavni način pribavljanja sredstava za život, i drugi, viši stepen, kad ljudi svjesno upotrebljavaju oruđe kao proizvodnu snagu i organiziraju svoj rad kao jedini način opstanka. A to Lenjinu nije nikada rekao niti mislio.

U pismu Gorkome i u navedenom odlomku iz »Države i revolucije« Lenjin se općenito bavi najstarijim oblicima zajedničkog života ljudi. Kritizirajući gledište Gorkoga o utjecaju religije, Lenjin razlikuje dva takva oblika: prvotni čopor i prvobitnu zajednicu. U »Državi i revoluciji« Lenjin promatra društvo praljudi s jednog posebnog stanovišta, polazići važnost na vanjske organizacione, političke oblike njihova zajedničkog života, t. j. forme, u kojima se pojavljuje vlast u prvobitnoj zajednici. To čini stoga, da usporedi ove prvobitne forme s pojavama javne vlasti u državi, kao »snazi, koja proizlazi iz društva, i koja postavlja sebe nad njega i koja mu sve više postaje tuđom«. Vanjski, političko-organizacioni oblik je najprije »primitivna organizacija stada majmuna, koji uzimaju palice«; ona odgovara prvobitnom čoporu. Prvobitna zajednica ima dva ta-

kva oblika: jedan — primitivnu organizaciju »prvobitnih ljudi«, koju nazivamo hordom, a drugi — uređenje po rodovima.

Takvo tumačenje temelji se na Engelsovu radu »Uloga rada u procesu pretvaranja majmuna u čovjeka«, na koji se S. P. Tolstov uopće ne obazire kod sastavljanja svoje periodizacije, a da zato ne navodi razlog. Rađeći tako, prof. Tolstov pripisuje Lenjinu svoju vlastitu periodizaciju sa svim pogreškama, koje smo analizirali u radu *O nacrtu razvojnih stepena u prvobitnoj zajednici* (Historijski zbornik, 1948). Pri tom ne opaža, da je malo vjerovatno, da bi Lenjin izbacio iz društveno-ekonomske formacije prvobitne zajednice »organizaciju prvobitnih ljudi«, koja se osniva na istim produkcionim odnosima kao i ova, i da bi uvrstio u ovu »organizaciju« prvobitni čopor, što ga izriječkom razlikuje od prvobitne zajednice.

O. Mandić

God. 1949. štampano je u Parizu u nakladi Presses universitaires de France djelo glavnog predstavnika suvremene poljske arheološke nauke Jozefa Kostrzewskog, profesora univerziteta u Poznanju, pod naslovom *Les origines de la civilisation polonaise* (str. 671, bilj. 682, sl. 261, 80). Ovo je djelo uglavnom prijevod autorove knjige »Kultura prapolska«, Poznanj 1947. Oba su djela štampana u okviru publikacija Instytutu Zachodniego.

U prvom dijelu (str. 15—392) Kostrzewski obrađuje materijalnu kulturu Slavena ranoga srednjeg vijeka u Poljskoj obuhvativši sve njene elemente: teritorij i ljude, gospodarstvo (zemljoradnju, stočarstvo, lov, ribarstvo i t. d.), naselja, način gradnje nastambi, ishranu, odjeću, nakit, higijenske uvjete, obrt (koji diferencira u 17 skupina), korištenje ruda i metalurgiju, naoružanje, prometne veze i trgovinu. — U drugom dijelu (str. 394 do 526) prikazuje duhovnu kulturu, i to: imena mjesta, religiozna vjerovanja i magiju (na pr. kult mrtvih, prirode, duhova i t. d.), početke kršćanstva, te liječenje bolesti, kosmografiju, kalendar, utege i mjere; nadalje ukrašavanje predmeta i njihovo umjetničko oblikovanje (keramika, obrada kosti i roga, drva, kovine i dr.); glazbu, pjesmu, ples i igre. — U trećem dijelu (str. 527—586) obra-

đuje društveno uređenje, i to: obitelj, rodovsku organizaciju, početke kneževske vlasti i postanak poljske države, klasnu podjelu društva, upravu, riznicu (financije) i sudstvo, vojsku, te konačno kulturne veze s drugim narodima. — Dodam je index po strukama, mjestima i imenima.

Kao što se iz sadržaja razabire, ovo djelo predstavlja sintezu materijalne i duhovne kulture kao i društvenog razvoja Slavena na teritoriju Poljske u ranom srednjem vijeku. Autor u predgovoru ističe, da je težište njegova rada na materijalnoj kulturi, koju on, kao arheolog, obrađuje na osnovi rezultata i istraživanja terena i samih predmeta; dok se obrada duhovne kulture i društvenog porijekla ograničava dobrim dijelom na referiranje rezultata lingvističkih, etnografskih i općehistorijskih.

Inače je o prošlosti teritorija Poljske od paleolitika do ranoga srednjeg vijeka Kostrzewski napisao drugu sintezu pod naslovom *Pradzieje Polski* (Poznanj 1949, str. 291, 80). Svakako je djelo Kostrzewskog »Les origines de la civilisation polonaise« najnovija arheološka sinteza o Slavenima u ranom srednjem vijeku, iako pretežno ograničena na teritorij Poljske. To dakako ne umanjuje njezinu važnost, posebno s obzirom na obilje iznesenog materijala i solidnu dokumentaciju. Treba ipak imati u vidu, da se ova knjiga odnosi na rani srednji vijek Slavena u Poljskoj, koji ima i neke svoje specifičnosti, pa je zapravo još uvijek veliko sintetično djelo Lubora Niederlea »Život starých Slovanů« (Slovanské starožitnosti, oddíl kulturní, I 1—2, II 1—2, III 1—2, Prag 1911—1925) ostao jedini općeslavenski priručnik ranosrednjevjekovne arheologije (izašlo na francuskom jeziku skraćeno pod naslovom *Manuel de l'antiquité slave. Tome II, La civilisation. Paris 1926*), koji je sam Niederle kasnije sažeo u svojoj poznatoj knjizi »Rukověť slovanské archeologie«, Prag 1931.

K. V. G.

Elise J. Baumgartel, The culture of prehistoric Egypt, London 1947.

Ovo je djelo rezultat rada E. Baumgartel kao asistenta egipatske zbirke na University Collegeu u Londonu 1936-39.

Kako je bila ratom spriječena, da do kraja iscrpi bogati materijal zbirke, ona je na ponudu Griffith Instituta, koji je odlučio snositi troškove štampe, pristala da publicira svoju radnju, iako je to, prema vlastitom navodu, učinila u nešto nepotpunom obliku.

Egipatski odio University Collegea po bogatstvu materijala daleko nadilazi slične zbirke drugih muzeja. Najveći dio sačinjava materijal sa iskapanja u Kop-tosu, Nakādi, Diapolis Parvi, Ballasu (vodio Flinders Petrie, poznati istraživač Egipta), te reprezentativna kolekcija iz Badari. Kupnjom je zbirka također obo-gaćena. Kako su gotovo svi predmeti bili okupljeni u jednom muzeju, to su uvjeti za proučavanje bili vrlo povoljni.

Materijal je pisac podijelio na dva di-jela: »Izvori vijesti unutar Egipta« i »Strana podrijetla i veze«.

Na početku prvog dijela daje neka razjašnjenja u vezi s nomenklaturom prehistorijskih perioda u Egiptu. Do u najnovije vrijeme postoje različite no-menklature, i ni jedna nije bila općenito usvojena u nauci. Međutim, autorica se odlučuje za onu, koju zastupa Scharff, smatrajući je najpraktičnijom. Prema Scharffu najranija kultura poslije paleolitika je Tazian kultura, a za njom sli-jede Badarian, Nakāda I i Nakāda II.

U nekoliko poglavlja prvog dijela pi-sac obrađuje ove probleme: da li se fa-raonska kultura rodila u Nilovoj delti, odakle potječe egipatska civilizacija i koje su najstarije faze egipatske kulture. U određivanju materijala postupa prema uobičajenoj tipološkoj metodi. Imajući na raspolaganju mnogobrojni inventar s područja Gornjeg i Donjeg Egipta, ona donosi neke konkretne rezultate. Poslije stanovnika paleolitika najstariji stanov-nici nilske doline nisu bili njihovi po-tomci, a niti su im preci bili capsienki narodi Afrike. To potvrđuje različita tehnik obrade kremenja. Prema nalazi-ma, koji su u Gornjem Egiptu stariji i daleko obilniji nego u Donjem (tragovi obitavališta tek u Nakāda II), pisac smatra, da su ovi stanovnici došli s juga, ali se ograđuje od vremenskog određi-vanja. Za taj najraniji period podaci su oskudni. O socijalnom i političkom ži-votu, te o nastambama ne zna se ništa, dok je lončarstvo na niskom stupnju. Posude su iz loše gline ili blata bez ručica. Kasnije, u periodu Nakāda I, do-lazi do naglog razvoja. Industrija kre-

mena se usavršava (veliko i lijepo oru-de), trgovačke veze s Azijom jačaju, raz-vija se vjera (kult božice plodnosti). Pi-sac smatra ovaj period vrhuncem i kra-jem civilizacije, koja je imala veze s azijskim narodima. Zatim dolazi do in-vazije azijskih naroda na stanovnike Nakāda I, te došljaci postaju osnivači kulture Nakāda II. Ova kultura je da-leko superiornija od dosadašnjih (razvi-jena industrija kremenja, metala, lijepo posuđe, pravokutna kuća, božanstva, pismo, kralj).

U drugom dijelu pisac obrađuje pita-nje podrijetla i veza ovih naroda. Istra-žuje na samom materijalu, osobito kera-mici, te uz pomoć analogija dolazi do zaključka, da egipatska obojena kera-mika ovisi o zapadno-azijskim prototi-povima. Potanje analizira kamene vaze, koje su najkarakterističniji inventar egi-patskih grobova, a javljaju se već za kulture Nakāda I. (puni cvat pripada početku dinastije). Dolazi opet do istih rezultata. Materijal i kulturne tekovine stižu u Egipat iz centara civilizacije u zapadnoj Aziji, a možda su bili uzvrat za nešto, što je Egipat dao. Druge vrste materijala nisu u potpunosti istražene, te stoga nisu ni ušle u publikaciju.

Kao dodatak slijede jedna mapa ze-malja bliskog Istoka i 11 tabla s najljep-šim primjercima kamenih vaza, kreme-nog oružja i oruđa, koštanih i alabastre-nih predmeta i figurica, te jednostavnije i bogato obojene egipatske keramike.

B. V. - B.

*P*aństwowe museum archeologiczne u Varšavi počelo je 1948. izdavati novi časopis »Sprawozdania P. M. A.« Časopis je namijenjen koliko arheološkim teren-skim istraživanjima manjeg obujma, toliko muzejskim problemima, naučnim konferencijama i izvještajima o radu i stanju samog muzeja i t. d. Dosad je izišao I. sv. u redakciji L. Sawickog (Varšava 1948., str. 201, tab. XII, 8°). Osim izvještaja o stanju samog muzeja i njegovih zbirki, koje su tokom rata bile teško oštećene, pa različitih aktuelnih problema u vezi s time i programa naučnog rada, naročito se ističu rezultati terenskog istraživanja Državnog arheo-loškog muzeja u Varšavi. U roku od 1946.—47. g. izvršena su na pr. 134 teren-ska izvoda, zahvata i sondiranja, a siste-matska iskapanja vršena su na 12 raz-

ličnih lokaliteta, bilo prehistorijskih, bilo ranosrednjovjekovnih. Ovako opsežan terenski rad ne iznenađuje, ako se ima u vidu brojčano stanje stručnog, tehničkog i pomoćnog osoblja Državnog arheološkog muzeja u Varšavi (12 stručnih službenika, 5 vanjskih stručnih suradnika, 4 administrativna i 20 tehničkih i pomoćnih službenika, od toga 3 šofera). Ovaj muzej je glavni središnji muzej Poljske te vrši i dužnosti, koje su inače vezane uz arheološki institut.

Osim Sprawozdania nastavlja Državni arheološki muzej u Varšavi s izdavanjem svog poznatog glasila »Wiadomości archeologiczne«, čiji je XVI. sv. izašao 1948. (str. 476, tab. LXXXII. 4°). Ovaj XVI. sv. bio je doštampan gotovo u cijelosti 1939. g., međutim. Nijemci su, prigodom okupacije Poljske, uništili čitavu nakladu osim malog broja primjeraka zadržanih za potrebe njemačkih arheologa. Uslijed toga je svezak u cijelosti nanovo štampan 1948., a posvećen je, kao i prva edicija, 25-godišnjici naučnog rada prof. Józefa Kostrzewskog. Dana je njegova biografija i opsežan popis radova od 1912.—1937. g. U ovom svesku surađuje 26 arheologa, i to isključivo Poljaka, a prilozi obrađuju različne teme s područja prehistorijske i ranosrednjovjekovne, a ponešto i antične arheologije.

K. V. G.

Godine 1947. i 1948. izašao je u Londonu treći i četvrti godišnji izvještaj Arheološkog Instituta Univerziteta u Londonu (Third Annual Report, 1946; Fourth Annual Report, 1946—7). Drugi godišnji izvještaj objelodanjen je 1939., te je treći zapravo imao biti izvještaj za 1939.—40., ali je rat zapriječio njegovo izdavanje. Stoga je treći izvještaj izašao tek 1947., obuhvativši ujedno i rezultate ranijih godina.

Pored uobičajenog izvještaja o stanju i aktivnosti Instituta u protekloj godini, oba sveska donose i nekoliko predavanja i referata, uglavnom s područja prehistorije. Među njima je svakako najznačajnije predavanje V. Gordon Childea, profesora za prehistoriju Evrope na londonskom sveučilištu u arheologiji kao društvenoj znanosti (Archaeology as a Social Science).

Arheologija je — prema Childeu — namostalan element društvenih nauka, jer arheološki podaci mogu dati osnovnu

podršku u proučavanju »dinamike društvenih promjena«. Arheologija je, nastavlja autor, u svom najranijem početku bila nauka koja klasificira, t. j. koja je imala za cilj da sredi u sistem ostatke ljudske djelatnosti — artefakte. Pisalo se o tipovima unutar pojedine vrste materijala, te je ovoj grani znanosti prijetila opasnost degeneracije. Međutim, već prije 125 godina učinjen je odlučan korak, da se ovom klasificiranju daje znanstveni karakter; tada je Thomsen prehistorijske artefakte Danske, upotrebljavane u istom periodu, počeo odvajati u posebne grupe. Ovo grupiranje nije se baziralo samo na činjenici, da su se predmeti upotrebljavali u istom periodu, nego da su bili načinjeni tehnikom, stilom i običajem, kako ih je propisivala društvena tradicija. Polazeći s ovog stanovišta, klasificiraju se u stvari skupine kultura. Ako se dakle kaže, da su predmet proučavanja arheologije »artefakti, zamišljeni i načinjeni od ljudi«, onda njihovo značenje nije određeno mehaničkim procesom, već društvenim prilikama i tradicijama. Tako arheolog, pored etnografa, daje materijal za komparativnu sociologiju.

Sama prehistorija — kaže Childe — utvrdila se na ovaj način kao znanost. Ciljem joj je da rekonstruira cijeli život plemena ili naroda, kojega se ostaci istražuju. Tako se oživljavaju mrtvi predmeti nekadašnjeg života, a sociologu daje mjesto bezživotnih apstrakcija živ i koristan materijal. Arheologija mora posvetiti veliku pažnju uvjetima, t. j. pozadini, ispred koje se odvijala ljudska djelatnost: klimi, geološkom sastavu, vegetaciji itd. Kombiniranjem klimatoloških, geoloških i astronomskih istraživanja došlo se na pr. do zaključka, da su najranije prehistorijske epohe trajale mnogo dulje od kasnijih, te da napredovanje u prehistoriji unutar 500 hiljada godina odgovara za historijsko vrijeme periodu od 5000 godina. Ovom metodom može se dati daleko realističnija slika života u prošlosti, a tehnički proces odrediti gotovo matematičkom točnošću i grafikonima.

Ali, ako arheologija daje podatke nauci o društvu, njoj je za njena istraživanja potrebna pomoć prirodosnanaca. Mi ne možemo — veli Childe — pored našeg velikog posla oko otkrivanja, spašavanja, klasificiranja materijala, određivanja njegove funkcije i kronološkog

mjesta, traženja međusobnih veza i srodnosti, biti u isto vrijeme botanici, zoolozi, geolozi, metalurzi, kemičari i astronomi. Stoga nam je potrebna pomoć svih ovih stručnjaka, bilo kod određivanja prehistorijske faune ili flore, vrste kamena, načina obrade metala itd. Na kraju Childe govori o nedostacima uobičajene podjele u prehistoriji. Revizija je potrebna, ali po njegovu mišljenju nije još bilo prilike, da se problem uzme u razmatranje. Trebalo bi, da se kod njegova rješavanja arheolozi posavjetuju s antropolozima i historičarima. Osvrće se najzad na razvojnu shemu: divljaštvo, barbarstvo i civilizacija, koju je zasnovao Morgan, a primjenjivao Engels i dr., te smatra, da bi pritom stepen civilizacije morali odlučiti sociolozi.

Kao dodatak slijedi u oba sveska lista publikacija, koje izdaje londonski Arheološki Institut.

B. V. - B.

Günther Franz, Bücherkunde zur deutschen Geschichte, München 1951, str. 280.

Klasičan priručnik izvora za njemačku povijest od Dahlmann-Waitza izašao je 1931 u svom posljednjem, devetom izdanju, koje je priredio H. Haering. Kao nastavak toga priručnika može se smatrati godišnjak, koji je od 1927—42 izlazio pod naslovom: Jahresberichte für deutsche Geschichte i koji je osim bibliografije donosio i kritičke prikaze (u obliku t. zv. skupnih, »Sammelreferata«) o literaturi iz razdoblja 1925—40. Najnovija bibliografija G. Franza, u izdanju poznatog izdavačkog zavoda R. Oldenbourg u Münchenu (Zapadna Njemačka), treba da bude i naknada i dopuna spomenutih izdanja.

Autor ove knjige najviše je za svoga života radio na proučavanju Velikoga seljačkog rata u Njemačkoj 1524/5. a sada priprema izdanje spisa Tome Münzera, glavnog ideologa toga rata. Svoju bibliografiju namijenio je slušačima historije, pa je ona zapravo plod njegova nastavnčkog rada na više njemačkih sveučilišta i treba da posluži prije svega neposrednoj potrebi studenata.

U raspodjeli grade autor je uglavnom slijedio Dahlmann-Waitza, ali nije vrela odvajao od literature. Osobitu pažnju

posvetio je knjigama, koje su izašle poslije spomenutih bibliografskih priručnika, obuhvativši sva izdanja do kraja 1950. Nije se ograničio samo na njemačku literaturu, nego je nastojao da navede što više stranih izdanja, premda je u njihovu izboru naišao na znatne poteškoće. (Od južnoslavenskih djela unio je samo Smičiklasov Codex!)

Čitavu je građu podijelio u nekoliko grupa. Prva od njih (Povijest kao nauka) obuhvaća literaturu potrebnu za uvod u studij povijesti uopće, zatim djela iz filozofije povijesti i povijesti same nauke. Druga grupa sadržava podatke o »općenitim pomoćnim sredstvima« (bibliografijama, časopisima i priručnicima). U trećoj grupi skupljena je građa s područja »pomoćnih nauka« (od arhivistike do genealogije). U četvrtoj grupi prelazi autor na samu materiju njemačke povijesti, svrstanu prema »pojednim područjima historijskog života«, a u daljnje tri grupe donosi bibliografiju za pojedina vremenska razdoblja, do 1933, s kojom godinom završava, jer kako kaže u uvodu — »odgovoran izbor djela o događajima najbliže prošlosti nije smatrao mogućim«.

Navodeći pojedina djela, u svemu 3004 broja, autor je značajnija od njih popratio sažetim karakterizacijama, a ponegdje im je dodao naslove važnijih rasprava. Nije zacijelo potrebno isticati, da je ovaj bibliografski priručnik izrađen vrlo savjesno, a da samo izdanje, s tehničke strane, pokazuje sve prednosti njemačke knjižarske tradicije.

Premda se ova bibliografija odnosi na njemačku povijest, ona može u mnogom pogledu poslužiti svakom historičaru svojim podacima o historijskoj nauci uopće (uglavnom prva 524 broja). Od novijih podataka značajniji su ovi: osim Historische Zeitschrift izlaze danas u Zapadnoj Njemačkoj i dva časopisa za opću povijest, Die Welt als Geschichte (osn. 1935) i godišnjak Saeculum (I, 1950, izd. G. Stadtmüller); 1949 izašlo je memoarno djelo istaknutog historičara F. Meineckea, Aus dem Leben eines Historikers, a 1946 drugo izdanje njegove knjige Die Entstehung des Historismus; na historijsku nauku i njezinu povijest odnose se djela K. Brandija, Geschichte der Geschichtswissenschaft (1947), F. Wagnera, Geschichtswissenschaft (1951), »zbirka svjedočanstava s bibliografijom za sistematiku i povijest hist. nauke«, K. Jas-

persa, Vom Ursprung und Ziel der Geschichte (Zürich 1949) i dr.; opsežno djelo engl. historičara A. J. Toynbeea postalo je pristupačno njem. čitaocu u izboru D. L. Sommervellsa (1950), pod naslovom: Der Gang der Weltgeschichte, i t. d.

Premda se radi samo o bibliografiji, ipak u raspodjeli građe kao i u izboru djela i rasprava mora doći do izražaja i stanovište autora prema historijskoj nauci i historiji uopće. Autor, doduše, nastoji da bude što objektivniji (navodi i neka važnija djela o historijskom materijalizmu, kao i kritike njegove), ali se odjeljak s djelima o rasama i stanovništvu ne doima najugodnije svojim posrednim isticanjem židovskog problema i priložima »rasnoj psihologiji« »rasnoj misli (Rassengedanke)« i t. d.

Upotrebu knjige olakšavaju pažljivo izrađeni registri imena i stvari.

J. Šidak

Poznati izdavački zavod R. Oldenbourg u Münchenu (Zapadna Njemačka) opet je obnovio svoja različita historijska izdanja. Godine 1948 »Historische Zeitschrift« (osn. 1859) nastavila je svoje izla-

ženje, prekinuto 1945; redakciju su preuzeli L. Dehio i W. Kienast. Casopis izlazi četvrtgodišnje i, kao i prije, posvećuje osobitu pažnju kritičko-bibliografskom dijelu.

U seriji »Geschichte der Völker und Staaten« izašli su poslije rata osim prijevoda poznatih djela Seignobosa i Trevelyana, ovi pregledi povijesti pojedinih naroda i zemalja: Ingvar Andersson, Schwedische Geschichte (1950, str. 536) i Georg Stadtmüller, Geschichte Südosteuropas (1950, str. 527). Uskoro treba da izađe novo, 7. izdanje Grčke povijesti od Ulricha Wilckena i Geschichte der Schweiz od Wolfganga von Wartburg, a pripremaju se izdanja: Wilhelm Ensslin, Römische Geschichte; Hermann Kellenbenz, Geschichte Dänemarks, i Franz Petri, Geschichte der Niederlande.

Među pojedinačnim djelima, koja spomenuti zavod također izdaje u dosta velikom broju, nalazi se drugo, znatno prošireno izdanje knjige: Der Josephinismus od Fritza Valjavca (1945, str. 168), a doskora izlazi i njegovo najnovije djelo: Die Entstehung der politischen Strömungen Deutschlands 1770—1815.

šk

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1 9 5 1

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B